

A GLOBALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI:
ÚJ IRÁNYZATOK A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN
ÉS A SZOCIÁLIS MUNKA
SZUPERVÍZIÓJÁBAN

Szöveggyűjtemény

A tanulmányokat válogatta, a fordítást az eredetivel egybevetette és szerkesztette: Bányai Emőke

Az elektronikus kiadvány a TÁMOP 4.1.2-08/2/A/KMR keretében jelent meg.

© Silvia Fargion, Háberman Zoltán, Sage Publications, Social Care Institute for Excellence,
Katherine van Wormer

Válogatás és szerkesztés © Bányai Emőke

Hungarian translation © Kozma Judit, Sárközi Tünde, Szegedi Tamara

Hungarian edition © ELTE TáTK, 2001

Budapest, 2011

Tartalom

Lena Dominelli

Globalizáció, jelenkori kihívások és a szociális munka gyakorlata.....	6
Ahogy a szociális munka terepein definiálják a globalizációt... ..	8
A globalizáció kihívásai a szociális munka gyakorlatában.....	11
Privatizáció, a javak és szolgáltatások áruvá válása, valamint a pénzügyi válság hatása a szociális munkára.....	12
A szociális problémák nemzetközivé válása	13
A szociális munka indigenizációja.....	15
Következtetések.....	16
Hivatkozások.....	17

Katherine van Wormer

Fogalmak a szociális munka mai nyelvezetében: globalizáció, elnyomás, társadalmi kirekesztés, emberi jogok stb.	20
Kulturális értékek a globalizálódott társadalomban	20
A globalizáció.....	21
Az elnyomás	23
A társadalmi kirekesztés.....	25
Emberi jogok.....	26
Egyéb, a szociális munkával foglalkozók érdeklődésére igényt tartó fogalmak	27
Összefoglalás	29
Hivatkozások.....	30

Silvia Fargion

Elmélet és gyakorlat: Mit számítanak a szavak? Nyelv, tudás és szakmai közösség a szociális munkában	32
Bevezetés	33
Gondolatok a nyelvről	35
A szavak és jelentésük.....	35

Jelentés: szóhasználat a nyelvben.....	36
A nyelvi játékok mint az érdekek által működtetett önmeghatározási gyakorlatok	38
A nyelv, a társadalmi csoportok és a világ	40
Az elmélet és a gyakorlat újragondolása a nyelvről való elmélkedés fényében.....	42
A vita mint a határokon átívelő küzdelem	42
A nyelvek, valamint az elmélet-gyakorlat kérdései	44
Hivatkozások.....	47

Dr. Nick Gould

Kvalitatív kutatás és a leginkább használható ismeretanyag fejlődése a szociális munkában.....	51
Bevezetés	51
A kvalitatív szociálismunka-kutatások feltérképezése – időszakok és témák	53
A kvalitatív kutatás mint gyakorlat?	60
A kvalitatív kutatás mint evidencia.....	62
Következtetések.....	63
Hivatkozások.....	64

Michal Krumer-Nevo

Hogyan lesz a zajból vélemény? A szegénységben élők tudásának felhasználása a szociális munkában	68
Első példa: a szegénységben élők hozzájárulása a szakpolitika alakításához.....	69
Második példa: a szegénységben élők közreműködése a kutatásokban.....	70
Harmadik példa: Miként befolyásolja a kliensek hangja a szociális munkát?.....	71
Összegzés	73
Hivatkozások.....	74

Wei-he Guo és Ming-sum Tsui

A rezilienciától a rezisztenciáig. Az erősségeket középpontba állító szemlélet rekonstrukciója a szociális munka gyakorlatában	76
A szociális munka gyakorlatának új, uralkodó modellje.....	78
A szociális munka uralkodó modelljének kritikája	79
Az erősségekre építő szociálismunka-gyakorlat alapjai.....	82
Hogyan válhatnak a szociális munkások reflektív szakemberekké?	83
Következtetések.....	85
Hivatkozások.....	85

Antidiszkriminációs gyakorlat a szociális munkában.....	88
Bevezetés	88
Gender és szexizmus	89
Etnicitás és rasszizmus	92
Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés	96
A fogyatékossgal élő személyek megkülönböztetése	98
Mentális betegségek és tanulási nehézségek	101
Nemi identitás szerinti megkülönböztetés	101
Hivatkozások.....	102

GLOBALIZÁCIÓ, JELENKORI KIHÍVÁSOK ÉS A SZOCIÁLIS MUNKA GYAKORLATA*

A globalizáció jelentős hatással van a szociális munka gyakorlatára: megváltoztatja a szolgáltatási gyakorlatot; átalakítja a hivatásos szociális munkások munkafolyamatait; új társadalmi problémákat hoz létre, mint amilyen az emberkereskedelem és a környezeti kérdések, amelyekkel a szakembereknek foglalkozniuk kell; új igények támadnak az indigenizáció¹ vagy az elmélet és a gyakorlat helyspecifikus formáinak kialakítása iránt. Tanulmányomban a globalizációt e kérdések mentén elemzem, és vizsgálom, hogy a jelenlegi pénzügyi krízis milyen hatással van az egyre szorosabban összekapcsolódó és egymással egyre inkább kölcsönös függésben lévő társadalmakra. Vizsgálom továbbá az állam szerepét ezekben a fejleményekben, és e folyamatok szociális munkára vonatkozó következményeit a 21. században.

Kulcsfogalmak: környezeti kihívások, gazdasági válság, globalizáció, indigenizáció, nemzetközi szociális problémák, nemzetállam, „új” menedzserizmus, privatizáció, szolgáltatás, szociális szolgáltatások.

A globalizáció lehetőséget adott a világnak arra, hogy az emberek olyan módokon jöjjenek össze, ami korábban mind a valóságos, mind pedig a virtuális világban elképzelhetetlen volt. Ez azonban az ipari kapitalizmus növekedését segítette elő, és környezeti, pénzügyi, demográfiai és politikai krízisek sorozatát okozta (Giddens 2009). Ezek a folyamatok a Föld legszegényebbjeit érintették a leginkább hátrányosan: elveszítették a munkahelyüket, vagy olyan alacsony fizetésért kénytelenek dolgozni, ami nem teszi lehetővé a tisztességes megélhetést, ráadásul elsősorban őket fenyegetik az egészségügyi kockázatok, az emelkedő élelmiszer- és energiaárak,

* Dominelli, Lena (2010): Globalization, contemporary challenges and social work practice. *International Social Work*, 53 (5), 599–612.

¹ Az „indigenizáció” antropológiai értelemben a kultúrák közötti viszonyra vonatkozik. A kultúrák találkozásánál gyakori, hogy az egyik kultúra átveszi a másik jellemzőit, és magába olvasztja azokat. Jellemző példája ennek a „nyugatiasodás”, amelynek során a nyugati vállalkozások rákényszerítik termékeiket más gazdaságokra, ami megváltoztatja a helyi kultúrákat. Manapság ennek a folyamatnak a megfordulását tapasztalhatjuk. A Dél és a Kelet népei igyekeznek visszatérni helyi kultúráikhoz, hagyományaikhoz, ősi vallásaikhoz. Dominelli az utóbbi folyamatra utal az indigenizáció kifejezéssel. (A Wikipedia „indigenisation” szócikke alapján, lásd: <http://en.wikipedia.org/wiki/Indigenisation>.) – A ford.

a környezet pusztulása, a fegyveres konfliktusok és a források kimerülése. Ebben a környezetben nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete által elfogadott Millenniumi fejlesztési célok, amelyek néhány évvel ezelőtt a Föld leghátrányosabb helyzetben élő lakói számára vázoltak fel egy jobb jövőt, elérhetők lennének a kitűzött időpontig (Correll 2008). A környezet pusztulásának kérdései egyébként is eleve megkérdőjelezik a fejlesztési célok relevanciáját a mai társadalmakban. Ráadásul a pénzügyi válság következtében a globális bankrendszer csaknem összeomlott, ami rávilágított arra, hogy a nemzetközi intézmények kapacitás híján nem képesek kezelni a világméretű, mindenkit érintő problémákat. Az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a legsúlyosabb árat a szegények fizetik. Őket sújtja többek között a személyes szociális szolgáltatások megnyirbálása és más, az oktatást, egészségügyi ellátást és jövedelemtámogatást biztosító jóléti közkiadások csökkentése, amire azért került sor, hogy kiségiítsék a bankokat, és lehetővé tegyék, hogy a bankárok megőrizhessék magas életszínvonalukat.

A szociális munkások csak lassan kezdték feltárni a kihívásokat, bár ők foglalkoznak ezek hatásaival, a munkanélküliek tömegeivel, a környezeti katasztrófák és a szűkülő erőforrásokért vívott fegyveres harcok miatt menekülőkkel és azokkal, akik a pusztító betegségekkel küzdenek orvosság nélkül.

A globalizáció vitatott fogalom. Vannak olyan definíciók, amelyek a különböző országok egy gazdasági egységbe való integrációját hangsúlyozzák, míg mások beleértik a globális gazdasági kapcsolatok hatását a társadalmi viszonyokra, a társadalmi rendszer legfelső szintjétől a mindennapi gyakorlat apró jelenségeiig (Dominelli 2004b). Tanulmányunk az utóbbi jelenségre összpontosít, mivel ez utal arra, milyen komplex módon és milyen mélységig befolyásolják globalizált társadalmi viszonyok a gazdaság, a kultúra, a politika és a társadalom szféráit a mindennapokban; továbbá rávilágít a társadalom különböző aspektusai közötti kapcsolatokra, amelyek összekötik a térben egymástól jelentős távolságra lévő embereket és helyeket, kölcsönös függést teremtve közöttük.

Azt is vizsgáljuk, hogy a globalizáció miképp befolyásolja:

- a szolgáltatásnyújtást a személyes szociális szolgáltatásokban;
- a munkafolyamatokat, illetve ahogy ezek hatnak a szociális munkásokra munkavállalóként, továbbá a szakember és a szolgáltatást igénybe vevő közötti viszonyra;
- a szociális problémák nemzetközivé válását;
- a nemzetállam változó természetét.

A történet itt nem ér véget. Kína, India, Brazília és Mexikó feltörekvő gazdaságai kitermelik a saját kihívásait, nem utolsósorban a gazdasági szférában, ahol – függetlenül az ország globális gazdasági rendszerben elfoglalt helyétől – a fejlődés eltérő modelljei tűnnek fel. Ezen országok mindegyikében magas a születések száma, ami demográfiai kihívást jelent a világ egésze számára, hiszen mindenkinek élelem és hajlék kell.

Ráadásul a nem nyugati népek (*indigenous people*)² és a szegénységben élők igyekeznek visszavágni az antiglobalizációs és indigenizációs mozgalmakhoz csatlakozva, továbbá olyan új eszméket hangoztatva, amelyek a munkaszervezetet és az emberi szükségletek kielégítését a társadalmi viszonyok neoliberais kapitalista formáján kívül képzelik el.

Ahogy a szociális munka terepein definiálják a globalizációt...

A globalizációt elsősorban gazdasági terminusokban szokták meghatározni, mint egyedülálló entitást, amely minden régióra hatással van, egységes gazdasági rendszerbe integrálva azokat (Hoogvelt 1997). Held és munkatársai (1999) kutatásukban vitatták ezt a definíciót, rámutatva, hogy a globalizáció olyan folyamatok sora, amelyek regionális különbségeket tükröznek. Hirst és munkatársai (2009) hangsúlyozzák, hogy bár a globalizáció a kapitalista gazdasági viszonyokat támogatja, hatásai különbözőképpen érvényesülnek. Ezek a megközelítések általában figyelmen kívül hagyják azt a hatást, amit a globalizáció, és különösen annak ma uralkodó neoliberális formája, a mindennapi szokásos életvitelre gyakorol. Dominellini (2004a, 2004b) a szociális munka nézőpontjából született értelmezése szerint a globalizáció beágyazza a kapitalista társadalmi viszonyokat a személyes élet napi rutinjaiba, a közéletbe és a szakmai gyakorlatokba általában. Bár nincs egyetértés a globalizáció meghatározására vonatkozóan, az irodalom tanulmányozása alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy konszenzus van a jelenség alapvető jellemzőinek tekintetében. Ezek:

- a kulturális sokféleség és keveredés, amit sok országban növekvő nacionalista tendenciák kísérnek;
- a piaci mechanizmusoknak és a fegyelemnek elsőbbséget adó társadalmi kapcsolatok, amelyek az élet minden aspektusát alakítják;
- a migráció, válaszként a gazdasági nehézségekre, a környezetpusztulásra és az erőszakra;
- az általános integráció és a gazdasági erők kiterjedése a határokon keresztül, ami szemben áll a protekcionizmussal és a kirekesztéssel;
- a gyors technológiai változás, ami a társadalmi kirekesztés új formáit termeli ki, példa erre a digitális megosztottság;
- az egyenlőtlenség a város és a vidék között; és
- az urbanizáció és centralizáció, ami nagy terhet ró a környezetre, hiszen támogatást kell biztosítani a folyamatosan növekvő népességnek (Dominelli 2010).

A globalizáció jelentős hatással van a szociális munka gyakorlatára, és sokféle módon befolyásolja a professziót. E hatások jó része az új menedzserizmusnak és a privatizációnak tudható be (Clarke és Newman

² Dominelli nagyon széles értelemben használja az „*indigenous people*” kifejezést, ami eredetileg a korábban gyarmatosított népekre, az őslakosokra vonatkozik. Mivel Dominelli a fogalomba sorolja az összes, nem a nyugati fejlett tőkésállamokban élő népet, a kifejezést a „nem nyugati népek” terminussal fordítottam. – *A ford.*

1997). Az Egyesült Királyságban az új menedzserista gyakorlat és a piaci fegyelem a thatcherizmussal jelent meg az 1980-as évek végén a közösségi ellátások területén (Griffiths 1988), és később terjedt ki a profeszsió más szegmenseire. Ezeket a fejleményeket kevéssé kommentálták a gyakorló szakemberek (Khan és Dominelli 2000), és – néhány kivétellel, mint Dominelli (1991) és Lyons (1999) – az általános szociálismunka-elmélet irodalmában is kevés szót vesztegettek rájuk az utóbbi időkhöz, amikor több szerző írt a témáról, például Lyons (2006), Dustin (2007), Payne és Askeland (2008). Az utóbbi két szerző kiemeli, hogy a globalizáció megnövelte a bizonytalanságot, ami központi kérdéssé vált a gyakorló szakemberek számára. Elemzésük rámutat olyan gyengeségekre, amelyeket posztmodern szerzők – mint például Fook (2002), Webb (2003) és Healy (2005) – világítottak meg. Furcsa a téma ilyen hosszú ideig tartó elhanyagolása, hiszen a globalizáció fogalmát a társadalomtudományokban az 1980-as évektől használják (Cox 1981).

Az Egyesült Királyságban a globalizáció a következő főbb módokon volt hatással a szociális munka gyakorlatára:

- Az új menedzserizmus terjedése üzleti gyakorlatot és piaci fegyelmet vitt be oda, ahonnan korábban ki voltak zárva a piaci erők és a profitra törekvés.
- A szociális munkások lehetőségeit erőteljesen korlátozta, hogy csökkent a hozzáférésük a szükséglet-felmérésük eredményeihez illeszkedő erőforrásokhoz, és különösen azokhoz, amelyeket egyes igénybe vevők elvártak.
- Nőtt a gyakorlat technikai-bürokratikus természete a teljesítményindikátorok és a hatékonyságmérés bevezetésével, amelyekkel azt próbálták elérni, hogy a korlátozott erőforrások a lehető legtöbb ember számára legyenek maximálisan kihasználhatók.
- A szociális munkás és a kliens viszonyában a korábbi kapcsolatorientált munkastílus helyett a távolságtartóbb viselkedés vált uralkodóvá, mivel az állami alkalmazásban álló szociális munkások elsődleges feladatává a szolgáltatásnyújtásnak az önkéntes és a magánszektor szolgáltatóival való „kiszereződtetése” vált.
- Megváltozott a viszony a szolgáltatások igénybe vevői és az állam között azzal, hogy az állam az igénybe vevőket a szolgáltatások fogyasztóivá tette egy kvázipiacaon, miközben szélesebb választási lehetőséget és az életük feletti kontrollt kínált nekik a személyközpontú programmal és az egyéni költségvetéssel.³
- A szolgáltatások nyújtásában csökkent a szolidaritás jelentősége azzal, hogy az állami szociálpolitika az univerzális szolgáltatásokkal szemben inkább a reziduálisakat részesítette előnyben, amelyek a szegények legszegényebbejéit vették célba.

³ Dominelli a „személyközpontú tervezés” gyakorlatára utal, amely 2001 óta része a brit szociálpolitikának (lásd a 2001-ben kibocsátott *Valuing People* fehérkönyvet, és ennek a 2009-es, *Valuing People Now* című dokumentumban foglalt megújítását). A „személyközpontú tervezés” folyamatok, eszközök és megközelítések készlete, amellyel az egyének megtervezhetik életüket és támogatásaikat. Leggyakrabban élettervezési modellként használják, amely a fogyatékkal élők és más támogatásra szoruló személyes önrendelkezésének és önállóságának növelését támogatja. A modell fő eleme a személyes költségvetés, ami lehetővé teszi, hogy a kedvezményezett maga válassza és vásárolja meg (általában szolgáltatási utalványért) a szolgáltatásokat, amelyekre igényt tart. A modellt jó gyakorlatként más országok is bevezették világszerte. (A Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Person_Centred_Planning alapján.) – A ford.

- A kormány – miközben a versenyképességgel volt elfoglalva – a szükségletek kielégítésében az egyéni felelősséget hangsúlyozta, és megnyitotta a jóléti piacot a nemzetközi vállalkozások előtt, amelyek minde-
nekelőtt profitra kívántak szert tenni, és támogatták a privatizációt.
- Növekedett a nemzetközi gyakorlat hatása a lokálisra az olyan szociális problémák nemzetközivé válásá-
val, mint amilyen a szegénység, a drogkereskedelem, a nő- és gyermekkereskedelem, a fegyverkereske-
delem, valamint a szervezett bűnözés.
- Nőtt a migráció hatása, és nemcsak azért, mert az emberek vándorlása a szolgáltatások számára nagy ki-
hívást jelent, hanem azért is, mivel a szociális munkások is vándorolnak, kiképződnek az egyik országban,
de a másikba mennek dolgozni (Dominelli 2004a, 2004b).

Ezek nem csak az Egyesült Királyság jellemzői. Hasonlók felismerhetők a globális Észak és a globális Dél területein, bár ezek specifikus részleteit csak a sajátos gazdasági, politikai, kulturális és társadalmi kon-
textuson belül lehet értelmezni. Sewpaul és Holscher (2004) például a globalizációnak Dél-Afrikára gyako-
rolt hatását vizsgálta; Netto (2008) pedig ugyanezt tette Latin-Amerikában. Hasonló trendeket figyeltek meg
máshol is (Dustin 2007; Lyons 2006), többek között Kanadában, Új-Zélandon, Ausztráliában és az Egyesült
Államokban.

A gazdasági és környezeti krízisek nyomán kialakuló problémák komplexitása megköveteli, hogy a szak-
emberek a gyakorlat új paradigmái után nézzenek, és az ökológiai vonatkoztatási rendszeren belül nagyobb
hangsúlyt helyezzenek a társadalom- és közösségfejlesztésre, azaz ugyanúgy törődjenek a környezettel, mint
a benne élő emberekkel. Az új megközelítések között különösen fontosak a nem nyugati népek elképzelései.
Korábban elnémitott hangokként nagy elvárásokkal keresnek új elméleti értelmezéseket, amelyek figyelembe
veszik a helyiek spirituális szükségleteit, visszakövetelik tradicionális jogait, örökségüket és a teljes emberi
lényre fejlődésről szőtt álmaikat, ami lényegesen több, mint fogyasztónak lenni a piacon (Grande 2004).

Kiállásuk a szociális munka népi és sajátos fejlődésen alapuló (indigenous és endogenous) formáért
szemben áll a szociális munka mcdonaldizációjának vagy amerikanizációjának homogenizáló tendenciáival
(Dustin 2007). Kelet-Európában például a szakemberek újra felfedezik azokat a készségeket, amelyekkel
a szovjet éra alatt elégitették ki a közösségek szociális szükségleteit. A nyugati szakértők a helyi gyakorlatokat
lekicsinylő előfeltevéseik miatt ezeket leértékelték, és alkalmatlan modelleket kínáltak az átmenet társadalmá-
inak (Dominelli 1992, 1996; Ritzer 2000; Stubbs 2007). A globalizáció kritikusai rámutatnak a neoliberalizmus
ideológiájának csődjére, ami annak ellenére bekövetkezett, hogy Bentham után meghirdették a „legtöbbek
számára a legtöbb jót” elvét, amit gyakran „lecsurgáselméletként”⁴ aposztrofálnak. Akik új elméleteket és

⁴ A „lecsurgáselmélet” kifejezés arra a politikai retorikára vonatkozik, ami a vállalkozások hasznát növelő adócsök-
kentést szorgalmazza, abban a hitben, hogy majd ez indirekt módon jótékonyan fog hatni az egész népességre.
A fogalom kitalálójának Will Rogers humoristát tartják, aki a nagy gazdasági világválság idején a következőket mon-
ta: „A pénzt a csúcsnak utalják ki, abban a reményben, hogy majd le fog csurogni a szegényekhez.” (A Wikipedia,
http://en.wikipedia.org/wiki/Trickle-down_economics alapján.) – A ford.

gyakorlati formákat hoznak létre, az interdiszciplinaritást és a kölcsönös függést hangsúlyozzák, valamint felcserélik az öngondoskodás birtokosi individualizmust dicsőítő ideológiáit a szolidaritás reciprok formáival, amelyek összekötik a világ valamennyi lakóját (Shiva 2003).

A globalizáció kihívásai a szociális munka gyakorlatában

A globalizáció és a hozzá társuló új menedzserista gyakorlat sok módon jelent kihívást a szociális munkások számára. Többek között választ kell találniuk a szegények világszerte növekvő számára; foglalkozniuk kell a határokon átnyúló problémákkal; szembe kell nézniük szakértelmük leértékelésével, ahogy a gyakorlat egyre bürokratikusabbá és a piaci fegyelem hatására egyre inkább áruvá válik, ami együtt jár azzal az elvárással, hogy egyre többet hozzanak ki a jóléti szolgáltatásokra rendelkezésre álló források minden egyes egységéből. A menedzseri ellenőrzés és irányítás növekedésével pedig egyre kiszolgáltatottabbá válnak, ahogy a piaci fegyelem áthatja azokat a tereket, amelyeket korábban nem tekintettek a piac részének. Ezért a szociális munkások megismerkedtek az olyasféle kifejezésekkel, mint az „értéket a pénzért”, a „vállalkozási terv”, a „célcsoportok”, a „kimenetek” és a „teljesítménymenedzsment” (Dominelli 2004a, 2004b). Az esetmenedzsment technikái a gyakorlat sok területén központi jelentőségűek, különösen az idősekkel végzett munkában.

Az állam vásárlóvá válik, a szolgáltatásokat a független, önkéntes, nonprofit és piaci szektor szolgáltatóinak széles körétől szerzi be. A technikai-bürokratikus szociális munka sok helyhatósági irodában felváltotta a kapcsolatalapú szociális munkát, miközben az emberekkel való személyes foglalkozás az önkéntes szektor privilégiumává vált (Dominelli 2004b). A szociális munkások új elméletek és gyakorlatmodellek kidolgozásával válaszolnak ezekre a fejlődési trendekre. Közülük a nem nyugati népektől származók különösen fontosak, ugyanis a máshol találhatóktól eltérő, új gyakorlati formák létrejöttéhez vezetnek, mint amilyenek a széles körben elterjedt családi csoportkonferencia és a spiritualitást hangsúlyozó elméletek. Mások az antiglobalizációs mozgalomhoz csatlakoznak, a társadalmi igazságosság és a szakmai gyakorlat jogokon alapuló formái mellett érvelnek a helyi, nemzeti és nemzetközi tereken; szövetségeket és partnerségeket hoznak létre a szolgáltatások igénybe vevőivel és a közösségi csoportokkal; továbbá erősítik a kapcsolatokat a fontos nemzetközi szervezetek között, mint amilyen az International Association of Schools of Social Work⁵, az International Federation of Social Workers⁶ és az International Council on Social Welfare⁷. A személyzet gyakori cserélődése és hiánya szintén jelzi a hivatás számára kedvezőtlen trendekkel szembeni ellenállást az Egyesült Királyságban (Unison 2009).

⁵ A Szociális Munkásokat Képző Iskolák Nemzetközi Egyesülete, www.iasw-aiets.org/. – A ford.

⁶ A Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége, www.ifsw.org/. – A ford.

⁷ A Szociális Jólét Nemzetközi Tanácsa, www.icsw.org/. – A ford.

Privatizáció, a javak és szolgáltatások áruvá válása, valamint a pénzügyi válság hatása a szociális munkára

A neoliberális globalizáció lényege, hogy ahogy elterjed a földgolyón, áruvá változtatja a javakat és az embereket, miközben a részvényesek, a multinacionális vállalatok tulajdonosai és menedzserei keresik a profitszerzési lehetőségeket. A jelentős vagyon nélküli vállalkozásokon alapuló pénzkeresés és pénzcsinálás iránti vágy lett a gazdagoknak korlátlan profitot biztosító neoliberális rendszer veszte. Az ingatlanpiacon bedőlt hitelek váltották ki az USA-ban a pénzügyi válságot, amely a tőzsdei árfolyamok szabadesését okozta a Lehman Brothers Bank 2008. szeptember 14-én bekövetkezett összeomlását követően. A hétköznapi emberek számára ez a létbiztonság megingását jelentette, és ahogy növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, jelentősen nőtt azok száma is, akik segítségért és támogatásért folyamodtak a következményekkel való megbirkózáshoz.

A bankrendszer megmentése óriási közpénz-injekciót követelt meg, amit azok az adózók fizettek, akiknek többsége küzdött azért, hogy ki tudja fizetni a saját számláit, nem utolsósorban a házra felvett kölcsön részleteit és a közüzemi díjakat. 2008-ban az amerikai adófizetők 2,9 trillió dollárt fizettek azért, hogy megakadályozzák a Fannie Mae and Freddie Mac⁸ bukását, mivel ezek az intézmények biztosították a jelzáloghitelek felét az Egyesült Államokban. 2008-ban a becslések szerint az Egyesült Királyság minden egyes lakója ötvenezer fonttal járult hozzá az ország pénzügyi szektorának kiegészítéséhez. A gyengélkedő pénzügyi intézetek megmentése 1500 trillió font közpénzbe került a brit adófizetőknek (Waugh 2009). Az ilyesféle kormánykiadásokkal egy időben csökkentek az oktatásra, az egészségügyre és más közszolgáltatásokra szánt kiadások. Ugyanakkor a bankárok ragaszkodtak az óriási végkielégítéseikhez és nyugdíjaikhoz, amikor elhagyták azokat az intézményeket, amelyeket az ő megkérdőjelezhető ítéleteik kényszerítettek térdre. Például Sir Fred Goodwin, a Royal Bank of Scotland (RBS) vezérigazgatója ellenállt a nyomásnak, hogy mondjon le a jutalmáról, amikor az RBS köztulajdonba került, mivel 24,1 milliárd fontot veszített 2008-ban. Bár az RBS rosszul működött, és kormányellenőrzés alá került, a neki kifizetett különjuttatás 8 millió fontot tett ki (Connon 2009).

Ez a krízis valamennyi nagyobb nemzetgazdaságot elérte, de leginkább a brit és az amerikai gazdaságot sújtotta, mert ezek helyezték ki nagyobb mértékben pénzeket olyan adósokhoz, akiknek a fizetőképességéről nem győződtek meg, nem nézték meg például, hogy a jelzálogként felajánlott tulajdonuk vagy a jövedelmük elégséges-e a visszafizetés biztosítására. A kilábalás fájdalmasnak ígérkezik. Az adófizetők fizetik meg a krízis árát „a bankok megsegítésével”, hogy a pénzügyi szektor működőképes maradjon, valamint az olyan szolgáltatások, mint az oktatás, az egészségügyi ellátás, a személyes szociális szolgáltatások és a segélyezés finanszírozására szánt közpénzek csökkentésével, amelyekkel a kapitalizmus okozta legsúlyosabb hát-

⁸ A Federal National Mortgage Association, azaz Fannie Mae és a Federal Home Loan Mortgage Corporation, ismert nevén Freddie Mac úgynevezett kormány által finanszírozott magánvállalatok az Egyesült Államokban. A kormány hozta őket létre, ma mindkettő a részvényesek tulajdona, de alapító okirata szerint az állam megvásárolhatja a részvények többségét, amennyiben a kritikus helyzet ezt követeli. – *A ford.*

rányokat kellene mérsékelni. A súlyos vagyoni különbségek miatt a szociális munkások harcolnak a források megtalálásáért, hogy például kifizethessék a fűtésszámlát, és ezzel megakadályozzák a szegény családok gyermekeinek megfagyását télen, vagy biztosítsák a házi gondozást a fogyatékkal élőknek, vagy etessék a menekülteket.

Már a pénzügyi válság előtt nyilvánvaló volt a neoliberális képtelensége arra, hogy kielégítse a hétköznapi emberek jobb élet utáni vágyát. E rendszer lényegéhez tartozik a magas szegénységi ráta; különösen a nők körében a nagyarányú írástudatlanság; a jó minőségű ivóvíz és a higiéniai feltételek hiánya, az iskoláztatás és az egészségügyi ellátás elérhetetlensége az emberek milliói számára. A Millenniumi fejlesztési célok, amelyeket az Egyesült Nemzetek Szervezete fogadott el 2000-ben, válasz volt ezekre a problémákra, hiszen valamennyi területen megcélózta a súlyos hiányok felszámolását. A célok egyike sem látszik megvalósíthatónak (Correll 2008), kivéve talán a szegénység csökkentését Kínában, ahol 150 millió ember már kiemelkedett a szegénységből. Az urbanizáció mértéke Kínában hihetetlen szintre emelkedett, miközben a vidék kiürült. Ráadásul az előrejelzések szerint a század közepére, először a történelemben, a városi népességszám világszerte meg fogja haladni a vidékét. A városi területekre való tömeges vándorlás a falusi szegénységgel és a gazdasági fejlődésnek a nagyvárosokba koncentrálódásával függ össze.

2009-re egymilliárd ember fog éhezni az emelkedő élelmiszerárak, a csökkenő mezőgazdasági termelés és a segélyekre szánt költségvetés visszafogása következtében (Blair 2009). A Social Watch (a szegénység és a diszkrimináció megszüntetése érdekében létrejött önkéntes hálózat) amellet érvel, hogy ez a fátum elkerülhető. Elég élelem van, ha a kormányok azt egyenlően osztják el az emberek között. A szociális munkások kiállhatnak érte. A vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek növekedtek mind az egyes országok között, mind az országokon belül. 2006-ban a világ három leggazdagabb milliárdosának együtt több pénze volt, mint a világ 48 legkisebb jövedelmű országának együttvéve. Ebben az időben 946 milliárdos volt a Földön; 40 százaléuk élt Amerikában, és a legtöbbjük férfi volt. Csak 63 volt közülük nő. A leggazdagabb nő vagyona az egyharmada volt a leggazdagabb férfiénak (Kroll és Fass 2007). Ugyanakkor 2,8 milliárd ember élt naponta kevesebb mint két dollárból, ezt tekintik a szegénységi küszöbnek; 1,3 milliárd élt az abszolút szegénységi küszöb alatt, ami egy dollár napi jövedelemnél kevesebbet jelent. A nők nagyobb valószínűséggel szenvednek a szegénységtől, alacsony bérért dolgoznak, rossz körülmények között, több mint napi nyolc órát (Wichterich 2000). A nők nagyon fontosak a fejlődés szempontjából, mert a családjuk ellátása érdekében ők képesek a legjobban hasznosítani a helyben elérhető forrásokat (Ross 2008). A szociális munkások gyakran közvetítik ezeket a kapcsolatokat.

A szociális problémák nemzetközivé válása

A globalizációt a szociális problémák nemzetközivé válása kíséri, mivel az egyik helyen megjelenő probléma más helyen is problémát okoz. Az emberek változatos okokból – szegénység, háborúk, éhínség, környezetpusztulás miatt – vándorolnak a világ egyik részéből a másikba. Mindennek a befogadó országokra nézve is vannak következményei, amelyek egy része igen nehezen kezelhető. Az ENSZ becslése szerint 42 millió

ember kér menedékjogot világszerte. A legtöbben Afrikában. A klímaváltozás előre láthatóan további 25 millió menekültet fog eredményezni 2050-re (Sanders 2009). Sokan egyik szegény területről a másikra vándorolnak menedéket keresve, és a másik ország városi nyomornegyedeit teszik népesebbé, ahol a már ott élő emberek ellátására sem áll rendelkezésre megfelelő infrastruktúra. A népesség növekedése további feszültséget jelent az amúgy is túlterhelt környezetben. Például Kenya és Szomália határán egy menekülttábor 90 ezer menekült ellátására épült, és ennek háromszorosa számára ad menedéket (Sanders 2009). Az uralkodó elittek, amelyek ragaszkodnak ahhoz, hogy a menekültek maradjanak a határ másik oldalán, nem vetnek számot a nomád életforma realitásával és a mesterséges határokkal, amelyeket a gyarmatosítók diktátuma alakított ki, figyelmen kívül hagyva a vándorlás tradicionális mintáit. Jordánia mérhetetlen nehézségekkel küzd, amikor igyekszik kielégíteni kétmillió, a Nyugat iraki inváziója miatt elmenekült iraki lakhatási, oktatási és egészségügyi szükségleteit. A szárazság egyre gyakrabban jelenik meg olyan helyeken, mint Etiópia, ami éhínséghez vezet. Más országokban, mint amilyen Banglades, ijesztő gyakorisággal fordulnak elő árvizek (UNDP [United Nations Development Programme] 2007, 2008). Ezek tömegek életét lehetetlenítik el. Alig van idejük talpra állni, mielőtt újabb váratlan árvíz sújtja őket. A megélhetési lehetőség keresése kényszeríti az embereket vándorolni, ami azután a menekülttáborokba vezet. Ott humanitárius segítség várja őket, ami lehetővé teszi az egyik napról a másikra való túlélést. A szociális munkások nyújtják ezt a segítséget, de gyakran ütköznek kétségbeejtő akadályokba.

A szociális problémák nemzetközivé válásának másik aspektusát jelenti a drog- és az emberkereskedelem, valamint a fegyvercsempészet. Nem tudjuk, milyen szintű nehézségeket okoznak, mivel kényszerítő és erőszakos interakciókon alapulnak, melyeknek célja, hogy az embereket a helyükön tartsák, miközben az ilyesféle tevékenységeket szervező és irányító kartellek vezetői vagyionokat keresnek. Az emberkereskedelem milliárdos üzletággá vált; mára a harmadik legjövedelmezőbb tevékenység a fegyver- és droggereskedelem után (Lyons, Manion és Carlsen 2006). A határokon átvitt emberek uzsoraárakat fizetnek a kigyófejnek nevezett ügynököknek (Hume 2009). A Közép-Ázsiából kivándorlók például, akik helyet kapnak egy rozsdás hajó fedélzetén, 45 ezer dollárt fizetnek fejenként azért, hogy Kanadába, és 15 ezret, hogy Ausztráliába szállítsák őket (Sinowski 2009). Egy fiatalember – aki 2002-ben kísérelő nélküli kiskorúként érte el Kanadát – mesélte, hogy hat évig törlesztette a 80 ezer dollárt, amivel tartozott az utazásért (Sinowski 2009). A fizetés elkerülhetetlen, mivel életveszélybe sodorta volna hátrahagyott családját és barátait, ha nem teszi (Shore 2009). A visszatoloncolás veszélyt jelent az érintett személynek: egy mexikói asszonyt meggyilkoltak a visszatoloncolás után, a menekültstátusz iránti kérelmének elutasítását követően, és ráadásul ki kellett fizetnie a visszautazás költségeit (Greenaway 2009). Hasonló sors várt más visszatoloncoltakra is, olyan különböző országokban, mint Irak és Zimbabwe.

A menekültstátusz iránti kérelem elutasítása gyakran többet mond az eljárás lefolytatóinak gyanakvásáról, mint a menedékkérők valódi helyzetéről, akiket bűnözőkként kezelnek csak azért, mert menedéket kérnek egy országban, de nincsenek birtokában a szükséges dokumentumoknak. Esetleg joggal féltik az életüket, de képtelenek összeszedni a szükséges engedélyeket, útleveleket és születési bizonyítványokat. Halima Bashir

(2008), aki végül megkapta a menedékes státuszt az Egyesült Királyságban, keserűen ír nagysikerű könyvében⁹ a Darfurban elszenvedett megpróbáltatásairól.

Gyermekek örökbefogadással is átkelhetnek a határon. A nemzetközi örökbefogadások száma hol növekszik, hol meg csökken a különböző nemzetközi események hatására (Selman 2009). Publicitása összefügg az olyan hírességek közreműködésével, mint amilyen Angelina Jolie és Madonna, akik elmélyítik a közvéleményben azt a hitet, hogy az emberek Afrikában és más fejlődő országokban szegények, és ezért a gyermekeket meg kell menteniük azoknak, akiknek van lelkiismeretük, illetve jobb lehetőségeket biztosíthatnak számukra Nyugaton. Az ilyesféle személyiségek kultusza erős, és ez félrevezetheti az embereket arra vonatkozóan, hogy mi a realitás. Ahogy egy kisgyerek mondta Madonnának, amikor az énekesnő röpke látogatást tett egy malawi árvaházban, ahonnan korábban örökbe fogadott egy kisfiút: „Maga a mi istenünk” (Collins 2009). A hírességek beavatkozásai lehetetlenné teszik a szociális munkások feltáró munkáját, amellyel igyekeznek a gyermek számára a legjobb családi helyzetet megteremteni, és biztosítani, hogy megőrizhesse kulturális örökségét. Sajnos a gyermektelen házaspárok gyermek iránti vágyának következményeképpen szervezett bűnbándák gyermekeket lopnak, és pénzért árusítják őket. Ez nagy probléma például Kínában, ahol évente 60 ezer és 200 ezer között becsülik az elrabolt gyermekek számát. Egy fiúgyermek ára 4000 dollár, egy lányé 1000 dollár (McCabe 2009). A nemek közötti megkülönböztetést mutatja, hogy a fiúgyermeket többre becsülik, mint a leányokat. A kínai férfiak száma nagymértékben meghaladja a nőkéét, ami gondokat jelent a heteroszexuális, házasodási korú férfiak számára (Smith és Hugo 2008).

A nemzetközi gyermekszöktetések száma növekszik, mivel a különböző vallású és nemzetiségű házaspárok zavaros körülmények között válnak. 2008-ban az Egyesült Királyságban 336 gyermekszöktetési esetet regisztráltak, 134-et olyan országokba, amelyek nem írták alá az 1980-as hágai egyezményt a gyermekszöktetésről (Hague Convention). A bírósági eljárás nehezebb az olyan országokban, amelyek nem csatlakoztak a hágai konvencióhoz, mert ezeknek az országoknak nem kell tiszteletben tartaniuk a más országokban hozott bírósági döntéseket (Cree és Wallace 2009). A szociális munkásoknak nagy nehézséget okoz az ilyen családok támogatása.

A szociális munka indigenizációja

A globalizációnak vannak kritikusai, akik szembeszállnak a terjedésével. Közéjük tartoznak azok a nem nyugati népek, amelyek sok éve harcolnak kulturális örökségük fenntartásáért. Ők a gyakorlat új formáinak kialakulását segítik elő, amelyeknek egy része a többség körében is követőkre talál. Ez különösen nyilvánvaló az Egyesült Királyság korábbi gyarmati területein, az Egyesült Államokban, Kanadában, Új-Zélandon és Ausztráliában, ahol az őslakos gyerekeket és fiatalokat népességbeli arányukat lényegesen meghaladóan utalják gondozásba, és vetik alá büntetőeljárásnak. Erőszakos módon szakítják el őket szüleiktől, nagyszüleiktől és a tágabb családjuktól, gondozásba kerülnek, vagy bentlakásos iskolákban kapnak elhelyezést. Megfosztják őket

⁹ A könyv címe: *Tears of the Desert* [A sivatag könnyei]. Még nem jelent meg magyarul. – A ford.

a családtól, a nyelvtől és a kultúrától, megtagadják tőlük fizikailag és lelkileg mindazt, ami fontos számukra. Rákényszerítik őket, hogy „jó angol férfiak és nők” legyenek. Az intézményekben rendszeres fizikai és szexuális bántalmazásnak vannak kitéve (Furniss 1995). A bántalmazásnak messze ható következményei vannak, így az őslakos emberek egyszerre küzdenek önmaguk meggyógyításáért és hagyományaik, valamint jogaik visszaszerzéséért, hogy újraépíthessék az életüket (Chrisjohn, Young és Maraun 2006). Eközben néhányan – például az indiánok (First Nations) Kanadában és a maorik Új-Zélandon – létrehozták a saját jóléti szolgáltatásokat. Az őslakosok körében kialakított sajátos gyakorlati modelleket más népek is magukévá tették. Például a maori családi csoport konferenciát és a resztoratív igazságszolgáltatást (Tait-Rolleston és Pehi-Barlow 2001) átvették olyan távoli országok szociális munkásai is, mint Kanada, Svédország és az Egyesült Királyság. A kanadai indiánok használják a gyógyító kerék (Medicine Wheel) tanításait, amivel arra ösztönzik az embereket, hogy a spiritualitásnak és a környezetnek a társas kapcsolatokban betöltött szerepéről gondolkodjanak (Bruyere 2001).

Az indigenizáció más formái a szociális munka gyakorlatának helyi, részben a Nyugattal való találkozás előtti formáinak ünneplésére összpontosítanak, és a gyakorlat helyhez kötött formáit hozzák létre, hogy a gyarmati lét után megerősítsék a saját autonóm útjukat. A kelet-európai országoknak, amelyek a kommunista uralom előtt és alatt a jóléti ügyekkel más módon foglalkoztak, újra fel kell fedezniük a szociális munkát. Miután a nyugati oktatók és szakemberek felvilágosítása nyomán felfedezték a hiányt, az ajánlott nyugati modelleket igyekeznek saját szükségleteikhez igazítani (Stubbs 2007). Mások, mint az ausztriai Ilse Arlt, nem angolul írtak, így munkásságuk nem vált ismertté más országokban. Arlt gondolatait az emberek környezete és szociális problémái közötti viszonyról nemrégiben fordította le angolra Mais és Pantucek (2009). És a legtöbb angolul beszélő semmit sem tud a Latin-Amerikában létező nagyszerű szociálismunka-gyakorlatról.

Következtetések

Ahogy a globalizáció kiterjesztette csápjait a világ minden részére, nyerteseket és veszteseket termelt. Előnyeiket szenvedélyesen vitatják, de a Nyugaton élők és a globális Dél elitjei élvezik a globalizáció előnyeit. Ugyanakkor a globalizáció súlyos problémákat vet fel, amelyek megoldása érdekében a szociális munkásokra számítanak. Ezek közé tartozik a szociális problémák nemzetközivé válása, ami a globálist helyi szinten, míg a lokálist a globális arénában jeleníti meg. A szociális munkásokat feladataik teljesítésében nagyban segíti az elmélet, a gyakorlat és a kutatás fejlődése, ami a határokon átível, miközben tudatosítja a helyi hozzájárulás fontosságát az olyan szociális problémák megoldásában, amelyeknek lokális és/vagy globális dimenzióik vannak. Az indigenizációnak sokféle hozadéka lehet ebből a szempontból. De a tanulás a nem nyugati népektől nem menti fel a szociális munkásokat az újítás kötelezettsége alól a globális Északon, ha el akarják kerülni, hogy szakmai tudásukat és hatalmukat ismét az emberek elnyomására használják.

Fordította: Kozma Judit

Hivatkozások

- Bashir, H. (2008): *Tears of the Desert: A Memoir of Survival in Darfur*. London, One World/Ballantine.
- Blair, D. (2009): More Than a Billion Hungry Worldwide, *Vancouver Sun* (15 October), B5.
- Bruyere, G. (2001): First Nations Approaches to Social Work. In L. Dominelli, W. Lorenz, W. and Soydan, H. (eds.): *Beyond Racial Divides*. Aldershot, Ashgate.
- Chrisjohn, R., Young, S. and Maraun, M (2006): *The Circle Game: Shadows and Substance in the Residential School Experience in Canada*. Penticton, BC, Theytus Books.
- Clarke, J. and Newman, J. (1997): *The Managerialist State*. London, Sage.
- Collins, L. (2009): „You Are Our God” Malawi Orphan Tells Madonna. *Vancouver Sun* (30 October), D4.
- Connon, H. (2009): *RBSs Goodwin in Line for £8M Bonus*. Available online at: www.Manifest.co.uk (accessed 31 October 2009).
- Correll, D. (2008): The Politics of Poverty and Social Development. *International Social Work*, 51 (4), 453–466.
- Cox, R. (1981): Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, 12 (2), 146–157.
- Cree, V. and Wallace, S. (2009): Risk and Protection. In A. Adams, L. Dominelli, and M. Payne (eds.): *Practising Social Work in a Complex World*. London, Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (1991): *Women Across Continents: Feminist Comparative Social Policy*. Hemel Hempstead, Harvester/Wheatsheaf.
- Dominelli, L. (1992): European Unity: Opportunities or Opportunism? Address for the Closing Plenary at the Congress for the International Association of Schools of Social Work at Howard University in Washington, DC (20 July).
- Dominelli, L. (1996): European Unity: Opportunity or Opportunism? In Healy, L. (ed.): *Realities of Global Interdependence: Challenges to Social Work Education*. Alexandria, VA, Council on Social Work Education, 31–39
- Dominelli, L. (2004a): Practising Social Work in a Globalizing World. In T. N. and A. Rowlands (eds.): *Social Work Around the World*. Vol. III. Berne: IFSW.
- Dominelli, L. (2004b): *Social Work: Theory and Practice for a Changing Profession*. Cambridge, Polity Press.
- Dominelli, L. (2010): *Social Work in a Globalizing World*. Cambridge, Polity Press.
- Dustin, D. (2007): *The McDonaldisation of Social Work*. Aldershot, Ashgate.
- Fook, J. (2002): *Social Work: Critical Theory and Practice*. London, Sage.
- Furniss, E. (1995): *Victims of Benevolence: The Dark Legacy of the Williams Lake Residential School*. Vancouver, BC, Arsenal Pulp Press.
- Giddens, A. (2009): *The Politics of Climate Change*. Cambridge, Polity Press.
- Grande, S. (2004) *Red Pedagogy: Native American and Political Thought*. Toronto, Rowman and Littlefield.
- Greenaway, N. (2009): Deportation Order Ended in Death. *Vancouver Sun* (26 October), B2.

- Griffiths, R. (1988): *Community Care: Agenda for Action (Griffiths Report)*. London, HMSO.
- Healy, K. (2005): *Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice*. New York, Palgrave Macmillan.
- Held, D., McGrew, T., Goldblatt, D. and Perraton, J. (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge, Polity Press.
- Hirst, P., Thompson, G. and Bromley, S. (2009): *Globalization in Question*. 3rd edn. Cambridge, Polity Press.
- Hoogvelt, A. (1997): *Globalization and the Postcolonial World*. London, Macmillan.
- Hume, S. (2009): Chill Out, and Let the Refugee Claim Process Do Its Work. *Vancouver Sun* (20 October), A1–3.
- Khan, P. and Dominelli, L. (2000): The Impact of Globalization on Social Work Practice in the UK. *European Journal of Social Work*, 3(2), 95–108.
- Kroll, L. and Fass, A. (2007): The World's Billionaires. *Forbes Magazine*, Special Report (8 March).
- Lyons, K. (1999): *International Social Work: Themes and Perspectives*. Aldershot, Ashgate.
- Lyons, K. (2006): Globalization and Social Work: International and Local Implications. *British Journal of Social Work*, 36 (3), 365–380.
- Lyons, K., Manion, K. and Carlsen, M (2006): *International Perspectives on Social Work: Global Conditions and Local Practice*. Basingstoke, Palgrave.
- Mais, M. and Pantucek, P (2009): Theory with Passion: Ilse Arlt and Current Questions in Social Work. In Leskošek, V. (ed.): *Theories and Methods of Social Work: Exploring Different Perspectives*. Ljubljana, Faculty of Social Sciences.
- McCabe, A. (2009): Crackdown Locates “Stolen” Children. *Vancouver Sun* (30 October), B1.
- Netto, P. (2008): La Instrumentalidad del Servicio Social en Latinoamérica: Desafíos. *Revista Trabajo Social*, 44, 99–106.
- Payne, M. and Askeland, G. (2008): *Globalization and International Social Work: Postmodern Changes and Challenges*. Aldershot, Ashgate.
- Ritzer, J. (2000): *The McDonaldisation of Society*. London, Allen and Unwin.
- Ross, E. (2008): Teach a Girl, Teach the World. *The Guardian*, Special Supplement on Development (22 November), 4.
- Sanders, E. (2009): Climate Change Creates Refugees. *Vancouver Sun* (26 October), B5.
- Selman, P. (2009): The Rise and Fall of Intercountry Adoption in the 21st Century. *International Social Work*, 52 (5), 575–594.
- Sewpaul, V. and Holscher, D. (2004): *Social Work in Times of Neoliberalism: A Postmodern Discourse*. Pretoria, Van Schaik.
- Shiva, V. (2003): Food Rights, Free Trade and Fascism. In Gibney, M. (ed.): *Globalizing Rights*. Oxford, Oxford University Press.
- Shore, R. (2009): 10 Years After: BC's Chinese Boat Migrants. *Vancouver Sun* (20 October), A4.

- Sinoski, K. (2009): Migrants Ship May be Linked to People-smuggler Held in Australia. *Vancouver Sun* (20 October), A1–4.
- Smith, C. and Hugo, G. (2008): Migration, Urbanization and the Spread of Sexually Transmitted Diseases: Empirical and Theoretical Observations in China and Indonesia. In Logan, J. (ed.): *Urban China in Transition*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Stubbs, P. (2007): Community Development in Contemporary Croatia: Globalization, Neoliberalism and NGOisation. In Dominelli, L. (ed.): *Revitalising Communities in a Globalising World*. Aldershot, Ashgate.
- Tait-Rolleston, W. and Pehi-Barlow, S. (2001): A Maori Social Work Construct. In L. Dominelli, S. Haluk, S. and Lorenz, W. (eds.): *Beyond Racial Divides: Ethnicities in Social Work*. Aldershot, Ashgate.
- UNDP (2007): *Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World*. London, Palgrave/Macmillan.
- UNDP (2008): *Climate Change: Scaling Up to Meet the Challenge*. New York, UNDP.
- Unison (2009): *Still Slipping Through the Net?* Frontline Staff Assess Children's Progress. Available online at: <http://www.unison.org.uk/acrobat/B4416.pdf> (accessed 21 March 2010).
- Wagh, P. (2009): Bailout of Banks to Cost Taxpayer £1,500,000,000,000. *London Evening Standard* (19 February).
- Webb, S. (2003): Local Orders and Global Chaos in Social Work. *European Journal of Social Work*, 6 (2), 191–204.
- Wichterich, C. (2000): *The Globalized Woman: Reports from a Future of Inequality*. London, Zed Books.

FOGALMAK A SZOCIÁLIS MUNKA MAI NYELVEZETÉBEN: GLOBALIZÁCIÓ, ELNYOMÁS, TÁRSADALMI KIREKESZTÉS, EMBERI JOGOK STB.*

Kulturális értékek a globalizálódott társadalomban

Az 1980-as évek reagani gazdaságpolitikájának eredményeképpen olyan jobboldali ellenhatás kezdett kialakulni, amely az Egyesült Államok későbbi kormányai alatt teljesebben ki. Ahogy a *Time* magazin egy ünnepi emlékszámja megjegyzi, Ronald Reagan „teljes mértékben átalakította a politikai tájképet... Reagan miatt kellett Clintonnak megígérnie az általunk ismert jólét végét” (Lacayo és Dickerson 2004: 51). A hátrahagyott örökség a magasabb jövedelemű személyek és vállalatok számára a jelentős adócsökkentéseket, igen komoly katonai kiadásokat, a reálkeresetek és a munkavállalók részére nyújtott különböző juttatások csökkenését, a mindenki számára megengedhető lakhatás megszűnését, valamint a szociális jóléti állam szétesését foglalta magában. A kereskedelmi korlátok gyengülése olyan helyzetet idézett elő, amely a szakszervezetek eltűnését, az amerikai munkahelyek megszűnését, valamint a munkavállalók közötti nagyon komoly konku-renciaharcot jelentett szerte a világban (Polack 2004).

A politikai irányvonalak és az értékek szorosan összefonódtak. Ahogy a politikai változások hullámai jönnek és mennek, illetve ahogy a közvélemény hangulata változik, úgy változnak a szociálpolitika irányvonalai is. És ahogy az értékek hatnak a politikára, úgy hatnak a politikai irányvonalak is az értékekre. Ha megváltoztatjuk a politikát (ahogy az példának okáért Reagan alatt történt), azok hamar a status quo részévé válnak. A halálbüntetés, a gyermekek testi fenyegetése vagy a dohányzást tiltó törvények szigorítása csupán néhány példa arra, hogyan hatott a kor szelleme a politikára, és hogyan érvényesült ez a hatás visszafelé is.

Néha azonban egy haladó gondolkodású korszakban született politikai irányvonalnak a későbbiekben lesz ellenhatása. Gondoljunk csak a pozitív diszkriminációval kapcsolatos törvényekre, amelyek sokat tettek azért, hogy kiegyenlítődjene az esélyek a munka és a tanulás lehetőségei terén. Manapság, főként a nők helyze-

* Katherine van Wormer (2005): Concepts for Contemporary Social Work: Globalization, Oppression, Social Exclusion, Human Rights, Etc. *Social Work and Society*, 3 (1). <http://www.socwork.net/2005/1/articles/474/VanWormer2005.pdf>

tének javulása terén, igen komoly ellenerők munkálkodnak. Egy ellenhatás, egy ellentámadás, amelyet Faludi (1991) meggyőzően magyarázott az 1980-as évek, a Reagan-korszak eseményeivel, most, a 21. század elején még inkább szembeötlő. Elég, ha csak a következő példákra gondolunk: kísérleteket tettek a nők szülei szabadságának korlátozására, új korlátozó és nagyon szigorúan büntető szociális-jóléti szabályozásokat vezettek be, vagy összeesküvés-ellenes jogszabályokat hoztak, amelyek kábítószer-kereskedők feleségét és partnereit büntetik a bűnök elkövetésében vagy eltitkolásában való bűnrészességük miatt. Az egyenlőség nevében nemre való tekintet nélkül hoztak ítéleteket, rekordszámú nőt börtönöztek be olyan börtönökbe, amelyeket férfiak számára építettek, és a szerint is működtetnek (Chesney-Lind és Pasko 2003). Véleményem szerint ez az ellenhatás azzal magyarázható, hogy a hatalmi pozícióban lévő férfiak nehezteléssel tekintenek a nők szakmájukban tapasztalható előretörésére. A sors iróniája, hogy az ellenhatások éppen azokat a nőket célozzák, akik a legkevésbé lennének képesek előnyökre szert tenni az új foglalkoztatási lehetőségekből; olyan nők ellen, akiknek gondjai akadnak a jogszabályokkal. Gazdasági szempontból a nők (és a kisebbségek) helyzetének javulása, előretörése fenyegetés a fehér férfiak privilégiumaira. Ahogy Pharr fogalmaz: „a gazdaságra nemcsak úgy kell tekintenünk, mint a szexizmus okára, hanem mint minden elnyomás alapvető mozgatórugójára” (Pharr, 2001: 144).

Thomas Frank (2004) *What's the Matter with Kansas?* című bestsellerében a két amerikai politikai párt közti kulturális különbséget a liberális rendszer ellen kialakult „30 éves ellenhatásként” magyarázza. A politikusok támogatják, és válaszolnak is erre az ideológiára (amelyben az azonos neműek házasságával kapcsolatos állásfoglalás igen komoly szerepet játszik). A végeredmény pedig az, hogy a fizikai munkát végzők a Wall Street üzleti érdekeinek megvalósítása mellett teszik le a voksot. Valójában persze a gazdaság az igazi kérdés; a gazdaság tanulmányozása manapság a globális piac erőinek tanulmányozásával kezdődik.

A globalizáció

A globalizáció szónak, amely egyszerűen azt jelenti, hogy az emberek világszerte kölcsönösen függnek egymástól, negatív és pozitív jelentéstartalma is van. Ha pozitív oldaláról nézzük, akkor lenyűgözhet minket a technológiai forradalom, valamint a rendelkezésre álló információk hihetetlen bősége. A gyakrabban kifejezésre juttatott negatív álláspont felől közelítve az elkeseredett, tehetetlen és egymás ellen küzdő munkások tömegei látszanak egy olyan versenypályán, ahol a győztes a legkevésbé kényes fél. A globális Dél kizsákmányoló üzemeinek fizetései és az itteni munkakörülmények az ipari országokban is megjelennek a megélhetéshez nem elegendő alacsony fizetésekben, valamint a szegények és a gazdagok között tátongó szakadék egyre nagyobbá válásában.

A gazdaság jelenlegi globalizációja nyomán a szociális munkásoknak is szélesíteni kell látókörüket, és számos, nemzeti szinten mutatkozó szociális igazságtalanságot kell globális keretben megérteniük (Polack 2004). Hogy ez a koncepció egyre inkább tért hódít a szociális munkával foglalkozó irodalomban, arra mi sem

jobb bizonyíték, mint a témával foglalkozó irodalom adatbázisa: a *Social Work Abstracts*¹ 2005 februárjában a témára vonatkozóan 74 absztraktot sorol fel. (Fontos megemlíteni, hogy ezek szinte kivétel nélkül a negatív álláspont képviselői.)

A szociális munkásoknak komoly előnyt jelent, ha tudják, hogyan kezelték a városukban vagy országukban jelentkező problémákat más városokban vagy országokban. Sok mindent meg lehet tanulni a szociális problémák innovatív kezeléséről és lehetséges megoldásáról, amit az információk nemzetközi áramlása nélkül el sem lehetett volna képzelni. A legfontosabb területek a gyermekek jólétével kapcsolatos politikák, az AIDS-megelőzés, a kábítószer- és alkoholelvonó kezelések, valamint a közegészségügyi intézkedések. A különböző megoldási módok tanulmányozása nem csupán a lehetőségeket teszi láthatóvá, hanem ugyanígy az akadályokat is, ami a finanszírozási forrásokat, valamint a bevételi forrásokkal kapcsolatos kulturális hozzáállást érinti. Ahol például stabil állami egészségügyi ellátás működik, ott már lehetnek mindenki számára nyitva álló, ártalomcsökkentő kezelések. Másutt azonban a megfelelő állami támogatások hiányában a versengés is megszűnhet.

Más országok értékorientációjának vizsgálatával a sajátunk jellegzetességeit is felfedezhetjük – a kérlelhetetlen amerikai munkamorált, a közjő felett álló egyéni jogokat és a magánszférát, a szűk családi köteleknek a szélesebb körű családdal szembeni elsőbbségét a kötelezettségeket tekintve. És mindezek mögött bújjik meg az a határtalan optimizmus, hogy ha megpróbáljuk, akkor miénk a siker.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (ENSZ 1948) vannak lefektetve az elnyomás és az igazságtalanság enyhítésének értékei. Az alapelvek irányt mutatnak abban, hogyan bánjon egy állam az állampolgáraival szociális, kulturális és gazdasági értelemben. Egy megyei alapon működő és az etnikai sajátosságokat is figyelembe vevő kábítószer- és alkoholelvonó program például egyszerre felel meg az orvosi ellátáshoz, illetve a szükséges szociális szolgáltatásokhoz való jogot rögzítő 25. cikkely, a közösség kulturális életében való részvételtől szóló 27. cikkely, valamint a család védelmével foglalkozó 16. cikkely alapelveinek. Ha elnyomásellenes neveléssel akarjuk csökkenteni az iskolai erőszakot, úgy az megfelel a 26. cikkelyben rögzített alapelvnek, miszerint a nevelés egyik célja a toleranciára nevelés, valamint a békét fenntartó tevékenységek támogatása. A gazdasági és szociális elnyomás elleni javaslatokat az általános toleranciáról szóló alapelv is támogatja.

Itt az országos szintű politikának a nemzetközi jog távlataiba való helyezéséről beszélünk. Néhány politikai intézkedésnek, ahogy azt Healy (2008) felveti, közvetlen nemzeteken átívelő hatása van; ilyenek például a bevándorlókkal vagy a külföldi gyermekek örökbefogadásával kapcsolatos törvények. A globalizáció lehetővé teszi, hogy a hagyományos szociálpolitikai analízist az egyre bővülő nemzetközi szinten folytassuk, akár olyan mértékben is, hogy az egyes ember az információs technológia lehetőségeit kihasználva a saját kormányát is befolyásolhatja: vegye figyelembe az emberi jogi kérdéseket a nemzetközi kapcsolatokban is.

¹ Internetes szociálismunka-adatbázis, <http://www.ovid.com/site/catalog/DataBase/150.jsp>

Az elnyomás

A *Social Work Abstracts* adatbázisában végzett keresés (2005. február) 235 olyan kivonatot sorol fel, amelyben az elnyomás szó angol megfelelője megtalálható. A találatok ilyen nagy száma mutatja, hogy mennyire elterjedt ez a kifejezés a szociális munkával foglalkozó irodalomban. A cikkek döntő többsége azonban a kivonatok szerint csupán leíró módon használja a fogalmat, és nem elméleti értelemben. Az elnyomás dinamikáját valójában igen ritkán tanulmányozták a szociális munkával foglalkozó irodalomban. (A kivételek: Angliából Dominelli (2002): *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*; valamint az Egyesült Államokból Gil (1998): *Confronting Injustice and Oppression*; Appleby, Colon és Hamilton (2001): *Diversity, Oppression and Social Functioning* és van Wormer (2004): *Confronting Oppression Restoring Justice* című művei.) Mindez talán megváltozóban van, hiszen a CSWE² (2003) támogatja, hogy a szociális munkát tárgyaló tananyag az elnyomással is foglalkozzon. Igen jelentőségteljes az a változás, amely attól a követeléstől, hogy a különösen sérülékeny társadalmi rétegekkel (faji, etnikai vagy szexuális kisebbségek) is foglalkozzanak, elvezetett egy általánosabb megközelítési módhoz; ugyanis ez azt is jelenti, hogy a csoportok marginalizációjának vizsgálatakor a fókusz a kulturális jellegzetességekről a strukturális tényezőkre tevődött át. Az Egyesült Államok általános oktatáspolitikai irányvonala a következőket rögzíti: „A programok szociális és gazdasági igazságossággal kapcsolatos témákat is magukban foglalnak, amelyek az elosztás igazságossága, az emberi és polgári jogok, valamint az elnyomás globális szintű összefüggései megértésén alapulnak” (CSWE 2003: 35).

A Canadian Association of Schools of Social Work [A Szociális Munkát Oktató Kanadai Iskolák Szövetsége] (2000) ehhez hasonlóan biztosítja, hogy a diákok megértsék „az elnyomás több tényezőre visszavezethető, összefüggő jellegét, és gyakorlati készségeket szerezzenek az ezzel szembeni fellépéshez” (3.4.3. pont), illetve még pontosabban „értsék meg az elnyomás természetét, és ennek az őslakos emberek segítésére, valamint a szociálpolitikára és a szociális munka praxisára gyakorolt hatásait” (5.10 L pont).

A *The Social Work Dictionary* [A szociális munka szótára] a következők szerint magyarázza az *elnyomás* fogalmát:

„Az elnyomás olyan szociális cselekmény, amely komoly korlátozásokat vezet be egy egyén, egy csoport vagy egy intézmény tekintetében. Általában a hatalmon lévő kormány vagy politikai szervezet korlátozza explicit vagy implicit módon egy elnyomott csoport mozgásterét oly módon, hogy azt jobban ki lehessen zsákmányolni, és kevésbé legyen versenyképes más szociális csoportokkal szemben. Az elnyomott személy vagy csoport leértékelődik, kizsákmányolt helyzetbe kerül; a nagyobb hatalommal rendelkező személy vagy csoport megvonja tőle privilégiumait.” (Barker 2003: 306–307)

A definícióban használt fogalmak közül néhány – a „hatalom”, a „kizsákmányolt”, a „deprivált”, a „privilegiumok” – újra és újra felbukkan az elnyomásról szóló vitákban. Mindegyik jelenség beleivódott a rasszizmus, a szexizmus, az etnocentrizmus, a heteroszexizmus, a mozgáskorlátozottakkal, egyes társadalmi osztályok-

² Council on Social Work Education – a Szociális Munka Oktatásának Tanácsa. – *A ford.*

kal és vallási közösségekkel szembeni ellenségesség intézményesített formáiba (Appleby, Colon és Hamilton 2001). Az elnyomás esetében – legyen az gazdasági, faji, etnikai vagy szexuális természetű – a domináns csoport kapja meg a ki nem érdemelt előnyt vagy privilégiumot, míg az elnyomott csoporttól megvonják azt (Ayvazian 2001).

Dalrymple és Burke (1995) az elnyomást a következőképpen definiálják: egy egyénnel vagy egy csoporttal valamely meghatározó tulajdonság alapján való embertelen vagy degradáló bánásmód. Egy társadalom akkor nem elnyomó – jegyzi meg Gil (1998) –, ha minden embert egyenrangúként kezel, és mindenkinek azonos jogai és kötelezettségei vannak földje, erőforrásai, a politika és saját teste vonatkozásában. Az elnyomás és az elnyomás elleni fellépés fogalmait gyakran használják a társadalmi aktivisták, valamint a politikai diskurzus során; a *mainstream* politika azonban nem használja, mivel ez ellentmondásban lenne az egyesült államokbeli politika individualista nyelvezetével (Young 1990). A szót általában olyan állapotok leírására használják, mint amilyen például Észak-Koreában van, vagy a háború előtti Irakban volt.

Az elnyomásellenes gyakorlat vagy elmélet angol megfelelőjét (*anti-oppressive practice or theory*) minden angol nyelvű országban rendszeresen használják, kivéve az Egyesült Államokat. Ez a megfogalmazás azt feltételezi, hogy a társadalom általában véve elnyomó, és a szociális munkásoknak a legjobb tudásuk szerint kell ez ellen küzdeni. Az *elnyomásellenes gyakorlat* lényege a társadalomban a hatalmi különbségek minimalizálása, valamint az emberek jogainak maximalizálása (Dalrymple és Burke 1995; Dominelli 2002). Dominelli az elnyomásellenes gyakorlatról és elméletről írott könyvében a szociális munka gyakorlatát egy globalizált gazdaságban látja. Ebből a perspektívából az elnyomásellenes szociális munka azokkal a káros hatásokkal foglalkozik, amelyeket makroökonómiai erők gyakorolnak az emberek mindennapjaira.

Payne (1997) az elnyomásellenes gyakorlatot az *empowerment*hez³ hasonlítja, mert a szociális munkás/ügyfél kapcsolat hatalmi különbségeire összpontosít, valamint arra, hogy az ügyfél saját kezébe vegye élete irányítását. A szociális munkások Payne javaslata szerint elkerülhetik az ügyfél elnyomását (és ezzel növelik

³ Az *empowerment* magyarra rendkívül nehezen fordítható kifejezés. A „képesse tevés” adja vissza leginkább az eredeti jelentés egyik rétegét, ez viszont a magyar nyelvben hiányos szószerkezetet hoz létre (hiányzik ugyanis a vonzat: magyarul képesse tenni csak *valamire* lehet); valamint az eredetiben a folyamaton, és ennek eredményén van a hangsúly, nem a „képesse tevő” aktoron. Az angol kifejezés másik rétege a képességek kibontakozására, kiteljesedésére helyezi a hangsúlyt, ezért szokták megerősítésnek is fordítani. Az *empowerment*nek határozott politikai tartalma is van: erővel, hatalommal való felruházást, a hatalom delegálását is jelenti. Olyan kifejezés nincs a magyar nyelvben, amely mindezeket a jelentéseket együttesen hordozná – nem véletlenül, hiszen maga az *empowerment* folyamata is csak igen korlátozottan érvényesül hazai viszonyok között. Mivel minden fordítási kísérlet során lényeges jelentés-tartalmakat veszünk el, egyre gyakrabban fordul elő, hogy a magyar szakirodalmi szövegkörnyezetben egyszerűen átveszik az eredeti angol kifejezést; ebben a kötetben is ezt a megoldást választottuk. Kétségtelen hátránya, hogy az *empowerment* szó írásképe is, hangzása is rendkívül idegen a magyar nyelvtől – ezért a kifejezést minden alkalommal dőlt betűvel jelöltük. Előnye lehet ugyanakkor, hogy megőrizhetjük a szó összetett és gazdag jelentéstartományát, aminek jelentős részét bármelyik korábban említett kifejezés alkalmazásával elveszítettük volna. Zárójelben és dőlt betűvel jelöltük néhány olyan kifejezés eredetijét is, amelyeknek szintén nincs széles körben elfogadott fordítási gyakorlata. – A szerk.

az önbizalmát, felelősségérzetét), ha partneri kapcsolatot alakítanak ki vele, lehetővé teszik, hogy dönthesen, és megpróbálják megváltoztatni azt a szűkebb-tágabb rendszert, amely hátrányosan hat az ügyfelekre. A képessé tévő gyakorlat annak elismerésével kezdődik, hogy a strukturális igazságtalanságok számos egyént és csoportot fosztottak meg a megfelelő kezeléstől és azoktól a forrásoktól, amelyekre jogosultak lettek volna (van Wormer 2004). Az *empowerment* gyakorlata Gutiérrez vagy Gutiérrez és Lewis (1999) szerint azt kívánja, hogy a szociális munkások változásokat idézzenek elő annak érdekében, hogy az embereknek segítsenek újra talpra állni és erőre kapni, és a társadalom szintjén pedig dolgozzanak a szociális igazságért.

Összefoglalásul, az elnyomásellenes és az *empowerment*en alapuló gyakorlat közvetlen válasz arra az elnyomásra, amelyet az egyének és a csoportok átéltek. E gyakorlatok tekintetében az elnyomás elmélete a keret. A gazdasági globalizáció nyomán tapasztalható jelenlegi trendek miatt ezekkel a témákkal is foglalkoznunk kell. Az elnyomáselméleteknek a szociális munka tananyagába való integrációjával a fókusz eltolódik a fajról a rasszizmus, a szexről a szexizmus, az etnikumtól az etnocentrizmus, valamint az elnyomottól az elnyomó felé. Ez az eltolódás pedig sokkal radikálisabb, mint ahogy az a CSWE által módosított tananyagból első olvasatra tűnhetne, mert a fókusz átkerül az egyénről a strukturálisra, a specifikusról az általánosra. A fókusz sokkal inkább azokon a társadalmi gyakorlatokon van, amelyek állandósítják az elnyomást, és nem annyira egy adott népcsoport vagy törzs kulturális különbségeinek megértésén; ez a fókusz pedig igen komolyan veszélyeztetheti a status quót. Hogy mindez milyen változásokat hoz majd a szociális munka terén az Egyesült Államokban, még nem látható előre, de igen komoly horderejű változásokról lehet szó.

A társadalmi kirekesztés

A társadalmi kirekesztés olyan fogalom, amely igen szoros kapcsolatban van az elnyomással, és amelyet az Egyesült Államokban dolgozó szociális munkások mégis jóval kevésbé ismernek, mint európai kollégáik. A *Social Work Abstracts* adatbázisában végzett keresés (2005. február) 19, a társadalmi kirekesztéssel kapcsolatos kivonatot sorol fel. Valamennyi hivatkozás európai, egyetlen kivétel van: Finn és Jacobson (2003) cikke az igazságos gyakorlatról a *Journal of Social Work Education* folyóiratban. A *The Social Work Dictionary* definíciója szerint a *társadalmi kirekesztés* „személyek vagy területek marginalizációja, és olyan akadályok felállítása, amelyek korlátozzák őket a társadalom szélesebb körébe történő integráció lehetőségében” (Barker 2003: 403). A társadalmi kirekesztés vonatkozik a globális versengésben vesztes országokra is, csakúgy, mint olyan embercsoportokra, amelyek egy nemzetben belül a szegénység csapdájában, vagy testi, illetve szellemi fogyatékosággal élnek.

A társadalmi kirekesztés fogalma túlmutat a *társadalmi* és a *kirekesztés* szavak jelentésén, és a politika birodalmába mutat, mert a fogalom politikai és gazdasági folyamatokat is magában foglal. Ennek a megfogalmazásnak a korábbi pejoratív *underclass* fogalommal szemben az a szépsége, hogy azokat teszi felelőssé, akik valamit tesznek más emberekkel szemben. Ezzel szemben az *underclass* vagy szegénység kultúrája (*culture of poverty*) fogalmak hátterében az az alapfeltevés áll, hogy a származás körülményeket az emberek

maguk idézik elő, tehát a szegények maguk okolhatóak azokért (Byrne 1999). Akik ebben az elméleti keretben gondolkoznak, elismerik, hogy a globális gazdasági átalakulás nemzeti szinten hatással van a szociális kohézióra. Ezek a hatások a különböző osztályoktól és rasszoktól függően másként nyilvánulnak meg. Mitchell (2000) szerint a társadalmi kirekesztés irodalma a hátrányok többrétűségét tisztán gazdasági alapon mutatja be, beleértve az állampolgár polgári, politikai és szociális jogainak megtagadásán keresztül marginalizációt.

Jóslatom szerint a társadalmi kirekesztés fogalmának használata az Atlanti-óceán amerikai oldalán is el fog terjedni az új technológiákkal kapcsolatos információk gyors áramlásának következtében. A múlt tapasztalataiból tudjuk, hogy a világ egyik felén kitalált fogalmakat, mint például az ártalomcsökkentés (*harm reduction*), az elnyomás (*oppression*) és a resztoratív igazságszolgáltatás (*restorative justice*) széles körben használták később máshol is. Miután a társadalmi kirekesztés kifejezést az EU hivatalosan is magáévá tette, ez elegendő hitelt és médiafigyelmet ad neki ahhoz, hogy szerte a világon elfogadott legyen, főként az emberi jogok iránti érdeklődés növekedésével.

Van Wormer (2004) a szexizmust, a heteroszexizmust, a rasszizmust, az etnocentrizmust, az életkor, a társadalmi osztály, a vallási felekezet szerinti kirekesztést vizsgálja. Kunstreich (2003) a zsidók társadalmi kirekesztését írja le a náci Németországban, és a szociális munkások „bűnrészességét” ebben a folyamatban. A cikk utolsó része pedig azt vizsgálja, milyen szerepet tölthettek be az észak-amerikai szociális munkások az olyan hátrányosan megkülönböztető törvények meghozásában, mint például a jóléti reform, illetve a jogsértők tömeges bebörtönzése.

Emberi jogok

A *Social Work Abstracts* adatbázisában végzett keresés (2005. február) 131, az emberi jogokkal kapcsolatos kivonatot sorol fel. Ez a magas szám azt bizonyítja, hogy a szakma nagyon fontosnak tartja ezt a témát. A tartalmak részletesebb elemzése azt mutatja, hogy különösen jelentős az érdeklődés a szociális jóléti jogsultságok és a kisebbségek kérdése iránt. Az International Federation of Social Workers [Szociális Munkások Nemzetközi Egyesülete] (2004) erőteljesen támogatja, hogy az emberi jogok alkossák azt a gondolati keretet, amelyben a szociális munkára vonatkozó politikai döntések megfogalmazódnak. Bár a National Association of Social Workers⁴ (NASW 1996) erkölcsi kódexében nem található meg az emberi jogok mint kifejezés, Reichert (2003) mégis megjegyzi, hogy a kódex szembeötlően hasonlít az emberi jogokkal kapcsolatos legfontosabb nyilatkozatokra, elsősorban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára. Reichert az erkölcsi kódex 6. pontjára utal, amelyben arra ösztönzik a szociális munkásokat, hogy legyenek részesei olyan szociális és politikai tevékenységnek, amelynek célja annak biztosítása, hogy minden ember azonos mértékben férhessen hozzá a munkához és a forrásokhoz, különös tekintettel a „hátrányos helyzetű, elnyomott vagy kizsákmányolt” emberekre (NASW 1996). Az emberi jogok alapján a szegények számára biztosított jóléti segélyeket nem

⁴ NASW, a Szociális Munkások Országos Szövetsége az Egyesült Államokban. – *A ford.*

privilegiumnak, hanem jognak tekintjük; a tanuláshoz és az egészségügyi ellátáshoz való jog pedig az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában is szereplő alapvető emberi jogok. Az IFSW–IASSW⁵ új, átdolgozott erkölcsi kódexe valamennyi nemzetközi emberi jogi nyilatkozat támogatását is tartalmazza.

Az NASW legfrissebb politikai irányvonalakat tartalmazó kézikönyve (2003) a szociális munkát emberi jogi szakmának tekinti. E nyilatkozat szerint a szociális munka gyakorlatában – akár egyénnel, akár családokkal vagy közösségekkel folyik – a munka alapját az emberi jogok képezik. A CSWE irányelvei (2003) szerint a szociálmunka-programok a szociális és gazdasági igazságosság kérdéseit emberi és polgári jogi alapokra helyezik (1 VC rész).

Kanadai szemszögből Watkinson úgy érvel, hogy az emberi jogi dokumentumok és az azok alapján született joghatározatok a szociális munka oktatásának alapvető részét képezik. Az ember jogokkal kapcsolatos törvények emellett Watkinson szerint „értékes elméleti és gyakorlati alapot nyújtanak a szociális változások segítéséhez” (Watkinson 2001: 271). Miután Kanada (az Egyesült Államokkal ellentétben) aláírta a Gazdasági, Szociális és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, ezért az ott dolgozó szociális munkások felhasználhatják a dokumentumot a szociálpolitika ellenőrzésére, és a kormányon számon kérhetik az abban lefektetett alapelveket: minden kanadai régióknak és a szövetségi kormánynak is vannak az emberi jogokat védő törvényei, amelyeket az Emberi Jogi Bizottság felügyel. Watkinson érvelése szerint a kanadai szociális munkások számára az emberi jogi törvények értékes eszközei lehetnek a szociális és gazdasági igazságosságának a globalizált világban.

Mindannak a fényében, hogy a nemzetközi média figyelme a nemzetközi törvények és az iraki Abu Ghraib börtönben elkövetett jogsértésekre vagy a melegektől megtagadott jogokra irányul, a szociális munkáról szóló irodalomnak az emberi jogok iránti érdeklődése nem is lehetne időszerűbb.

Egyéb, a szociális munkával foglalkozók érdeklődésére igényt tartó fogalmak

Az ártalomcsökkentés (*harm reduction*), valamint a resztoratív igazságszolgáltatás (*restorative justice*) olyan fogalmak, amelyek véleményem szerint az Egyesült Államokban hamarosan bekerülnek majd a szociális munkával foglalkozók nyelvhasználatába. Ezek a fogalmak ugyanis az angol nyelvterületeken jól ismertek, és egyre ismertebbé válnak az Egyesült Államokban is. Az *ártalomcsökkentés* angol megfelelője első ízben került be a *The Social Work Dictionary* legfrissebb kiadásába a következő meghatározással: „Pragmatikus közegészségügyi megközelítési mód, amelynek célja bizonyos káros magatartások negatív következményeinek csökkentése a probléma megszüntetése vagy megoldása helyett” (Barker 2003: 190).

Az ártalomcsökkentés célja az egészségtelen gyakorlatok csökkentése, amennyire ez lehetséges. Az elve pedig az, hogy a kis lépések is jobbak a semminél. Az AIDS terjedésének megakadályozása érdekében pél-

⁵ IFSW, International Federation of Social Workers (Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége) – IASSW, International Association of Schools of Social Work (A Szociális Munkásokat Képző Iskolák Nemzetközi Egyesülete). – A szerk.

dául felírhatják a választott szert, vagy annak szintetikus helyettesítőjét mérsékelt adagban; a használt tűkért cserébe újakat adhatnak. Ezt a gyakorlatot igen ellentmondásosnak tartják az Egyesült Államokban, ahol a moralizmus gyakran győzedelmeskedik a pragmatizmus felett. Miután azonban az ártalomcsökkentés filozófiája összhangban van a szociális munka önbizalmat növelő perspektívájával, ezért várható, hogy a szakma jóval több figyelmet fordít majd ezekre az elvekre és gyakorlatokra a közeljövőben (van Wormer 2005).

A resztoratív igazságszolgáltatás koncepciója előtt még igen hosszú út áll, míg bevett fogalomká válik az Egyesült Államokban a szociális munkával foglalkozók előtt, bár a javítóintézetek személyzete már jól ismeri a fogalmat. Az a tény, hogy Barker *The Social Work Dictionary* (2003) című művében még nem szerepel, jól mutatja, hogy hiányzik még a fogalom fontosságának széles körű elismertsége. Magam úgy gondolom, hogy a következő kiadásban már benne lesz. A *Social Work Abstracts* adatbázisában végzett keresés során (2004. június) csupán hat kivonatot találtam. Fontos azonban megemlíteni, hogy a találatok mindegyike nemrégiben jelent meg, ami egy új trend kialakulását mutatja.

Jóslatom, miszerint eljött a resztoratív igazságszolgáltatás ideje, három főbb fejlődési folyamaton alapul. Először is úgy látom, a kanadai szociális munka egyre nagyobb hatást gyakorol az amerikaiakra, a két ország közötti együttműködés alapja a Szociális Munkások Nemzetközi Szövetségének észak-amerikai szekciójában való közös tagság (Stoesen 2003). A kanadai szociális munkások igen járatosak a resztoratív elvekben, amelyeket fiatal törvénysértőkkel szemben és iskolai helyzetekben alkalmaznak. A második főbb hatás az őshonos lakossággal végzett munka során szerzett tudásanyag, és ennek nemzetközi alkalmazása: a családi csoportkonferencia egy új-zélandi resztoratív módszer, amellyel manapság világszerte kísérleteznek. Harmadrészt pedig az áldozatok és elkövetők közti mediációval kapcsolatban a legszélesebb körű kutatást a *University of Minnesota School of Social Work* keretében működő *Center of Restorative Justice and Peacemaking*⁶ intézetében végzik. Erről a kutatásról közölt egy cikket nemrégiben az *NASW News* a következő címmel: „Resztoratív igazságszolgáltatás: Gyógyítási modell és a szociális munka értékeivel összeegyeztethető filozófia” (Fred 2005).

Miután a szakmában sokan dolgoznak olyan személyekkel, akiket bűncselekmény elkövetése okán bírósági határozat kötelez kezelésre, nem is beszélve azokról, akik áldozataként kérnek segítséget az átélt trauma miatt, így helyénvaló, hogy a *Center of Restorative Justice and Peacemaking* kapcsolatban van a szociális munkával. A szociálmunkás-hallgatókat sokszor küldik gyakorlatra ifjúsági és felnőtt pártfogókhoz, és gyakran tanulnak a személyes problémákkal, illetve az alkohol- vagy kábítószer-függőséggel kapcsolatos tanácsadásról. Mindazonáltal a szociális munka egyéb területeivel összehasonlítva a szociális munka értékei és a társadalmi értékek közti ellentét leginkább a bűnelkövetőkkel végzett munka során jelenik meg. Míg az igazságszolgáltatás rendszerének általános célja a bűnelkövetők megbüntetése, és másoknak a bűnelkövetéstől való visszatartása szigorú példákkal, addig a szociális munka küldetése – jelenlegi felfogásunk szerint – elérni, hogy tudjanak magukon segíteni; valamint a szociális igazságtalanságok elleni küzdelem (NASW

⁶ A Minnesotai Szociális Munkásokat Képző Egyetem keretében működő Resztoratív Igazságszolgáltatási és Békéltető Központ. – *A szerk.*

1996). Szerencsére a resztoratív igazságszolgáltatás filozófiája harmonikus kapcsolatot teremthet a bűnügyi igazságszolgáltatás és a szociális munka között.

Összefoglalás

A tanulmány legfontosabb állítása, hogy paradigmaváltás zajlik, és ez az ideológiai és politikai váltás kapcsolatban áll a gazdasági változásokkal és a társadalmi globalizációval. A jelenlegi globalizációs folyamat komoly hatással van a szociális munkára, és semmi esetre sem igaz, hogy következményei mind negatívak lennének. A pozitívumok az információs technológia fejlődéséhez köthetők, amelynek révén a szociális munka trendjei és innovációi a világ egyik részéről a világ másik részére eljutnak; vagy elég, ha a betegségek kezelésével kapcsolatos tudásanyag gyors terjedésére gondolunk.

Negatív hatásként a szociális munkával foglalkozó irodalom rendszerint a globális versenynek a munkakörülményekre és a szociális jóléti juttatásokra gyakorolt hatását nevezi meg. A globalizáció korában a sztenderdizálás olyan méreteket öltött, hogy egy gazdag ország agyondolgoztatott irodai alkalmazottjának sorsa közelebb áll a világ szegényebb vidékeinek kizsákmányoló üzemeiben dolgozókéhoz, mint saját országában a bankárokéhoz vagy vezérigazgatókéhoz. A nagyobb hatékonyság reményében végrehajtott privatizáció és konszolidáció egyetemes trendek. Miután a szociális munka az a szakma, amelyik a legközelebbi kapcsolatban áll a szociális jóléttel, és a szociális munkások marginalizált társadalmi csoportokkal – például bevándorlókkal, munkanélküliekkel – vagy hajléktalan családokkal dolgoznak, ezért a személyes bajok globális perspektívában szemlélése az egyik legfontosabb feladat.

A szociális munka trendjeinek vizsgálatakor a tanulmány négy fő forrásra támaszkodott: *CSWE's Educational Policy and Accreditation Standards*⁷; *The Social Work Dictionary* (Barker 2003); *NASWS's Social Work Speaks*, valamint a *Social Work Abstracts*. Az általam kiválasztott fogalmakra azért esett a választásom, mert komoly kihívást jelentenek a globalizált társadalomban. A vizsgált fogalmak – globalizáció, elnyomás, társadalmi kirekesztés, emberi jogok, ártalomcsökkentés és resztoratív igazságszolgáltatás – mind a szociális munkával foglalkozó elméleti anyag leginkább új keletű fogalmai. Valamennyi fogalom aktív része az európai (valamint a kanadai és az ausztrál) szociális munkával foglalkozó irodalomnak. Jóslatom szerint a szociális munkával foglalkozó iskolák globális összefonódása, valamint e fogalmaknak a mai világ megértése szempontjából egyre növekvő fontossága miatt az említett koncepciók egyre ismertebbek lesznek az Egyesült Államokban dolgozó szociális munkások számára is.

A cikkben megvitatott fogalmak fontossága abban rejlik, hogy összefüggésben vannak a szociális munkának a társadalmi cselekvéssel kapcsolatos aspektusaival. Szembe kell néznünk a társadalomból kirekesztett csoportok elnyomásával – a globalizáció legsúlyosabb következménye. Az ellene tett erőfeszítések az emberi

⁷ CSWE's Educational Policy and Accreditation Standards – A Szociális Munka Oktatásának Tanácsa képzési elvei és akkreditációs sztenderdjei. – A szerk.

jogokat vehetik alapul. Az ártalomcsökkentés és a resztoratív igazságszolgáltatás a személyközpontú megközelítési módok példái, az első az egészségügyből, míg a második a büntetés-végrehajtásból származik, de mindkettő rengeteg hasonlóságot mutat a szociális munka értékeivel. Ha a szociális munkások tudatosabban figyelnek ezekre a fogalmakra, akkor a szakma a társadalmi igazságosság és a politikai cselekvés iránti elkötelezettségével kicsiben és nagyban is komolyabb lépéseket tehetnek. A kormányzati politikákat befolyásoló stratégiákat bővebben tárgyalják Schneider és Lester (2001), valamint van Wormer (2004) cikkei.

Fordította: Sárközi Tünde

Hivatkozások

- Appleby, G. A., Colon, E. and Hamilton, J. (2001): *Diversity, oppression, and social functioning: Person-in-environment assessment and intervention*. Boston, Allyn and Bacon.
- Ayvazian, A. (2001): Interrupting the cycle of oppression: The role of allies as agents of change. In P. S. Rothenberg (ed.): *Race, class and gender in the United States: An integrated study*. New York, W. H. Freeman, 609–615.
- Barker, R. (2003): *The Social Work Dictionary*. 5th edn. Washington, DC, NASW Press.
- Byrne, D. (1999): *Social exclusion*. Buckingham, England, Open University Press.
- Canadian Association of Schools of Social Work (2000): *Education policy statements*. Board of accreditation manual. Ottawa, Author.
- Chesney-Lind, M. and Pasko, L. (2003): *The female offender: Girls, women, and crime*. 2nd edn. Thousand Oaks, CA, Sage.
- CSWE (2003): *Educational policy and accreditation standards and procedures*. 5th edn. Alexandria, VA, Author. <http://www.cswe.org/File.aspx?id=13780>
- Dalrymple, J. and Burke, B. (1995): *Anti-oppressive practice: Social care and the law*. Buckingham, England, Open University Press.
- Dominelli, L. (2002): *Anti-oppressive Social Work Theory and Practice*. New York, Palgrave.
- ENSZ (1948): *Universal declaration of human rights*. Resolution 217A (III). New York, United Nations.
- Faludi, S. (1991): *Backlash: The undeclared war against American women* New York, Doubleday Press.
- Finn, J. L. and Jacobson, M. (2003): Just practice: Steps toward a new social work paradigm. *Journal of Social Work Education*, 39, 57–78.
- Frank, T. (2004): *What's the Matter with Kansas? How Conservatives Won the Heart of America*. New York, Metropolitan Books.
- Fred, S. (2005): Restorative justice: A model of healing. *NASW News*, February, 4.
- Gil, D. (1998): *Confronting injustice and oppression: Concepts and strategies for social workers*. New York, Columbia University Press.

- Gutiérrez, L. M. and Lewis, E. A. (1999): *Empowering women of color*. New York, Columbia University Press.
- Healy, L. (2001): *International social work: Professional action in an interdependent world*. New York, Oxford University Press.
- Kunstreich, T. (2003): Social welfare in Nazi Germany: Selection and exclusion. *Journal of Progressive Human Services*, 14, 23–52.
- Lacayo, R. and Dickerson, J. (2004): How his legacy lives on. *Time*, June 14, 51–55.
- Mitchell, A. (2000): Review of the book Social exclusion: An ILO perspective. *Industrial Relations*, 55, 357.
- NASW (1995): *Encyclopedia of social work*. 3 Vol Set. 19th edn. Ed.-in-Chief: R. L. Edwards. Washington, DC, NASW Press.
- NASW (1996): *Code of ethics*. Washington, DC, NASW.
- NASW (2000): *Social Work Speaks*. Washington DC, NASW Press.
- Payne, M. (1997): *Modern social work theory: A critical introduction*. 2nd edn. Chicago, Lyceum Books.
- Pharr, S. (2001): Homophobia as a weapon of sexism. In P. Rosenberg (ed.): *Race, class, and gender in the United States*. 5th edn. New York, Worth Publishing Company, 143–152.
- Polack, R. J. (2004): New challenges for social work in the 21st century. *Social Work*, 49, 281–290.
- Reichert, E. (2003): *Social work and human rights: A foundation for policy and practice*. New York, Columbia University Press.
- Schneider, R. and Lester, L. (2001): *Social work advocacy: A new framework for action*. Pacific Grove, CA, Brooks/Cole.
- Stoesen, L. (2003): NASW, Canadians bolster relationship. *NASW News*, 6.
- Van Wormer, K. (2004): *Confronting oppression, restoring justice: From policy analysis to social action*. Alexandria, VA, CSWE.
- Van Wormer, K. (2005): *Introduction to Social Welfare and Social Work: The US. in Global Perspective*. Belmont, CA, Brooks/Cole.
- Watkinson, A. M. (2001): Human rights laws: Advocacy tools for a global civil society. *Canadian Social Work Review*, 18 (2), 267–286.
- Young, I. M. (1990): *Justice and the politics of difference*. Princeton, Princeton University Press.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT: MIT SZÁMÍTANAK A SZAVAK? NYELV, TUDÁS ÉS SZAKMAI KÖZÖSSÉG A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN*

A szociális munka elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat mindig is sokat vitatott kérdés volt. A közelmúltban számos szerző kiemelte, milyen fontos szerepet játszik a nyelv az ismeretek gyakorlati felhasználása során. A tanulmány a nyelv szempontjából tárgyalja ezt a kérdést, amely a tudásszociológia úgynevezett „erős programjához” és Wittgenstein kései munkáihoz kötődik. Ebből a nézőpontból a kategóriák és fogalmak jelentése összefügg azzal, ahogy az egyes szereplők használják azokat egy adott környezetben, szüntelen egyezkedés eredményeként. A jelentések drasztikusan változhatnak a különböző társadalmi csoportokban, amelyeket más-más érdekek mozgatnak, és eltérő kultúrák befolyásolnak. Ennek megfelelően az elmélet és a gyakorlat kérdését a szakmai közösség különböző szegmensei közötti nyelvi játéknak tekinthetjük, amelyet a hatalmi viszonyok befolyásolnak. Ebből a szempontból a lényeg az, hogy megvizsgáljuk, hogyan függ össze az elméleti nyelv a szakemberek szélesebb értelmezési kereteivel, és hogyan alakul át, miközben a szavak segítségével értelmet adunk tapasztalatainknak.¹

* Silvia Fargion (2007): Theory and Practice: A Matter of Words. Language, Knowledge and Professional Community in Social Work. *Social Work and Society*, Volume. 5, Issue 1.

¹ Szeretném őszinte hálámat kifejezni David Bloor professzornak, amiért inspirált és tanácsokkal látott el PhD-munkám során Edinburghban. Szintén köszönet illeti kollégámat, Massimiano Bucchit a pizskozat figyelmes elolvasásáért; és néhai barátomat, Paolo Donatit bátorításáért és éleslátásáért. Végül sok-sok köszönet illeti mindazokat az ismeretlen olvasókat, akik értékes észrevételeikkel segítettek munkámat.

Bevezetés²

A szociális munka elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat termékeny és sokrétű vita tárgya volt: a szociális munkát a kezdetektől szakmai gyakorlatként határozta meg; olyan gyakorlatként, amely autonóm, ezoterikus és elvont tudásalapon működik. Ezt tekintjük általában az egyik első és nélkülözhetetlen alapfeltételnek ahhoz, hogy egy gyakorlatot szakmának tekintsünk. Az elméletvezéreltség határozottan összekapcsolódik a gyakorlat hatékonyságával. Helyesen vagy sem, a szakma fennálló problémákra gyakorolt hatását aszerint értékelték, hogy a gyakorlatban milyen elméletet alkalmaz (Payne 2001; Johnsson és Svensson 2005). A vita a szociálismunkás-képzés sokkal konkrétabb dilemmái kapcsán is fellángolt, valamint abban a kérdésben is, hogy a szociális munka tudománynak tekintendő-e.

Idővel az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolatról szóló vitában kétféle nézőpont alakult ki. Egyrészt ismerünk olyan megközelítéseket, amelyek azt hirdetik, hogy a jó gyakorlatot az elméletnek kellene vezérelni, és az elmélet és gyakorlat közötti szakadékot eleve problémának tartják (Howe 1986, 1994; Sibeon 1991; Lerma 1992; Milana 1992). Ezek a megközelítések negatívan megkülönböztetik a gyakorlati szakembereket. Azzal vádolják őket, hogy nem érdeklődnek az elméleti képzések iránt, és arra sincsenek felkészülve, hogy az elmélet irányítsa a viselkedésüket (Sheldon 1978). Olyan álláspontokkal is találkozhatunk a szakirodalomban, amelyek sokkal kritikusabbak azzal kapcsolatban, hogy az elmélet miként befolyásolja a szociális munkások konkrét, gyakorlati munkáját. Rámutatnak arra, hogy a konkrét gyakorlatból származó ismeretek mennyire fontosak; úgy tekintenek az elméletekre, és általánosságban a tudományos munkára, mint ami kevésbé releváns, mint más jellegű ismeretek. A gyakorlatot folyamatos kutatásnak tekintik, nem egy másutt kidolgozott modell alkalmazásának (Cellentani 1995; White 1997; Sheppard 1998).

Emiatt gyakran nagyon bonyolult vita alakul ki, mert nehéz megegyezésre jutni abban, hogy miként is definiáljuk magát a kérdést. A témával foglalkozó kutatók sokat vitatkoznak az „elmélet” és a „gyakorlat” meghatározásáról, a két fogalom közötti kapcsolatról, valamint arról, hogyan lehet ezt a kapcsolatot empirikusan tanulmányozni. Bizonyos értelemben, az eltérő álláspontoknak nincs semmiféle közös alapja (lásd Blyth és Hugman 1982; Sheldon 1978; Pilalis 1986; Clark 1991; Harrison 1991; Chan és Chan 2004, hogy csak néhányat említsek).

Úgy tűnik, kudarcba fulladt minden kísérlet, ami arra irányult, hogy az előbbi fogalmaknak meghatározza a jelentését. Mint sokan mások, én is elismerem ezt a kudarcot, és azt a zűrzavart, amit okozott. Nem teszek kísérletet arra, hogy spekulatív alapon pontosabban definiáljam a fogalmakat, és eloszlássam a bizonytalanságot; inkább megpróbálom levonni a tanulságokat a múltban elkövetett hibákból. Nem összegzem a mondanivalómat az érdemi elemzés előtt, csak annyit mondok: a szóhasználatból adódó inkonzisztenciával és félreérthetőséggel foglalkozom elsősorban.

Másféle attitűddel és nézőpontból kell megközelítenünk a szavak használatában való eltéréseket: e megközelítéseket helyezzük érdeklődésünk középpontjába. Mit gondolunk arról, hogy a szavaknak, meghatározá-

² Ez az írás az EUSW (European Platform for Worldwide Social Work) támogatásával jelent meg.

soknak és fogalmaknak különböző összefüggésekben más és más jelentésük van? Nem kellene ezt egyszerű zavarodottságnak vagy tudatlanságnak tekintenünk? Olyan problémának, amely megoldásra vár, s nem pedig elgondolkodtató, értékes témának? Az a nézőpontváltás, amelyre utalok, megkívánja, hogy egy lépést hátráljünk, és úgy nézzünk rá az elmélet és a gyakorlat kapcsolatára. Ahogyan már sokan mások leírták (Hawkins, Fook és Ryan 2001; Ayre és Barret 2003; Osmond és O'Connor 2004; Gregory és Holloway 2005), a nyelvre, a szavakra, azok jelentéseire, valamint ezeknek a közösségekhez, a világhoz való kapcsolataira vonatkozó alapvető megállapításokkal kell kezdenünk.

A gondolatmenet Wittgenstein filozófiai munkáján és a tudásszociológia úgynevezett „erős programján”³ alapul (Bloor 1991; Barnes, Bloor és Henry 1996). Itt a fókusz a nyelven, pontosabban a nyelveken mint olyan dinamikus rendszereken van, amelyek strukturálják társas kapcsolatainkat és ismereteinket. A fogalmakat és a kategóriákat olyan konvencionális gyakorlat eredményének tekintjük, amelyeket a társadalmi csoportok tagjai a világgal kapcsolatos interakcióik során alakítanak ki. A világ hasonlóságok és különbözőségek bonyolult hálózatának tűnik, amelyben minden hasonló, ugyanakkor különbözik is minden mástól. Ebből a szempontból tisztán társadalmi konstrukciónak kell tekintenünk azt, hogy milyen hasonlóságok vagy eltérések alapján különböztetik meg az emberek a világ történéseit. Ez az összetettség ahhoz vezet, hogy alulbecsüljük minden kategorizáció, valamint mindenféle tudásforma hatását – beleértve a tudományt is. Utóbbit – ahogyan az „erős program” is megfogalmazza – ugyanúgy társadalmi produktumnak tartjuk, mint bármely más tudásformát, így szociológiai elemzés tárgya lehet. A „nyelvi relativizmus” lehetővé teszi, hogy újragondoljuk a vitát, valamint az elmélettel és a gyakorlattal kapcsolatos állásfoglalásokat, amelyek a szociálismunkás-szakma különböző szegmensei közötti párbeszéddel, illetve az ehhez fűződő érdekekkel állnak kapcsolatban.

³ Az „erős program” abból a feltevésből indul ki, hogy a megismerés *lényegileg* kollektív, ami *elvileg* sem kivitelezhető magányos vállalkozásként, hanem közösségi tevékenység. A program hívei szerint nem igaz, hogy a szociológus feladata ott kezdődik, ahol a racionalitás és a tudományosan bizonyított igazság véget ér, nem hajlandók elsőbbséget adni a racionálisnak és a tudásnak az irracionálissal és a vélekedésekkel szemben. Szakítanak azzal az alapelvvel, hogy a megismerési folyamat alanya az individuum, így a helyes megismerésre elvben *egyetlen magányos* megismerő is képes. Az „erős program” legfőbb kérdése, hogy mitől számít valami *valódi* tudásnak, *racionális* gondolkodásnak, és *miért* változnak meg a racionalitás sztenderdjei, mitől *számít* egy út helyesnek, egy igazság igazságnak. Az „erős program” szerint a megismerés lényegét tekintve kollektív (<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/fedlap/Feher2.htm>).
– A szerk.

Gondolatok a nyelvről

Wittgenstein bonyolult, nemlineáris érvelésmódja vég nélküli és szenvedélyes vitákat váltott ki azzal kapcsolatban, hogyan is értsük gondolatait. Az „erős program” radikalizmusa széles körű bírálatot váltott ki, mind a Wittgensteinnel szembenállók, mind szimpatizánsai körében (Lolli 1998; Nagel 1997; McMullin 1984; Linch 1991). Nyilvánvalóan nem tudjuk szisztematikusan bemutatni ezt a vitát, de nem is szükséges. Mindamellett fontosnak tartom, hogy Wittgenstein nézőpontjának fő tételeit részletesen kifejtsem, hiszen lényegesek az elmélet és a gyakorlat témájának újradefiniálása kapcsán, és a szociális munka irodalma általában nem foglalkozik vele.

A szavak és jelentésük

A nyelv – a szavak, a kategóriák és a fogalmak jelentésével kapcsolatos kritikai gondolatmenettel együtt – központi helyet foglal el Wittgenstein gondolatvilágában és a tudásszociológiában. A vizsgálat tárgya a nyelv és a világ közötti kapcsolat, és az a kérdés, hogy van-e a szavaknak tőlük független jelentése, amire a szavak utalnak, és ami megkülönbözteti azokat a „holt jelektől”.

A vita a körül folyik, hogy a nyelvünknek vannak-e, vagy lehetnek-e megkérdőjelezhetetlen alapjai; a szavak valami olyasmire utalnak-e, ami tőlünk függetlenül létezik a való világban, vagy az elvont fogalmak birodalmában (Wittgenstein 1969a). Wittgenstein arra ösztönöz bennünket, hogy vizsgáljuk felül a világ és a szavak kapcsolatát illetően az eddig biztosnak vélt meggyőződéseinket. Általában elfogadjuk például, hogy vannak tárgyak a világban, például hegyek vagy fák, amelyek arra várnak, hogy megnevezzük azokat. Illetve más esetekben azt feltételezzük, hogy léteznek elvont entitások, mint a fogalmak vagy kategóriák, amelyek saját jogukon léteznek, és a dolgok lényegét ragadják meg. Ennek eredményeként azt gondoljuk, hogy az olyan fogalmak, mint például a „gyermekbántalmazás”, különféle helyzetek és jelenségek közös lényegét fogalmazzák meg a világban. A szavak és megnevezések csak másodlagos szerepet játszanak: kizárólag valaminek a megjelölésére szolgálnak; tőlünk és gyakorlatunktól független „jelentést” hordoznak. Ezt a meggyőződést mutatják azok a végeérhetetlen viták, amelyek az „elmélet” és a „gyakorlat” jelentésével kapcsolatosak, mintha bárki is valaha pontosan, korrekt módon megmondhatná, mit jelentenek ezek a fogalmak. A legtöbb vitában feltételezzük, hogy valami létezik, amire egy szót helyesen használunk, vagy kétségek nélkül elfogadjuk, hogy elvont szabályokat fogalmazhatunk meg egy szó helyes és következetes használatára vonatkozóan. Mindazonáltal minden ilyen jellegű próbálkozás – úgy tűnik – bukásra van ítélve. Vegyünk alapul egy szót, legyen az akár a mindennapi nyelv része, vagy egy kifinomult, elvont fogalom, ha kétséget kizáró módon meg akarjuk határozni a jelentését, zavarba jövünk. Minél pontosabbak akarunk lenni, annál inkább belezavarodunk. Van egy híres mondás az idővel kapcsolatban: „Amikor az időről beszélek, pontosan tudom, hogy mire gondolok, de ha megpróbálom elmondani, hogy mi az idő, zavarban vagyok.” Ez a mondás minden más fogalommal kapcsolatban is igaz. Egyrészt egyik kritériumrendszer sem fedi le a szó összes jelentését. Másrészt egy kifejezés verbális magyarázata magában foglalja a kritériumok definícióját. De a kritériumok is

további szavak, amelyek újabb meghatározásokat kívánnak, és ez így folytatódik vég nélkül. Éppen ezért, ha például feltételezzük azt, hogy az „elmélet” szót kizárólag magyarázó konstrukciókra használjuk (Clark 1991), bajban leszünk, amikor kísérletet teszünk arra, hogy egyértelműen kifejtjük, hogy a „magyarázó” mit is jelent. Képtelenség világosan és félreérthetetlenül meghatározni olyan fogalmakat, mint az „ok” és „okozat” más, összetett fogalmak használata nélkül.

Ebből a perspektívából hasonlóképp kihívást jelent az a nézet, amely szerint végső soron bárki képes meghatározni egyszerű tárgyakat vagy tényeket a világon, olyan elemi dolgokat, amelyek kizárólag a nevével azonosíthatók (Wittgenstein 1967: 46–64). Amennyiben a szavak tárgyra vagy egyszerű dolgokra vonatkoznak, akkor például egy fára rámutatva egyértelműnek kellene lennie, hogy mire utalunk. Ha egyszerű osztenzív⁴ cselekvéseket veszünk figyelembe, az ugyanolyan problémákat vet fel, mint a verbális magyarázat. Soha sem lesz teljesen világos, hogy valaki pontosan mire is utal akkor, amikor ujjával rámutat valamire, vagy pontosabban mi is az, amire mutat: lehet a forma, a szín, a dimenziók, egy bizonyos rész vagy az egész (egy osztenzív definíció minden esetben számtalan módon interpretálható).

Nehézségeink abból fakadnak, hogy a nyelvet úgy kezeljük, mint a jelentés nem változó forrásait. Ez nagyon jól működik akkor, amikor a cél a gondolkodás, egymás megértése, más emberekkel való kooperáció. Olyan magabiztosan jellemezzük a helyzeteket, hogy mások képesek lesznek kitalálni a szituáció jellemzőit; verbális szabályokat alkotunk, és elfogadjuk azokat. Mindezt arra a feltevésre alapozzuk, hogy szavaink „utalnak” valamire, ami „jelentéssel” bír. Amikor azonban meg akarjuk határozni ezt a jelentést, bajban vagyunk. Természetesen nem szükséges állandóan emiatt aggódnunk. Életünk során a legtöbb helyzetben gondolkodás nélkül használjuk a nyelvet; működik, és nincs szükség arra, hogy figyelembe vegyük, mit jelentenek a szavak. Probléma akkor merül fel, amikor már nem értjük egymást, amikor úgy tűnik, a nyelv nem úgy működik, ahogyan elvárjuk. Ilyen helyzetben vagyunk, amikor az elmélet-gyakorlat problémáról gondolkodunk, vagy lehet az egy másik jellegzetes szituáció: a kliens és a szakember közötti kommunikáció.

Jelentés: szóhasználat a nyelvben

Miért van az, hogy a legtöbb helyzetben olyan jól szolgál bennünket a nyelv, de zavarban vagyunk, amikor a szavak jelentését próbáljuk meghatározni? Wittgenstein gyakran a tanár-diák példákkal támasztja alá érvelését. Az egyik megközelítés az lehet, ha átgondoljuk: a gyermek hogyan tanulja a nyelvet (Barnes, Bloor és Henry 1996: 53). A tanítás nem egyetlen, hanem ismételt osztenzív cselekvéseken keresztül zajló folyamat, amelyben a tanár betűzi a szót, miközben rámutat valamire. Ennek a folyamatnak a végére a gyermek megismer olyan példákat, amelyben a tanár elfogadja a szó használatát. Ez a véges halmaz a kiindulási pont a gyermek számára, amikor új példákkal találja szemben magát. Nincs egyetértés abban, hogy mi az, ami szerepet játszik a tanulási folyamatban – vagy legalábbis nincs egyetértés a „jelentés” tekintetében. Vannak, akik a tanítás helyett inkább képzésként határoznák meg a folyamatot. A nyelvtanulás a szavak használatának

⁴ Megmutató, rámutató. – *A ford.*

gyakorlását jelenti és/vagy azt, hogy a szavak használatára vonatkozóan elsajátítjuk a közösség által elfogadott példák véges halmazát. A tanár sem tud sokkal többet, mint amennyit a példák jelentenek számára. Több példát tud, de ezek köre továbbra is véges.

A példák halmaza nem más, mint esetek konkrét csoportja, és – Wittgenstein szemszögéből – az eseteket a „családi hasonlóság” alapján helyezzük egy-egy csoportba. A szójátékok különféle használatával kapcsolatban Wittgenstein a következőket írja: „E vizsgálódás eredménye pedig így hangzik: az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk: néha mindent átható hasonlóságokat, máskor a részletek hasonlóságát.” A következő bekezdésben ezzel egészíti ki: „Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóval jellemezni, mint hogy »családi hasonlóságok«, mert így fedik át és keresztezik egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb.” (Wittgenstein 1967: 66–67). Mint egy család több szempontból hasonló tagjait a konkrét eseteik (példáik) összehasonlítási sorozatát követően soroljuk egy csoportba.

Van egy másik megoldásra váró probléma: hogyan mozdulhatunk ki egy szó használatához kapcsolódó példák véges halmazából annak érdekében, hogy ugyanazt a szót bármely új helyzetben használni tudjuk? Valahányszor új helyzetben használunk egy szót, azzal mindig bevalljuk, hogy a világ nem a mi csoportosítási elveink alapján működik. Egy szó minden újfajta használata a korábbi, véges számú példákból szerzett tapasztalatainkon alapul: de a korábbi példák csupán forrást jelentenek, nem határozzák meg az új alkalmazásokat. Egyik példa a másikból fakad, és egy szó újfajta használatát nem a múltbéli használata határozza meg: ez – bizonyos értelemben – kreatív cselekvés. Wittgenstein a szavak „szerszámkészletként” való szemlélésére buzdít: egy szót is különbözőképpen használhatunk különböző kontextusokban, és előre nem megszabott a jelentése.

Amikor egy nyelvet tanulunk, megtanuljuk az új eseteket ugyanolyan módon megítélni, ahogyan mások teszik a közösségben. „Ha a nyelv a kommunikáció eszköze, akkor nemcsak a definíciókban, hanem – bármennyire eszelősen is hangzik – a megítélésben is egyezsége kell jutni” (Wittgenstein 1967: 242).

Innen nézve már nem gond, hogy a szavakat magabiztosan és hatékonyan használjuk, anélkül hogy képesek lennénk jelentésüket egyértelműen tisztázni. Természetesen bajban vagyunk akkor, ha spekulatív eljárásokkal próbáljuk a szavak jelentését meghatározni: önálló jelentés, mint olyan, nem létezik; csak az a képességünk van meg, hogy ugyanúgy használjuk a szavakat, ahogyan a közösség más tagjai is teszik, a példák véges halmazából kiindulva.

Ezért Wittgenstein híres kijelentése: „Az esetek nagy részében – de nem mindegyikben –, amelyekben a »jelentés« szót alkalmazzuk, azt így definiálhatjuk: egy szó jelentése az, ahogyan a nyelvben használják.” (Wittgenstein 1967: 43). Ahhoz, hogy a jelentést megértsük, nem kell „gondolkodnunk”, csak figyelünk. Nincs semmi a szavak mögött, amit meg kell ragadnunk; minden, ami releváns, épp a szemünk előtt van.

Talán mostanra áttekintettük a kulcsfogalmakról szóló vitát, az elmélet és a gyakorlat új megvilágításba került. Talán megértettük, miért érzik kényelmetlenül magukat azok a szerzők, akik spekulációval próbálják „felfedni” a szavak értelmét (Bailey és Lee 1982; Pilalis 1986). Az említett Wittgenstein-idézet alapján úgy tűnik, hogy ő a szavak használatának terén az empirikus kutatásokat szorgalmazza. Habár Wittgenstein maga

óvatos, sőt kritikus volt a kutatással szemben, az „erős programhoz” tartozó tudósok fenntartják, hogy a kutatás ad alapot minden tudásforma – mint társadalmi produktum – empirikus felfedezéséhez (Bloor 1983).

Szeretnék egy másik lényeges dolgot kiemelni. A szavakat sosem lehet elszigetelten vizsgálni. Jelentésre tesznek szert, és „nyelvi játékokban” változtatják azt használatuk során. Hajlamosak vagyunk elkövetni azt a hibát, amelyet így fejezhetné ki: keressük egy jel jelentését, de úgy keressük, mintha csak egy tárgy lenne, amely a jellel együtt létezik. (A hiba egyik oka ismét az, hogy keresünk „valamit, ami megfelel a valóságnak”.) A jel (a mondat) értelmét egy jelrendszerből nyeri, a nyelvből, amelyhez tartozik (Wittgenstein 1969b: 5).

Barnes egy metaforaszerkezetet használ a nyelvek vonatkozásában: gondolhatunk úgy a nyelvekre, mint egymással összefüggő fogalmak és kategóriák hálójára; ahol a fogalmak nem alkothatók meg az egész hálózattól elszigetelten: egy fogalom használata azt jelenti, hogy a példát a teljes szerkezet összefüggésében becsüljük fel (Barnes 1982: 71, 73). Ezért a nyelvek olyan kognitív szerveződések, amelyekben belül egy fogalom úgy működik, mint egy hologram fragmentuma: a kép egészéről hordoz információkat. Tehát azzal, hogy egy fogalmat tanulmányozunk, megismerhetjük a teljes nyelvi szerkezet meghatározó vonásait. Barnes tiltakozik az ellen, hogy ezt a megjelenítést túl komolyan vegyük: valószínűleg nagyon kényelmes lenne, de valami elveszne általa. Ez a „valami” a nyelv dinamikus jellege, amire ennek következtében csak úgy tekinthetünk, mint egy soha meg nem álló folyamatra. A folyamatos mozgás (a szavak használatának ismétlése) hoz stabilitást, és nem egy statikus keretrendszer, amelyre állandóan hivatkozunk.

A nyelvi játékok mint az érdekek által működtetett önmeghatározási gyakorlatok

Most már jobban értjük, miért használjuk különbözőképpen a szavakat, miért lehet más és más a jelentése ugyanannak a szónak. A meghatározások és fogalmak eltérő használatát vizsgáljuk, de ezt nem helyrehozni való hibának tekintjük – ez kritikus pont. Az általam bemutatott nézőpont szerint a világon végtelen számú kategorizációs rendszer működik, így a nyelv is folyamatosan változik. A nyelvek jelentik a módját annak, ahogyan a világgal való kapcsolatunkat szervezzük. Így a valóság üzenetei, elméleteink megerősítése vagy cáfolata nem játszik szerepet a nyelvi játékokban vagy a mindennapi nyelvben, sem a tudományban.

Barnes a kategorizációt tortaszeleteléshez hasonlítja: mindig másképpen vágjuk a szeleteket (Barnes, Bloor és Henry 1996: 55). Valójában – kategóriarendszerünk konvencionálisága miatt – bárhogyan is kategorizálunk, mindig találunk ellenpéldákat. Előbb vagy utóbb olyan fejlemények jelennek meg a világban, amelyekre a jelenlegi általánosítások nem alkalmazhatók. Mindazonáltal ezek a fejlemények nem meghatározók a nyelvekben, és nem is tudjuk, hogyan kezeljük azokat. Lényegtelen elemeként figyelmen kívül hagyhatjuk őket, véletlennek vagy szörnyszülöttnek tekinthetjük; pedig talán egy másik kategória létrehozásához vezetnek, a nyelv radikális változásához vagy ahhoz, hogy nem általánosíthatunk többé úgy, ahogy korábban. Ahogyan Barnes írja: „A váratlant rutinszerűen úgy kezeljük, hogy hozzáadjuk a korábbi készlethez. Amennyiben az anomáliák krízisekhez és forradalmakhoz vezetnek, a kérdés az, miért nem működnek a konzervatív alternatívák” (Barnes 1982: 99).

Ugyanakkor az osztályozást nem követhetik elvont, általános szabályok. Ahogyan az előbbieken már

megjegyeztem, a kritériumok nem lehetnek mások, mint a magyarázatra váró szavak. Wittgenstein eszmefuttatásának kritikus pontja valójában az, hogy minden szabály számos módon értelmezhető, sőt a szabály is szabályt alkalmaz. Mivel sem a világ, sem a szabályok nem teremtik meg a nyelv alapjait, így a nyelvre intézményként, önmeghatározási gyakorlatként tekinthetünk. A szelf-referencialitást⁵ úgy definiálhatjuk, mint valami olyasmit, ami a független utalás és az utalás teljes hiánya között található: „A független valóságra való utalás és az utalás teljes hiánya között találjuk a szelf-referencialitást, vagyis a valóságra való utalást. Ez a valóság azonban pontosan a rá irányuló utalásoktól függ” (Bloor 1997: 68).

Ennélfogva ebből a nézőpontból szemlélve: a nyelvek – ugyanúgy, ahogy a kategorizációs rendszerek – közösségi létesítmények és összehasonlíthatatlanok; nem létezik olyan abszolút kritériumrendszer, amellyel meghatározhatjuk a legjobb vagy a leginkább megfelelő osztályozási módot. Ráadásul ha egy közösségen belül különböző csoportok eltérően használnak szavakat vagy fogalmakat, lehetetlen megállapítani az abszolút fogalmakat, kinek van igaza és kinek nincs, mert az egyetlen lehetséges paraméter a csoporton belüli egyetértés.

Bloor egy szoros analógiát fedezett fel Wittgenstein nyelvelmélete és Ludwig von Mises piacgazdasági árképződés-elmélete között. Rámutat arra, hogy a végső vagy „korrekt” ár nem létezik; végtelen számú tranzakció határozza meg az árakat újra és újra. Ugyanakkor az árak külsődlegesnek és objektívnek tűnhetnek a tranzakcióban részt vevő egyének számára. Azok valójában saját tranzakcióik, valamint más, megszámlálhatatlan tranzakció termékei:

„Egy fogalom vagy jel »valódi jelentésének« keresése ugyanazt a megvetést váltja ki, mint amit a közgazdászoktól kap az, aki egy árucikk »reális« vagy »jogos« árát szeretné megtudni – idejétmúlnak és tudománytalannak tűnik ez a megközelítés. Az egyetlen reális ár az, amelyet a reális tranzakciók során megfizetnek” (Bloor 1997: 76–77).

Ha továbbvisszük az analógiát, ahogy nem érdemes meghatározni a „jogos” ár fogalmát – mert nincsenek sztenderdek, amelyekkel ki lehetne számítani a „helyes” árat –, úgy a „helytelen” ár meghatározásának sincs semmi értelme. Wittgenstein határozottan támadja azokat a törekvéseket, amelyek a közösség szokásaiban keresik a hibát. Ha egy egész közösség egy bizonyos módon használ egy fogalmat, az egyetlen dolog, amit mondhatunk, hogy ebben a közösségben ez a dolgok rendje, nem beszélhetünk abszolút értelemben vett hibákról.

Ebből a szempontból a szavak használatából fakadó bizonytalanság nem kizárólag a szociális munka vagy a társadalomtudományok hiányossága. Arra figyelmeztet bennünket, hogy létezhetnek közösségek a sajátunktól teljesen eltérő nyelvel, és nem létezik abszolút sztenderd, amellyel a nyelvek összehasonlíthatók. Természetesen ez különösen fontos a szociális munkában, ahol nagyon gyakran – csaknem mindig – a társadalom más-más szegmenseiből, eltérő társadalmi osztályokból, különböző kultúrákból származó emberekkel létesítünk kapcsolatot. Ennek belátása segítségünkre van abban, hogy megértsük a szociális munkások és

⁵ Szelf-referenciális: önmagára visszaható. – *A szerk.*

a kliensek nézőpontjának eltérését, a közöttük folyó hatalmi harcot, amelyről oly sok szakmai vita folyt már (Margolin 1997).

Következésképpen a szociális munkások közösségén belül bizonyos meghatározásokat és fogalmakat valószínűleg úgy használnak a gyakorló szakemberek, hogy azokat a kutatók nem ismerik fel. Néhány kutató ezt kimondottan problémának tartja (Stevenson és Parsloe 1978; Marsh és Triseliotis 1996; Osmond és O'Connor 2004). Ezzel szemben a bemutatott nézőpont szerint nincs értelme annak, hogy gyakorló szakemberek bizonyos felfogásokat vagy elméleteket rossznak vagy helytelennek tartsanak, miközben más szakemberek elfogadják ezeket. A formális, tudományos definíciók és a gyakorlati szakemberek által meghatározott fogalmak közötti különbség kihangsúlyozza az elméleti és a gyakorló szakemberek közössége és az azokhoz kapcsolódó nyelvek közötti eltéréseket.

Az eltéréseket azonban nem tarthatjuk véletlennek. Amióta a nyelvre mint szelf-referenciális jelenségre tekintünk, a közösségeken belüli kreatív folyamatok termékének tartjuk. A tudásszociológia „erős programjának” támogatói (Barnes 1982, 1983; Bloor 1991; Barnes, Bloor és Henry 1996) azonban másképp gondolkodnak erről. Olyan, eddig még fel nem fedezett témákra hívják fel a figyelmet Wittgenstein elméletén belül, mint az érdekek által mozgatott nyelvi játékok (Wittgenstein elsősorban szükségletekről beszél).

A nyelvi játékok nem magyarázhatók sem a külső világ realitásával, sem a fogalmak belső erejével, sem pedig ezek kollektív, szokásszerű természetével (szokásainkat változtatjuk, és ezek a változások magyarázatot igényelnek). A kategorizációt inkább mint konceptualizációt kell értelmeznünk, amelyet a közösségen belüli érdekek kölcsönhatása mozgat: „Azt, hogy a számtalan alternatív opcióból kiválasztva miért épp az adott módon használunk egy fogalmat, csakis a célok és érdekek összefüggésében lehet megmagyarázni” (Barnes 1982: 102).

Az elmélet és a gyakorlat esetében talán azzal kezdhethetnénk, hogy tekintetbe vesszük: az eltérő érdekek hogyan munkálnak a szociális munkások közösségén belül – ez magyarázhatja a kifejezések eltérő definícióit.

A nyelv, a társadalmi csoportok és a világ

Mielőtt azonban közelebbről szemügyre vennénk az elmélet és a gyakorlat problémáját a vázolt szempontból, néhány dolgot még részleteznünk kell. Ennek a nézőpontnak a megjelenése nyugtalanítónak tűnhet: a konvencionális megegyezéseknek tulajdonított jelentőség, akár a szubjektivitás-objektivitás közti határvonal meghúzásakor is – nihilista valóságfelfogást takarhat. Amennyiben kategóriáink egy közösségen belüli megegyezés eredményei – más szavakkal: amennyiben ezek konvencionálisak –, a valóság ezekben talán nem játszik szerepet. Ez úgy hangzik, mintha azt mondanánk, hogy a valóság és a világ nem létezik: nem létezik a konstrukcióinktól független világ.

Ez nem Wittgenstein, hanem gondolatai tolmácsolóinak álláspontja – azoké, akikre korábban már utaltam. A kérdés nem az, hogy a világ vajon létezik-e, sokkal inkább az, hogy létezik-e egy abszolút és egyedi rend, amely független a mi hagyományos kognitív szabályainktól. Amit állítunk, az az, hogy a világ és a tapasztalataink hasonlóságok és különbségek végtelen, összetett kuszaságával állítanak szembe minket. Semmi sem

teljesen hasonló valami máshoz, és semmi sem teljesen különböző. Felfogható hipotézisként, hogy az emberi lények általában hajlamosak az eltéréseket és a hasonlóságokat változatlan módon észlelni. De sem a világ, sem a természetünk nem határozza meg azokat a határvonalakat (az eltérések és a hasonlóságok között), amelyek mentén a világot fel kellene osztani.

A szeletelés módja a gyakorlatból fakadó közösségi megegyezés eredménye, újra és újra felülvizsgálható – és valóban felül is vizsgáljuk.

Ez az „erős program” egyik alapkérdése. Kellő fontosságot tulajdonítva ennek, lehetővé válik, hogy szembeálljunk a Wittgenstein és az „erős program” ellen felhozott kritikák némelyikével (Lolli 1998; Nagel 1997). A szubjektivizmust és a relativizmust gyakran kockázatosnak tekintjük a társadalomtudományokban, és különösen a szociális munkában. A szociális munka mint szakma fontosságot – olykor alapvető fontosságot – tulajdonít azoknak a döntéseknek, amelyek az emberek életét érintik. Elfogadhatatlannak, sőt etikátlannak tűnik azzal egyetérteni, hogy „bármilyen megtörténhet”, amíg azt az egyén elfogadja, és nem léteznek objektív sztenderdek, amelyekre legalább törekedhetünk a helyzetek értékelése során.

Valójában az itt bemutatott álláspontra úgy tekinthetünk, mint a szubjektivizmus egyik formájára, amikor a közösségeket antropomorf jelenségnek tekintjük, amelyeknek érzékelő apparátusuk, szándékuk és képességük van arra, hogy szelektáljanak a szavak használatának számos módja között. Itt azonban nem erről az esetről van szó. Ellenkezőleg, amit itt leírtam, egy természetes folyamat: a kognitív szabályok, a nyelvek, amelyek az egyének (akik rendelkeznek az érzékelés stb. képességével) közötti kölcsönös alkalmazkodásból származnak; ezek nem szándékok, szeszélyek vagy racionális döntéshozatal eredményei.

Bizonyos értelemben ha azt állítjuk, hogy az objektivitás konvencionális szabályokból ered, az nem ugyanazt jelenti, mintha egyenlőségjelet tennénk a szubjektív és az objektivitás közé. Ha azt mondjuk, hogy a szubjektív és az objektív az igaz és a hamis közti különbségtétel, akkor lényegében a közösség tagjai közötti folyamatos párbeszéd eredményét, úgy mond „termékét” mutatjuk fel. Nem gondoljuk, hogy ez önkényes lenne, sem azt, hogy elvetjük a megkülönböztetést (Hughes 1990: 158). Wittgenstein gyakran úgy kezeli a szavakat, mint az összehasonlítás tárgyait, és ahhoz hasonlítja őket, mint ahogy megmérünk egy rudat. Egy dolog, hogy leírjuk a mérés módját, és egy másik dolog megállapítani a mérés eredményeit.

Van, aki azt gondolja, hogy a koncepciók ilyen módon fontosak a szociális munkában, míg mások kiválasztanak egy jelenséget, amelyben a szociális munka beavatkozik – ilyen például a gyermekbántalmazás. Ez a fajta relativizmus nem a jelenség objektivitását – amit ezekkel a fogalmakkal néhányan leírnak (Sheppard 1995, 1998; Peile és McCouat 1997) – vonja kétségbe, hanem ennek az objektivitásnak az alapjait. Ezekre a meghatározásokra úgy tekinthetünk, mint mércére, mint a közösség által megalkotott sztenderdekre, amelyek létrehozzák az objektív realitást.

Az elmélet és a gyakorlat újragondolása a nyelvről való elmélkedés fényében

A tanulmány elején már említettük, hogy az elmélet és gyakorlat vitáját az egyet nem értés és a bizonytalanság légköre veszi körül a fogalmak meghatározása során. A kérdés most az: vajon a bemutatott perspektíva képes-e új megvilágításba helyezni a teljes vitát, és új megközelítési módokat vázolni fel, amelyek az eltérő vitapontokra, témákra és trendekre egyaránt vonatkoznak?

A vita mint a határokon átívelő küzdelem

Tekintettel arra, hogy a nyelvről való elmélkedés segítségünkre van abban, hogy megértsük a vitát, most át kell helyeznünk a fókuszot az elmélet és gyakorlat témájáról a szakmai közösség struktúrájára és annak belső szegmentációjára. Az, hogy a szakma közösségeit belülről egymással ütköző érdekek osztják fel, sokat vitatott téma más szakmai csoportokkal kapcsolatban is (Freidson 1986; Atkinson 1983). A kulcsfogalmak eltérő értelmezése, amely áthatja az egész vitát, megkívánja, hogy áttekintsük, milyen szerepet játszik ez az egyes csoportok, az eltérő érdekek és stratégiák vonatkozásában, és szemügyre vegyük ezeket az érdekeket a szociális munka szakmai közösségén belül.

A vitát áttekintve láthatjuk, hogy van néhány alapvetően fontos fogalom. A vita megkülönböztető jellegét az adja, hogy különböző definíciókat kapnak eléggé speciális tényezőcsoportok, mint például a gondolkodás és a cselekvés, vagy a tudományos ismeret és a józan ész. Így ezek a tényezők különbözőképpen kapcsolódnak egymáshoz.

Eredményesnek tekinthetjük a teljes vitát és a széles fókuszú megközelítéseket. Például azt, amelyik azt állítja, hogy a szakmai gyakorlatot az elméletnek kellene irányítania, vagy azt, amelyik a gyakorlatot mint tudásépítő folyamatot állítja a középpontba, amelyet a határok definiálásáért folytatott küzdelem során vívnak. Bizonyos értelemben az eltérő definíciók, terminusok és fogalmak eltérő meghatározásai a vonatkoztatási csoportok (gyakorló szakemberek, elméleti szociális munkások, alkalmazottak) különböző definícióihoz és a köztük levő relációkhoz kapcsolódnak.

Ha a vita eltérő álláspontjait így szemléljük, hirtelen ráébredünk, milyen fontosak a csoportok közti határvonalak, amelyek a kifejezések különbségeihez vagy ezek tagadásához kapcsolódnak. Azok a szerzők, akik azt állítják, hogy az elmélet irányítja a gyakorlatot, határozott választóvonalat látnak a tudományos teóriák és a józan ész között. Ezzel ellentétben azok, akik tagadják, hogy ilyen szerepe lenne az elméletnek, megkérdőjelezzik ez utóbbi megkülönböztetés jogosságát. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a különféle distinkciók közvetlen hatással vannak az elméleti szociális munkások és a gyakorlati szakemberek kapcsolatára.

A viták hatással vannak arra is, hogy hol húzzuk meg a határt az informális segítők, a szociális munkások és más szakmák között. A józan ész és a tudományos elméletek közötti határ jól érzékelhető például a bérekről vagy az előmenetelről való egyezkedés során; nem mindegy, hogy ilyenkor szokatlan mindennapos ismereteikre, vagy épp ellenkezőleg, ezoterikus elméleti tudásukra hivatkoznak.

A határdefiníció jelentőségét felismerve feltételezhetjük, hogy a vita mögött érdekek összjátéka húzódik

meg. Voltaképpen több szerző összekapcsolta már a pozíciók kialakulását és differenciálódását az adott csoportok különböző érdekeivel. Payne (1991) például megállapítja, hogy a pragmatikus megközelítés, az elmélet és az elméleti képzéssel kapcsolatos kritika a gyakorló szakemberek feletti kontrollért folytatott hatalmi harcon alapul. Bár Payne ennél nem megy tovább, nem csoda, ha az embernek a különféle szervezetek egymás közötti versengése jut eszébe, amit a szociális munkások képzése feletti ellenőrzésért folytatnak (Lee 1982; Dominelli 1997). A munkáltatók és szervezetek gyakran kritikusan szemlélik a szociális munkások elméleti képzését; álláspontjuk az, hogy épp elég lenne a gyakorlati információk megfelelő szintjét elsajátítani. Néhány szerző (pl. Dominelli 1997) azt állítja, hogy ezt az álláspontot az az érdek motiválja, hogy minél jobban irányítható és minél kevésbé önálló gondolkodású szakembereket foglalkoztassanak. Más szóval: olyan szakembereket, akik jól informáltak, de nem befolyásolják munkájukat elméleti „lufik” és radikális elméletek, amelyek az elméleti kontextusban, különösképp a szociológiában jellemzőek.

Másrészt számos szerző csatlakozik az elmélet és gyakorlat integrációjának kérdésében az akadémiai körökben folyó vitákhoz azért, hogy elnyerjék az elméleti közösség elismerését, ugyanakkor átvegyék az ellenőrzést a gyakorló szakemberek felett. Habár teljesen eltérő módokon, Sheppard (1998) és Sheldon (1978) megjegyzik: úgy tűnik, az elméleti szociális munkások elveszítették kapcsolatukat a szociális munka gyakorlatával – valószínűleg annak érdekében, hogy az akadémiai közösséghez közelebb kerüljenek. Ezzel egyidejűleg felvállaltak egy alárendelt szerepet más, sokkal elfogadottabb társadalomtudományokkal szemben – azért, hogy elfogadtassák magukat akadémiai körökben.

Néhány szerző egyértelműen a vitát meghatározó érdekekre és hatalmi harcokra fókuszál (Karger 1983). Karger sok vitát kiváltó témája az a „tudományosság”, amelyről úgy véli, egyre meghatározóbb a szociális munka elméleti képviselői között. Úgy véli, hogy a szociális munka tudományos gyakorlattá való átalakítása körüli vita a gyakorló és az elméleti szakemberek rejtett küzdelmének terméke. A tudomány pusztán szimbolikus besorolás, amely – bizonyos értelemben – elfedi a küzdelmet.

A kutatók, az akadémikusok és a gyakorló szakemberek közötti küzdelem célja a szociális munka feletti kontroll megszerzése – valójában értékek, hitek és világnézetek harca (Karger 1983: 202).

Karger megjegyzi, hogy a tudománynak tulajdonított jelentőség elfedi a különböző társadalmi csoportok között a hierarchiáért folyó küzdelmet, amely – úgy tűnik – szélesebb politikai dimenziójú. A vele járó munkamegosztás elsősorban a szélesebb társadalom munkamegosztását tükrözi és erősíti meg. Sőt mi több, a tudományt és a kutatást olyan tevékenységnek tartja, amely történeteket hoz létre, olyan nézőpontot ad, amelyből a valóságot és az eseményeket a létező társadalmi paradigmákkal összhangban, azok megerősítéseként lehet szemlélni.

A korábbi történetek környezetét a vallás adta, a maiakét a tudomány, de mindkettő a legitimitás igényével lép fel. Mindkét történetnek az a funkciója, hogy egy társadalomban megerősítse a létező paradigmát (Karger 1983: 203).

Önkéntelenül is eszünkbe jutnak a bizonyítékalapú gyakorlattal kapcsolatos viták, a tudományos szociális munka kialakításának igénye, amely még mindig igen erőteljes. Az itt vázolt nézőpont alapján az egész vita tárgyalási folyamatok részének tekinthető, amelyet különböző csoportok folytatnak ellenoldali pozíciókból.

Az elméleti és gyakorlati közösség az eltérő nézőpontokat eltérő stratégiákként használja, az egymással és a harmadik féllel – munkáltatókkal, más kapcsolódó szakmákkal és klienscsoportokkal – való tárgyalások során.

Ha megvizsgáljuk az említett két megközelítést, úgy tűnik, hogy az elméleti szakemberek arra törekszenek, hogy irányítsák a gyakorlatban dolgozókat, illetve elismertessék a szociális munkát az akadémiai szakemberekkel, de alárendelt pozícióban vannak a megalapozottabb diszciplínákkal kapcsolatban. A gyakorló szakemberek számára ennek a stratégiának az az előnye, hogy más, jobban akkreditált szakmák szintjére emelkednének. Ebben a megközelítésben a gondolkodás és a cselekvés, a tudományos ismeretek és a józan ész, a szakemberek és az önkéntesek közötti határok inkább vertikálisak, és hierarchiát jelölnek ki.

A másik megközelítés inkább az eltéréseket és a sajátosságokat hangsúlyozza kvalitatív fogalmakban, de egy folytonos vonal mentén; a határok inkább horizontálisak. Itt az elméleti és gyakorlati szakemberek összefogása döntő fontosságú, és az akadémiai kontextusban azért folyik a küzdelem, hogy a szociális munka eltérő, de egyenlő pozíciójú szereplőként jelenjen meg a társadalomtudományok között (Sheppard 1997-es munkájában a szociális munka mint autonóm elméleti tudományág jelenik meg).

„A szavakról szóló vita” másféleképpen is értelmezhető, ha összekapcsoljuk a szakma különböző szegmensei között a kontrollért folytatott küzdelemmel. A tárgyalási stratégiák valójában az alapvető fontosságú fogalmak eltérő használatára és a nekik tulajdonított jelentésekre épülnek. A múltban hangsúlyozott ellentmondások (Clark 1991) többsége értelmet nyer, ha a különféle álláspontokra úgy tekintünk, mint a csoportok között folytatott tárgyalások során használt stratégiai fogalmakra. A különböző álláspontokban fellelhető többértelműség az egyik csoport részéről a másiknak tett engedménynek tekinthető. Ezt a dinamikát mutatja például a „gyakorlat-elmélet” terminusok többértelmű használata.

A nyelvek, valamint az elmélet-gyakorlat kérdései

A határdefiníciókért folytatott – eltérő tárgyalási stratégiák szerint zajló – vita áttekintése jól illusztrálja az elméleti és gyakorlati szakemberek, a szociális munka és más szakmák, a szakemberek és önkéntesek közötti véleményeltéréseket, valamint az elmélet és gyakorlat témakörében folytatott kutatások komplexitását. Még pontosabban: emlékeztet arra, hogy minden új definíció elkerülhetetlen lépés a tárgyalási folyamatban és a gyakorlatban, ami előkészíti a talajt az új kritikai észrevételeknek.

A nyelvről való elmélkedés egy további szempont figyelembevételére sarkall. Határozottan úgy tűnik, hogy az elmélet és a gyakorlat spekulatív módon való meghatározására tett erőfeszítések – amelyeket sokan a kutatások első lépésének tekintenek – inkább zavart keltenek, semmint egyértelmű helyzetet teremtenének. Hasonlóképp valószínűtlen az, hogy az elvont definícióknak és különféle területekről származó absztrakt elképzeléseknek lenne empirikus relevanciájuk: a formális szabályok mindig számtalan módon értelmezhetők. Az elvont fogalmakat és ezek megkülönböztetését más elvont fogalmaktól úgy tanulhatjuk meg, ha ugyanúgy használjuk ezeket, mint a közösség más tagjai. De ez eltér attól a képességtől, amellyel állandóan meg-

címkezzük az egyes helyzeteket, ugyanolyan módon megnevezve azokat, ahogyan a közösség más tagjai teszik.

Az elmélet és a gyakorlat inkább mint az elvont entitások – amelyeket sosem érthetünk meg – konkrétan, nyelvi játékokként jelennek meg, magukban foglalva az „írott vagy beszélt szavak” (fogalmak) és a szavak (elméletek) közötti bizonyos kapcsolatokat. A lényeg az, hogy nem szükséges a kifejezések jelentését megalapozni és definiálni; csak arra van szükség, hogy tapasztalati úton megfigyeljük, hogyan használjuk azokat különböző kontextusokban. Következésképpen az a hallgatóktól származó – és végtelenen leegyszerűsített jellege miatt gyakran elhessegetett – meghatározás, amely szerint „elmélet az, amit az iskolában tanulunk, és gyakorlat az, amit a terepen csinálunk”, sokkal hasznosabb, mint az elvont osztályozás.

A probléma sokkal egyértelműbben leírható úgy, hogy az akadémiai nyelv – amelyet a gyakorló szakemberek az iskolában, illetve képzésük során tanulnak – alakítja ki azt a kognitív rendet, amelynek alapján az érintettek értelmet tulajdonítanak annak, amit csinálnak. Ahhoz, hogy megtudjuk, mit jelent az elmélet és a gyakorlat a gyakorlati szakemberek számára, a nyelvhasználatukat kell vizsgálni. A kutatási beszámolók és leírások nem csupán a mögöttük rejlő valóság megértésére szolgáló eszközök, hanem a kutatás közvetlen témájává válnak. A leírásokat kezelhetjük a nyelvi játékok mintáiként, és ez itt azt jelenti, hogy kapcsolatot találhatunk az elmélet és a gyakorlat között.

Ez a fajta megközelítés nem újdonság a szociális munkában. Paley (1987) már korábban, sokkal hagyományosabb keretek között is megjegyezte, milyen nehéz az elmélet és gyakorlat témáról beszélni. Nézőpontja szerint kerüendő az a kérdés, hogy a szociális munkások használják-e az elméletet, vagy sem. A tudásszociológiára – különösen az „erős programra” – utalva Paley arra hívja fel a figyelmet, hogy az elméletek nem kezelhetők fix entitásokként (Paley 1987: 172).

Paley megfigyelte, hogy amikor az elmélet-gyakorlat kérdését nyelvi terminológiával tárgyaljuk, a korábbi kutatások eredményeinek többsége új értelmet nyer. Feltevése szerint a legtöbb gyakorlati szakember idegenkedik attól, hogy a gyakorlatát elméleti fogalmakkal magyarázza; ugyanakkor abban a hitben élnek, hogy erre képesnek kellene lenniük. Az „elmélet tudattalan használata” vagy az elmélet eltérő megközelítései (pl. Barbour 1984) Paley megközelítésében mind ugyanakkor a témának különféle variációi. Azt feltételezi, hogy a szociális munkában – ahogyan más tudományterületeken is (Gilbert és Mulkey 1984) – kétféle nyelvi repertoár lehet megkülönböztetni: az egyik a hivatalos, amely magában foglalja az elméleti meghatározásokat; a másik, amelyet a mindennapi gyakorlatban használunk, sokkal esetlegesebb. Paley szerint sokkal érdekesebb lehet az esetleges nyelv tanulmányozása, mintsem a hivatalos nyelv. Ez összhangban van számos korábbi tanulmánnyal, amelyekben az elmélet és gyakorlat kérdését mellőzték, és kifejezetten a gyakorlati szakemberek munkájáról szóló leírásokra irányultak.

Bár osztom ezt az álláspontot, számos ponton mégsem értek egyet Paleyvel. Tulajdonképpen a gyakorló szakemberek más-más „nyelvi játékokat” játszanak, mialatt klienseikkel vagy kollégáikkal beszélgetnek, vagy amikor egy meetingen vagy egy interjú során a munkájukról nyilatkoznak. Ugyanakkor Paley néhány nyelvi játékot „autentikusabbnak” tart, mint másokat. Ez úgy néz ki, mint valamiféle új dichotómia a nyelv és a realitás között: egy bizonyos repertoár lesz „az igazi”, míg a többi csak legitimizáló funkciót tölt be. A nyelveket tekint-

hetjük úgy is, mint „életformákat”, azaz a valóság felépítésének különféle módozatait. A szavak ismétlődő, nagyjából hasonló használata és azok gyakori kombinációi azok, amik képessé tesznek bennünket arra, hogy megértsük a szakma nyelvezetét, nem pedig a nüanszok és árnyalatnyi eltérések.

Paley látszólag sejteti, hogy az elméleti nyelvnek semmiféle hatása sincs a gyakorlati repertoárra. Az elmélet Paley szerint „csak egy népszerűtlen és szigorúan szabályozott elbeszélési forma”. Habár amikor az elmületről és gyakorlatról beszélünk, nem lenne szabad elfeledkeznünk arról, hogy a gyakorlat szempontjából vizsgáljuk a hatást. Paley álláspontja azt sugallja, hogy az évekig tartó képzés és az elméleti közösséggel való kapcsolat hatástalan a gyakorlati szakemberek gondolkodására – vagyis inkább nyelvükre és gondolkodás-módjukra. Ha ez lenne a helyzet, akkor nem is kéne a képzéssel foglalkoznunk, úgy tekinthetnénk rá, mint pusztá rituáléra, amelyet annak érdekében kell teljesíteni, hogy szert tegyünk a helyes megnevezésre, nevezetesen: szociális munkássá minősítsenek.

Ha azt feltételezzük, hogy a szociális munkások csak kivételes esetben beszélnek a munkájukról sajátos modellek terminológiáját használva; a kép azonnal megváltozik, ha megfigyeljük, milyen fogalmakat és kifejezéseket használnak történeteik, klienseik stb. leírására. Ekkor úgy találjuk, hogy a gyakorlat bemutatására használt szavak többsége a szociális munka irodalmából származik. A két különböző nyelv fogalom- és szóhasználatának vizsgálata eredményes módja lehet az elmélet-gyakorlat témakörének kutatása során. Ez a megközelítés lehetővé teszi számunkra, hogy érdemi kérdést tegyünk fel a gyakorlati szakembereknek anélkül, hogy elhagynánk a kutatás egyik kifejezését (az elméletet), ahogyan azt más kutatók tették.

Mellékesen megjegyzem, hogy érdekes vizsgálat tárgya lehetne, hogy mi az elméleti fogalmak szerepe abban, ahogy értelmet adunk a szakmai valóságnak. De Montigny (2007) szerint a nyelv etnometodológiai megközelítése – amely hangsúlyozza, hogy mennyire jelzésértékűek az önmagunkra vonatkozó beszámolók – új kutatást indít el abba az irányba, hogy miként készítsünk a jelentést a szociális munkában. Vegyük példának Berlin (2005) inspiráló tanulmányát az „elfogadás” fogalmáról. Ő a szociális munka gyökeréig nyúlt vissza, hogy feltárja a fogalom különböző jelentéseit. További érdekesítő tanulmányok jelentek meg: például Furlong (2003) kutatása az önmeghatározásról, a fogalom zavaros használatáról és a neoliberais ideológiához való kapcsolódásáról; Kunneman (2005) értekezése az olyan fogalmak teljesen eltérő jelentéséről, mint az *empowerment* vagy a társadalmi igazságosság, amikor eltérő kontextusban használjuk azokat – nevezetesen a neoliberais ideológia keretei között. Lorenz (2005) szerint az aktiválás egészen mást jelent a szociális munka hagyományában: segítséget a közösségben való részvételhez; ezzel szemben a neoliberais megközelítésben a támogatást érdemlő és az arra méltatlan, lusta kliensek diszkriminációjával kapcsolatos.

A nyelvi relativizmus érdekes kutatások inspirálója lehet, ha egy kifejezést mind az irodalom, mind a gyakorló szakemberek szempontjából fontosnak tartunk; vagy ha ugyanazt a kifejezést a világ különböző tájain használják. Az olyan fogalmak használata, mint az „elfogadás” vagy az *empowerment*, jól példázhatja, hogy eltérő kulturális kontextusban az elméleti nyelv miként válik a részévé annak, ahogyan a gyakorló szakemberek megértik, hogy mit tesznek.

Ha a témát nyelvi játékokként értelmezzük, akkor az érdeklődés középpontjába kerül az, amit másutt problémaként kezeltek. Nevezetesen: az elméleti fogalmakat másképp használják a gyakorlati szakemberek, vagy

eltérő kontextusban másképp használják ugyanazt a szót. Ha a szavak és fogalmak eltérő használatát „elferdítésnek” tekintik, az azt jelzi, hogy az elméleti szakemberek hatalmat akarnak gyakorolni a gyakorlati szakemberek felett, amit viszont a gyakorlatban dolgozók nyilvánvalóan nem fogadnak el. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, a hasonlóságok és eltérések megmutatják egy kifejezés használatának átalakulását, amikor más-más csoportokban és társadalmi szegmensekben használják azokat.

Ebben az értelemben ugyanazon szó használatában tapasztalható azonosságok és különbözőségek elemzése és annak szélesebb jelentéskörben használt kapcsolatai lehetővé teszik számunkra, hogy megértsük a gyakorló szakemberek közösségében használt nyelvet. Lemondunk arról, hogy akadémiai sztenderdek szerint megítélhessük egy szó használatának helyességét; ez az elemzés a szociális munka szubkultúráinak és szerkezeiteinek belső megértését eredményezheti.

Ugyanakkor – az említett szempontokon kívül, a témát egy bizonyos konkrét példán keresztül szemlélítve – a gyakorlati szakemberek számára esélyt teremthetünk arra, hogy kifejezésre juttassák véleményüket arról: ők maguk hogyan kapcsolják az elméletet a gyakorlathoz? Azért születnek bizonytalan válaszok arra a kérdésre, hogy hogyan hat az elmélet a gyakorlatra, mert a gyakorlati szakemberek szempontjából bizonytalan a kérdésfeltevés. Egy bizonyos esetből kiindulva a témáról szóló vita sokkal kezelhetőbb és fókuszáltabb lehet. Egy olyan kulcsfontosságú kifejezés, mint a „szerződés”, tekinthető egy hologramrészletnek: a megfelelő módon készített hologram már kicsiny részlete is tartalmazza a hologramon egyenletesen elosztott teljes információt.

A kulcsfogalmak használatának megfigyelése során felfedezhetjük, hogy a gyakorlati szakemberek miként kapcsolják össze azt, amit könyvekből és kurzusokon sajátítottak el azzal, amit a praxisból tanultak, és milyen jelentést tulajdonítanak saját gyakorlatuknak.

Fordította: Szegedi Tamara

Hivatkozások

- Ayre, P. and Barret, D. (2003): Theory and practice: the chicken and the egg. *European Journal of Social Work*, 2, 125–132.
- Atkinson, A. B. (1983) *The Economics of Inequality*. Oxford, Clarendon Press.
- Bailey, R. and Lee, P. (eds.) (1982): *Theory and Practice in Social Work*. London, Basil Blackwell.
- Barbour, R. S. (1984): Social Work Education: Tackling the Theory and Practice Dilemma. *British Journal of Social Work*, 1, 557–577.
- Barnes, B. (1982): *T. S. Kuhn and Social Science*. London, Macmillan.
- Barnes, B. (1983): Social Life as Bootstrapped Induction. *Sociology*, 17: 524–545.
- Barnes, B., Bloor, D. and Henry J. (1996): *Scientific Knowledge: A Sociological Analysis*. London, The Athlon Press.

- Berlin, S. (2005): The Value of Acceptance in Social Work Direct Practice: A Historical and Contemporary View. *Social Service Review*, 3, 482–510.
- Bloor, D. (1983): *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*. London, Macmillan.
- Bloor, D. (1991): *Knowledge and Social Imagery*. Chicago, Chicago University Press.
- Bloor, D. (1997): *Wittgenstein, Rules and Institution*. London, Routledge.
- Bloor, D. (2001): Wittgenstein and the priority of practice. In T. R. Shatzki, K. D. Knorr-Cetina and E. von Savigny (eds.): *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London, Routledge, 95–106.
- Blyth, M. J. and Hugman, B. (1982): Social Work Education and Probation. In R. Bailey and P. Lee (eds.): *Theory and Practice in Social Work*. London, Basil Blackwell.
- Cellentani, O. (1995): *Manuale di metodologia per il servizio sociale*. Milan, Angeli.
- Chan, L. K. and Chan, L. S. W. (2004): Social Workers Conceptions of the Relationship Between theory and Practice. *International Social Work*, 4, 543–557.
- Clark, C. (1991): *Theory and Practice in Voluntary Social Action*. Aldershot, Avebury.
- De Montigny, G. (2007): Ethnometodology for Social Work. *Qualitative Social Work*, 1, 95–120.
- Dominelli, L. (1997): *Sociology for Social Work*. Houndmills, MacMillan.
- Freidson, E. (1986): *Professional Powers. A Study of Institutionalisation of Formal Knowledge*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Furlong, M. A. (2003): Self-Determination and a Critical Perspective in Casework. Promoting a Balance between Interdependence and Autonomy. *Qualitative Social Work*, 2, 177–196.
- Gilbert, N. and Mulkay, M. (1984): *Opening the Pandora's Box, a Sociological Analysis of Scientific Discourse*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gregory, M. and Holloway, M. (2005): Language and the Shaping of Social Work. *British Journal of Social Work*, 1, 37–53.
- Harrison, D. W. (1991): *Seeking Common Ground, a Theory of Social Work in Social Care*. Aldershot, Avebury.
- Hawkins, L., Fook, J. and Ryan, M. (2001): Social Workers Use of the Language of Social Justice. *British Journal of Social Work*, 1, 1–13.
- Howe, D. (1986): *An Introduction to Social Work Theory*. Aldershot, Gower.
- Howe, D. (1994): Modernity and Postmodernity in Social Work. *British Journal of Social Work*, 5, 513–532.
- Hughes, J. (1990): *The Philosophy of Social Research*. Harlow, Longman.
- Johnsson, E. and Svensson, K. (2005): Theory in social work:/some reflections on understanding and explaining interventions. *European Journal of Social Work*, 4, 419–433.
- Karger, H. J. (1983): Science, Research and Social Work: Who Control the Profession. *Social Work*, 3, 200–205.
- Kunnemann, H. (2005): Social Work as a Laboratory for Normative Professionalisation. *Social Work & Society*, 2, 191–200.

- Lee, P. (1982): Some Contemporary and Perennial Problems in Relating Theory to Practice. In R. Bailey and P. Lee (eds.): *Theory and Practice in Social Work*. London, Blackwell.
- Lerma, M. (1992): *Metodo e Tecniche del Processo di Aiuto*. Rome, Astrolabio.
- Linch, M. (1991): Extending Wittgenstein: the Pivotal Move from Epistemology to the Sociology of Science. In A. Pickering (ed.): *Science as Practice and Culture*. Chicago, Chicago University Press.
- Lolli, G. (1998): *Befte Scienziati e Stregoni. La Scienza Oltre Realismo e Relativismo.*, Bologna, Il Mulino.
- Lorenz, W. (2005): Social Work and a New Social Order – Challenging the Neo-liberalism’s Erosion of Solidarity. *Social Work & Society*, 1, 93–101.
- Marsh, P. and Triseliotis, J. (1996): Social Workers: Their Training and First Year in Work. In N. Connelly (ed.): *Training Social Services Staff: Evidence from New Research.*, London, National Institute for Social Work, 1–7.
- Margolin, L. (1997): *Under the Cover of Kindness. The Invention of Social Work*. Charlottesville and London, Virginia University Press.
- McMullin, E. (1984): The Rational and the Social in the History of Science. In J. R. Brown, (ed.): *Scientific Rationality: The Sociological Turn*. Dordrecht, Reidel.
- Milana, G. (1992): Il Processo valutativo nell’agire del servizio sociale. In O. Cellentani and P. Guidicini (eds.): *Il Servizio Sociale tra Identità e Prassi Quotidiana*. Milan, Angeli.
- Nagel, T. (1997): *The Last Word*. Oxford, Oxford University Press.
- Osmond, J. and O’Connor, I. (2004): Formalising the Unformalised: Practitioners’ Communication of Knowledge in Practice. *British Journal of Social Work*, 5, 677–692.
- Paley, J. (1987): Social Work and the Sociology of Knowledge. *British Journal of Social Work*, 2, 169–186.
- Payne, M. (1991): *Modern Social Work Theory: A Critical Introduction*. London, Macmillan Education.
- Payne, M. (2001): Knowledge Bases and Knowledge Biases in Social Work. *Journal of Social Work*, 2, 133–146.
- Peile, C. and McCouat, M. (1997): The Rise of Relativism: The Future of Theory Development in Social Work. *British Journal of Social Work*, 27 (3), 343–360.
- Pilalis, J. (1986): The Integration of Theory and Practice. Re-examination of a Paradoxical Expectation. *British Journal of Social Work*, 1, 79–96.
- Sheldon, B. (1978): Theory and Practice in Social Work: A Re-examination of a Tenuous Relationship. *British Journal of Social Work*, 1, 1–22.
- Sheppard, M. (1995): Social Work, Social Science and Practice Wisdom. *British Journal of Social Work*, 3, 265–293.
- Sheppard, M. (1997): The Precondition for Social Work as a Distinctive Discipline. *Issues in Social Work Education*, 1, 82–88.
- Sheppard, M. (1998): Practice Validity, Reflexivity and Knowledge for Social Work. *British Journal of Social Work*, 5, 763–781.
- Sibeon, R. (1991): *Toward a New Sociology for Social Work*. Aldershot, Avebury.

- Stevenson, O. and Parsloe, P. (1978): *Social Service Teams: The Practitioners' View*. London, HMSO.
- White, S. (1997): Beyond Retroduction? – Hermeneutics, Reflexivity, and Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 5, 739–753.
- Wittgenstein, L. (1967) [1953]: *Philosophical Investigations*. (Trans. G.E.M. Anscombe.) Oxford, Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1969a): *On Certainty*. (Eds. G.E.M. Anscombe and G. H. von Wright; trans. D. Paul and G.E.M. Anscombe.) Oxford, Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1969b): *The Blue and Brown Books*. Oxford, Blackwell.

Dr. Nick Gould

KVALITATÍV KUTATÁS ÉS A LEGINKÁBB HASZNÁLHATÓ ISMERETANYAG FEJLŐDÉSE A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN*

Bevezetés

„Úgy tűnik, tanulmányt írni a szociális munka kvalitatív módszereiről nem kis vállalkozás.”
(Goldstein 1991: 101)

Szinte már közhellyé vált, hogy a kvalitatív kutatási beszámolóknak reflektív jellegűeknek kell lenniük, és el kell helyezni a tanulmányt a szerző saját életrajzában. Seale (1999) a vallomásos etnográfia körébe tartozó munkák kapcsán figyelmeztet arra, hogy képmutatás az az elvárás, hogy nyíltan megfogalmazzuk elkötelezettségünk lehetséges forrásait, és lehetővé tegyük, hogy az olvasó elfogulatlan képet alkothasson a kutatás eredményéről. A burkolt cél itt inkább az, hogy egy retorikai eszközzel – a reflexív közléssel – lefegyverezzék az olvasó túlságosan kritikus hozzáállását. Ennélfogva azzal kezdem, hogy kvalitatív szociálismunka-kutatások és -értékelések kidolgozójaként (pl. Gould 1999a, 1999b) elfogadtam a felkérést, hogy hozzászóljak a kvalitatív kutatás témájához ezen a szemináriumon.¹ Reflektív, induktív gyakorlati megközelítésekről írtam (pl. Gould és Taylor 1996), ugyanakkor „számokat is gyártok”, és régóta elkötelezett vagyok a szolgáltatásfejlesztésben alkalmazható új technológiák és kvantitatív módszerek iránt (pl. Kerslake és Gould 1996; Gould és Moultrie 1997). Következésképpen nem fogom azt állítani, hogy a szociális munka kvalitatív kutatása egyedi értékű, hanem inkább megkísérlem azt, amit Reid „ismeretelméleti újraértelmezésnek” nevez: feltárni, hogy a szociális munka kvalitatív kutatása – a kvantitatív kutatásokon és a gyakorlati tudáson kívül – hogyan tud hozzájárulni a „leginkább felhasználható ismeretanyag” kialakításához (Reid 1994).

Goldstein megjegyzése – miszerint kevés a módszertani vita a szociális munka kutatási szakirodalmában – egyszerre igaz és hamis. Jelez néhányat azokból a kétségtelenül létező paradoxonokból, amelyek a szociális

* Dr. Nick Gould (2001): Qualitative Research and the Development of Best Attainable Knowledge. *Social Work*. <http://www.scie.org.uk/publications/misc/tswr/seminar5/gould.asp> (letöltve: 2001. február)

¹ A szöveg eredetileg 2000. április 27-én hangzott el a walesi Cardiffban megrendezett konferencián, amely a következő címet kapta: *What works as evidence for practice? The methodological repertoire in an applied discipline* [Mi szolgálhat bizonyossággal a gyakorlati munka során? Egy alkalmazott tudomány módszertani repertoárja]. – A szerk.

munka kvalitatív kutatásáról szóló diskurzust jellemzik. Egy napjainkban – elsősorban amerikai hallgatók által végzett – felületes felmérés megállapítja, hogy a kvalitatív kutatásoknak csupán egy fejezet jut, a könyvek többi része kvantitatív módszerekkel foglalkozik. Világos a célzás, hogy a kvalitatív kutatás egy egzotikus, kisebbségi időtöltés, ami alapvetően problémamentes. Kevés könyvet írtak a szociális munka kvalitatív kutatásáról, Sherman és Reid (1994) könyve, a *Qualitative Research in Social Work* [Kvalitatív kutatás a szociális munkában] továbbra is értékes forrást jelent; Riessman (1994) írása, a *Qualitative Studies in Social Work Research* [Kvalitatív tanulmányok a szociális munka kutatásában] összekapcsolja az empirikus módszereket, a megalapozott elméletre és a narratív módszerekre fókuszálva. Legutóbb Padgett (1998b) kézikönyvet írt a szociális munka területén végzett kvalitatív kutatásokról *Qualitative Methods in Social Work Research* [Kvalitatív módszerek a szociális munka kutatásában] címmel. Ezeknek a könyveknek a legtöbb esetben az a mondanivalója, hogy a szociális munka kvalitatív kutatóit – akik azért küzdenek, hogy ezen a területet is sokféle módszerrel lehessen kutatni – gyakran kritizálják.

Egy még mostanában is folyó szakirodalmi kutatás (Shaw és Gould 2001) azonban megerősítette, hogy a szociálismunka-folyóiratokban nagy számban létezik kvalitatív szakirodalom: egy nem szisztematikus online bibliográfiai kutatás során a szerzők közel 400 kvalitatív szociális munkáról szóló tanulmányt találtak. Az egyesült államokbeli PhD-disszertációk tartalmának empirikus elemzése nyomán szintén felfelé ívelő trend mutatkozik a kvalitatív módszerek alkalmazásában (Brun 1997). Ez valószínűleg nem jelent egységes, elkötelezett kutatási mozgalmat, de utal arra, hogy a kvalitatív módszereket széles körűen használják a szociális munka kutatói. Valóban, az evidenciaalapú gyakorlat szószólói azt állítják, hogy a szociális munka ismeret-alapja azért tűnik gyengének, mert elsősorban kvalitatív módszerekkel kutatták (Sheldon előadása a Bath Egyetemen, 1999).

E tanulmányban szisztematikusan áttekintünk néhányat ezek közül az állítások és ellenvetések közül annak érdekében, hogy megvitassuk: a kvalitatív módszerek milyen hatással vannak, illetve lehetnek a szociális munkára, beleértve a közvetlen gyakorlatot, de nem kizárólag arra szorítkozva. Mindenekelőtt két szempont szerint áttekintjük a szakirodalmat.

Elsősorban: hogyan illeszkedik a kvalitatív szociálismunka-kutatás a szélesebb értelemben vett kvalitatív társadalomkutatás szakaszaihoz? Másodsorban: ha nem a tárgy szerint, induktívan csoportosított kvalitatív szociálismunka-kutatási rendszerben dolgozunk, milyen fő témák merülnek fel? A kvalitatív szociálismunka-kutatás világának felfedezése nyomán összefoglaljuk, milyen viták zajlanak azzal kapcsolatban, hogy miképp járul hozzá a kvalitatív kutatás a szociális munka gyakorlatához. Hogyan tekintenek a kvalitatív kutatásokból származó eredményekre a szociális munka gyakorlatában? Ez a kérdés elkerülhetetlenül felveti az érvényesség és a megbízhatóság kérdését, a gyakorlat ismeretelméletét és azt, hogy a kvalitatív kutatás során miként kezelik az etikai kérdéseket, különösen azokat, amelyek a kutató és a megkérdezett kapcsolatával foglalkoznak. Végül néhány olyan kérdést tárgyalunk, amely problémát jelent a kvalitatív módszerek fejlesztésével foglalkozók számára.

A kvalitatív szociálismunka-kutatások feltérképezése – időszakok és témák

A kvalitatív kutatások korszakolása Denzin és Lincoln (1994) történeti áttekintésével kezdődik, amelyben öt fő szakaszt írnak le. A *tradicionális korszak* a 20. század elejétől a II. világháborúig tartott, amelyet főként – de nem kizárólagosan – a „magányos etnográfus” dominanciája jellemez, de magában foglalja a szociológia chicagói iskoláját is. Az érdeklődés tárgya a „másik” volt, az idegen kultúrák tanulmányozása az antropológia területén, illetve a marginalizálódott vagy kívülálló egyének és közösségek szociológiai megfigyelése a kutató saját társadalmában. Ez nyitott utat a *modernista korszaknak*, amely az 1970-es évekig tartott; változatos projektek jellemezték, amelyek rendszerezték és formalizálták a kvalitatív kutatás folyamatát. Ebben a szakaszban alakult ki a Glaser–Strauss-féle megalapozott elmélet. Habár Denzin és Lincoln szerint a kvalitatív modernitás az 1970-es évekre túljutott a csúcspontján, ezt a megközelítést továbbra is alkalmazzák olyan szerzők, mint Miles és Huberman (1994), akik kiállnak az adatgyűjtés, elemzés és bizonyítás procedurális és szisztematikus megközelítése mellett. A harmadik időszak az 1980-as évek közepéig tartott; a *műfajok elmosódása*, a megközelítések pluralitása és ezek tetszés szerinti együttes alkalmazása jellemezte (többek között a szimbolikus interakcionizmus, az etnometodológia, a fenomenológia, a szemiotika stb. kombinációi). Az 1980-as évek közepétől elkezdődött az a szakasz, amelynek legfőbb jellemzője a *reprezentáció válsága*. Ekkortájt különböző kritikákkal illették a szociológia tudományát, és az etnográfusok elkezdték vitatni azt a feltevést, hogy a kutató beszámolójának kiváltságos kapcsolata van a külső realitással, valamint azt, hogy a szerző mentes lenne a saját életrajzi és kulturális feltételezéseinek szubjektivitásától. Végül Denzin és Lincoln *ötödik szakasza* jelzi a posztmodern dekonstrukció nagy elméletekre gyakorolt hatását; a kutatást narratívák sorozataként fogták fel, amely helyi, ideiglenes érvényességű beszámolókat hoz létre.

Denzin és Lincoln korszakolása nem problémamentes. Elsősorban az amerikai irodalmat tekintik át, figyelmen kívül hagyják a nem angol nyelvű fejleményeket. Flick (1998) példákat hoz az objektív hermeneutikára; a Schutze nevéhez fűződő narratív interjúk kutatások meglehetősen eltérő fejlődést mutatnak a német nyelvű irodalomban. Denzin és Lincoln felosztása a szokásos problémákat veti fel, túláltalánosított és rövidlátó, így például a háború előtti korszakokról alkotott kép túl homogenizált és általános. Az ilyen történelmi felosztások általában hajlamosak az egyes kutatók közötti doktrinális különbségekre fókuszálni, és mint látni fogjuk, lebecsülik a pragmatikus kutatói megközelítések tartósságát, amelyek a kvalitatív megközelítéseket egy vegyes repertoár részének tekintik, amikor a gyakorlatról vagy a politikaalapú kutatási kérdésekről írnak. Atkinson az utóbbi időben különösen kíméletlenül kritizálta a kvalitatív kutatásokat sematizáló redukcionista tendenciákat, hangsúlyozva, hogy gyakran keletkeznek zavarok az elméleti hagyományok (szimbolikus interakcionizmus, néprajz, fenomenológia), a kutatási módszerek (megalapozott elmélet) és a metateóriák, illetve olyan általános értelemben vett fogalmak között, amelyeknek nincs szükségszerű kapcsolata módszertani témákkal (dekonstrukcionizmus, feminizmus, kritikai elmélet) (Atkinson 1995: 121).

Ez az áttekintés rokonszenvez Atkinson szemléletmódjával, amely szerint a kutatási gyakorlat nem korszerűsíthető „szolgai” ragaszkodással a mesterséges történelmi határokhoz, de mégis megpróbálja szintetizálni a szociális munka kvalitatív kutatási irányzatait. Azt fogjuk bemutatni, hogy az egyes időszakok nem olyan geo-

lógiai rétegekhez hasonlatosak, amelyeket a végsőig kiaknáznak, hanem inkább átfedik egymást, és gyakran szimultán működtek. A szakaszolás azonban a szociális munka kvalitatív kutatásának fejlődéséről való gondolkodáshoz érzékenyítő keretet adhat. Az első időszakot a klinikai esettanulmány szakirodalmának túlsúlya jellemzi. Sherman és Reid (1994) röviden feltérképezték, milyen szerepet töltenek be az esettanulmányok a szociálismunka-folyóiratokban Richmondtól Hollisig:

„Valóban azt lehet mondani, hogy az esettanulmány módszertanát Mary Richmond tette a kvalitatív kutatás legitim módszerévé a *Társadalmi diagnózisban*. Az esettanulmányt úgy definiálta, mint egy alapos, mély kutatási formát, amely egy személyre, egy kulturális jelenségre vagy egy közösségre fókuszálhat. Természetesen a *Társadalmi diagnózisban* megjelenő esettanulmányok kvalitatív kutatásként értelmezhetők, amelyben a kutatási eredmények intervencióhoz vezetnek” (Sherman és Reid 1994: 2). Sherman és Reid szerint az 1950-es évektől körülbelül 1970-ig a kvalitatív szociális munka egy sötét korszakot élt át, a domináns paradigmát pszichológiai orientációjú, kvantitatív tanulmányok jelentették. A sors iróniája, hogy a szociológián belül ez volt a kvalitatív kutatás aranykora, különösképpen a társadalmi konstrukcionizmus megszilárdulásával. Az 1970-es évekig – néhány emlékezetes kivétellel – a szociális munka kvalitatív kutatásaira társadalomtudósok, elsősorban szociológusok gyakoroltak hatást. Olyan témákat tanulmányoztak, amelyek a szociális munkásokat is érdekelték, például a marginalizálódott, kívülálló csoportok kulturális életét, vagy intézményeiket. A szociológia chicagói iskolája több olyan művet alkotott – Whyte: *Street Corner Society* [Utcasarki társadalom] (2001 [1943], magyarul 1999), Liebow: *Talley's Corner* [Tally-sarok] (1967), Becker: *Outsiders* [Kívülállók] (1963) –, amely annak a világnak az összefüggéseit tárta fel, amellyel a szociális munkások megkíséreltek kapcsolatba lépni. Hasonlóképpen, tanulmányok születtek az intézményi létről – például Polsky: *Cottage six* [A hatos számú kastély] (1962) vagy Goffman: *Asylums* [Menedék] (1961) című könyve –, amelyek pontos képet adtak az intézményeken belül folyó szocializációs folyamatokról; hogy mit jelent egy intézményben élni, illetve ott dolgozni. Mérföldkőnek számító tanulmány volt a szociális munka e korszakában Mayer és Timms: *The Client Speaks* [Az ügyfél beszél] (1970) című műve, amely szociális munkások kliensekkel folytatott kvalitatív interjúira támaszkodva igyekezett megtudni a véleményüket arról, hogy milyen egy esetmunka részesének lenni. Ez volt az első olyan kvalitatív tanulmány, amely a kliens szempontjait vette elsősorban figyelembe, és a szolgáltatásokat igénybe vevők hangját közvetítette (Fisher 1983). Az egyetemi szociálismunka-tanszékeken, különösképpen az Egyesült Királyságban, nem sok kutatás született az 1970-es évek közepéig. A szélesebb értelemben vett társadalomtudományok modernista szakasza teret adott a „homályos műfajoknak”, a műfajok pluralista keveredésének.

A szociális munkában az 1970-es évek végén jó néhány olyan tanulmány született, amelyben etnográfiai módszereket alkalmaztak a szociális intézmények vizsgálata során. Néha az egész szervezetet írták le, máskor csak egy alrendszerét, vagy a működés egy elemét, például az ügyfelek felvételét vagy a felmérés folyamatát. Számos tanulmány foglalkozott abban az időszakban a felvételi folyamattal, illetve a teamek funkcionális rendszerével. Maluccio (1979) és Rees (1979) is etnográfiai módszereket használt a felvételi folyamatok tanulmányozására: hogyan fogadja, rangsorolja és osztja szét a szervezet az újonnan küldött eseteket, és hogyan definiálja a problémákat. Az Egyesült Királyságban Carole Satyamurti (1981) azt mutatta be, hogy

a szociális munkások hogyan küzdenek munkájuk során az összeegyeztethetetlen vonatkozási keretekkel. Elméleti szempontból a munka szociológiai tanulmányozásának marxista hagyományaira támaszkodva, de etnográfiai módszerek felhasználásával Satyamurti megkísérelte bemutatni a szociális munkások belső és külső világát a szociális szolgáltatások újrászervezésének Seebohm utáni korszakában. Az egyik szociális osztályról szóló esettanulmány egy részmunkaidőben foglalkoztatott résztvevő két éven át tartó megfigyeléseire épült. Ez magában foglalta az emberekkel való informális beszélgetéseket, a szociális munkásokkal közösen tett családlátogatásokat, esetmappák és más dokumentációk tanulmányozását és a csoport életében való részvételt, egy negyvenfős mintával készített strukturált interjúval kiegészítve. Más tanulmányok folytatták az etnográfiai módszerek alkalmazását, így ábrázolva és megértve mind a személyes, mind a szervezeti ellentmondásokat és feszültségeket a szociális munkában. Ilyen módszerrel készült például Pithouse (1987) tanulmánya egy egyesült királysági szociális osztályról.

A „modernista szakasz” feltehetően az 1970-es évek közepe-vége táján ért a csúcspontjára, akkoriban a kvalitatív kutatások formalizálására tett kísérletek jellemezték. Vitatott tény azonban (Flick 1998: 9), hogy hagyománya tovább él-e a megalapozott elmélet eljárásaiban (Glaser és Strauss 1967), valamint Miles és Huberman (1994) törekvésében a kvalitatív adatok strukturált elemzésére és rendszerező bemutatására. Természetesen a szociálismunka-kutatásban a megalapozott elmélet továbbra is fontos és aktív hagyományként élt tovább. A megalapozott elmélet Sherman és Reid szerint „különösen ígéretes a hazai szociálismunka-elmélet és tudás fejlesztésére...” (Sherman és Reid 1994: 6), és – mint ahogy látni fogjuk – merítettek belőle a kvalitatív kutatás és gyakorlat közötti szinergiákkal kapcsolatos érvelésükben. A szerzők állítása szerint inkább közvetlenül az adatokból kell kialakítani egyfajta megközelítést, elméletet és módszertant, nem pedig az *a priori* feltételezésekből, más kutatásokból vagy létező elméleti rendszerekből.

A megalapozott elmélet folyamatos inspirációt jelent a szociális munkában. Azzal, hogy a kategóriaalkotás induktív folyamatát hangsúlyozza, állandó összehasonlító folyamatokon keresztül és analitikus módszerekkel, a népszerűség konstruktív fogalmak mentén kísérel meg elemezni. Ezek a fogalmak sokkal több tényezőt vesznek figyelembe, és szövevényesebbek, mint azok, amelyeket statikus, kvantitatív adatok elemzésénél használnak. A szociális munka szakirodalmában számos példát találunk erre. Mizrahi és Abramson (1985) a megalapozott elmélet segítségével szociális munkások és orvosok közötti interakciókat elemeztek, és ezeket egy olyan kontinuumon helyezték el, amelynek két szélén a hagyományos, illetve az átalakító mintázatok helyezkednek el, középpont pedig az átmenetiek. Belcher (1994) tanulmánya az emberek hajléktalanná válásáról szintén megalapozott elméletre támaszkodik. A hajléktalanságra vonatkozó kvantitatív vizsgálatok ezt a folyamatot többnyire egy változóval magyarázzák, például mentális betegséggel. A nyílt végű interjúk használatával Belcher és munkatársai arra törekedtek, hogy a hajléktalanságba sodródás folyamatát tekintve egy sokkal komplexebb, többtényezős modellt alkalmazzanak. Hasonlóképpen jártak el az adatgyűjtés és -elemzés során olyan vizsgálatokban, amelyek arra irányultak, hogy a közösségi aktivisták miként járultak hozzá a változáshoz. Lazzari, Fox és Haughey (1996) 21 spanyol nő munkáját tanulmányozták, akik közösségükben különféle változást elősegítő tevékenységet végeztek: akár a helyi emberek körülményeinek javításáról volt szó, akár közös álláspont kialakításáról egy közösségfejlesztő projektben. Ward és társai (1996) megalapozott elméletre

épülő összehasonlító technikákat alkalmaztak, hogy összevessék: a már képzett szociális munkások, illetve a szociálismunkás-hallgatók milyen motivációkat tulajdonítanak a szexuális gyermekbántalmazást elkövetőknek. Lazar (1998) szintén a megalapozott elméletet használta szociális munkásokkal készített interjúk elemzésekor, hogy megértse, hogyan értelmezik a társadalmi nemek és környezeti hatások közötti kapcsolatot.

A negyedik szakasz a reprezentáció válságát jelenti: a feminizmus és a posztmodern hatására olyan szempontok merültek fel, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy a terepmunka végzése és elemzése során is erőteljesen érvényesülnek a kutató szubjektív szempontjai. A negyedik szakaszban a feminizmus és a narratív kutatás között átfedések mutatkoztak. Mindkettő alapvetően azoknak a hangját erősítette fel, akiket egyébként talán nem hallunk meg: „A feminista kutatások lényege az, hogy elkötelezetten hangot adjanak a korábban perifériára szorult és hallgatásra ítélt embereknek” (Davis és Srinivisan, 1994: 348). Ez egy sokszínű hagyomány, de a különféle irányzatok Harding szerint megegyeznek a következő elképzelésekben: (1) a nők tapasztalatain alapuló tudást vizsgálják; (2) a kutatás eredményeit a nők javára kell felhasználni; (3) a kutató alámerül a kutatott világban, illetve empátiával viszonyul a megfigyelt világhoz (idézi Hyde 1994: 173). Ugyanakkor – ahogyan Padgett rámutat – ez egy széles terület, amelyben sokféle ismeretelmélet és módszer található, ezek egyike a narratív kutatás.

A szociális munka narratív kutatása elvezet a terápiás beavatkozási modellekhez, például a narratív családterápiához – mivel mindkettő kutatási metódus és terápiás beavatkozás is egyben (Besa 1994; Fish és Condon 1994), valamint az *oral history* módszeréhez. Egy ember életéről szóló narratívák alkotása nem pusztán az események szubjektív megtapasztalásának kommunikációja, hanem reintegrációs folyamatot jelent azoknak, akiknek az élete erőszak vagy elnyomás miatt darabokra hullott (Riesmann 1994: 114). „A narratív elemzés a szekvencialitás egy specifikus formája” (Flick 1998: 204). A narratív kutatásnak módszertani és ismeretelméleti jellemzői vannak. Az életet egy felelevenítési folyamat során rekonstruálható élettrajzi elbeszélésnek tartják, habár a narratív kutatás kritikusi szerint ez módszertani ellentmondásokhoz vezet. Először is Flick túlzottan bízik abban, hogy a narratívából következtetést vonhatunk le a külső valóságra nézve, pedig ezt ritkán erősítik meg más adatforrások. Másodsor: a módszer rendkívül munkaigényes, és ideografikus jellege miatt egyéni esettanulmányok kerülnek bemutatásra, a kutatást általában nagyon kis mintán végzik, ami – legalábbis a pozitivisták szerint – az általánosíthatóság problémáját veti fel. E kifogások ellenére néhány szociálismunka-kutató úgy véli, hogy a narratív megközelítés felszabadítja a szolgáltatást igénybe vevők vagy a peremre szorultak hangját, és megkérdőjelezi a pozitivisták kutatásokban tetten érhető rejtett hierarchiát. Krumer-Nevo (1998) például narratív kutatással vizsgálta, hogy sokproblémás családban élő nők és anyák hogyan látják saját küzdelmeiket. Riessman (1991) erőteljesen a narratív kutatások mellett érvel, mivel ezek ellensúlyozhatják a pozitívizmus redukcionista tendenciáit. Válast átélt emberek beszámolóit állítja szembe szintén a válási folyamatról szóló kvantitatív tanulmányokkal, amelyekben nemi előítéleteket tükröző sztenderdizált pontozási eljárást alkalmaztak, és nem vették figyelembe azt, hogy a megkérdezetteknek mit jelentett a válás. Borden (1992) szintén narratív módszereket követett olyan embereknél, akik különféle negatív eseményeket éltek át; megmutatta, hogyan használták fel erősségeiket és személyes erőforrásaikat, amelyeket képesek voltak mobilizálni, szemben a „deficitmodellekkel”, amelyek általában a problémákra össz-

pontosítanak. Hasonló következtetések vonhatók le Riessman (1990) narratív esettanulmányából is, amely egy előrehaladott szklerózis multiplexben szenvedő férfiről szól, aki narratív eszközökkel újjáépíti a mások visszajelzései alapján saját magáról alkotott képet. Stevens (1997) fekete kamasz lányok elbeszéléseit használja fel, amelyekben elmondják, milyen sokféle stratégiát használnak fel az élet kihívásaival való megküzdés során.

A narratív megközelítés és a posztmodern felé közeledés folytatódik a Denzin és Lincoln (1994) által leírt ötödik szakaszban is, amelyet a reflexió, a kooperatív vizsgálat, az *empowerment* és a pozicionált kutató fogalmaival jellemezhetünk leginkább. Itt a narratíva fogalma eltávolodik a szó eredeti jelentésétől (az élettörténet-meséléstől), és egy olyan érvelés jelenik meg, amely szerint a kutatáselmélet vagy módszer maga is a retorika: a rábeszélés, illetve a történetmesélés formái. Ez a pont volt az, ahol Flick szerint „a narratívák felváltották az elméleteket; az elméletekre narratívákként tekintettünk” (Flick 1998: 10). A szubjektivitás iránti érdeklődés rokon néhány feminista irányzatban és a posztmodernben. Sands (1995) szerint a szelf és az identitás többféleségét kifejező sokféle „hang” posztmodern koncepciója cáfolja a konvencionális szociális munka patriarchális feltételezéseit. Egy interjúrészleten mutatja be, hogy narratív módszerekkel miként épül újjá az identitás. Hasonlóképpen, Trethewey (1997) kliensekkel és szociális munkásokkal készült kvalitatív interjúkból származó részletek alapján elemezte a kliensek ellenállását, valamint különféle *empowerment*-stratégiákat, vitatva, hogy az ügyfelek passzívak vagy befogadóak lennének, mint azt gyakran feltételezik.

Ezek a jellemények három, egymással összefüggő jelenségre utalnak a szélesebb értelemben vett kvalitatív kutatásokban, amelyek a szociális munkában szintén felmerülnek:

- „A krízis megjelenése” – annak felismerése, hogy még az etnográfiai hagyományon belül is érvényesül az a pozitívista igény, hogy a terepmunka objektív legyen, így el van rejtve a szerző, aki értelmezi a tapasztalatokat, akinek prioritásai vannak, és aki kézben tartja a kutatást. Ez nem volt újdonság az 1990-es években; Geertz (1973) megtermékenyítő könyve, a *The Interpretation of Cultures* [magyarul: *Az értelmezés hatalma*, 1994, 2001] – mely először az 1970-es években jelent meg – vezetett a „vallomásos” (*confessional*) etnográfia irányzatához, amely elismeri a szerző hatását a kutatási beszámolóban (Seale 1999). A posztmodern dekonstrukció azonban sokkal radikálisabb, és alapvetően a szerzőt helyezi a módszertani vita középpontjába.
- A szerző visszahelyezése a kutatási beszámolóba magában foglalja a kutató politikai helyzetének deklarációját, és a kutatást szándékos politikai projektként legitimálja, ami hozzájárul a kutatás alanyainak emancipációjához. Ez egybecseng a praxis marxista felfogásával, az elmélet és a gyakorlat dialektikus interakciójával, különösképpen az akciókutatás területén. Ennek hatásai vannak más területeken is, ahol a politikai és erkölcsi hatások kevésbé nyilvánvalóak, mint az etnográfiában: „Az etnográfia egy módszer az igazság tanulmányozására és arra, hogy »igazságot tegyünk«. Úgy véljük, hogy az etnográfusok »igazságtévők«: amikor leírják az emberi elvárások sajátosságait, következményeit és azokat a folyamatokat, ahogy ezek a mindennapi életben társas definíciókként megjelennek” (Altheide és Johnson 1997: 173–174).
- Azokat, akikre hagyományos értelemben a kutatások alanyaiként vagy válaszadóiként tekintettek (a szolgáltatást nyújtók vagy az igénybe vevők), itt együttműködő feleknek tartják a kutatásban. Ez megerősíti

azt a felismerést, amely szerint a kutatás reflexív gyakorlat, és megszünteti a kutató és a vizsgált személy közötti hagyományos kettősséget.

Shaw (1999) megállapította, hogy a résztvevő kutatás nem egységes terület, számos megközelítés hatását egyesíti magában, beleértve az együttműködő vizsgálódást (*co-operative inquiry*), a cselekvő tudományt (*action science*), a cselekvő vizsgálódást (*action inquiry*) és a résztvevő akciókutatást (*participatory action research*). Ebből a nézőpontból a konvencionális, modern kvalitatív kutatás morális kompromisszumot jelent, amelyben a válaszadók úgy vesznek részt, hogy nincs lehetőségük a kutatási folyamat befolyásolására vagy ellenőrzésére. Néhány szociális munkás John Heron és Peter Reason módszertani és ismeretelméleti felismeréseire támaszkodva alternatív megközelítést dolgozott ki, amelyben a formálisan kijelölt kutató olyan folyamatban segít, amelyet azok irányítanak demokratikus módon, akik hagyományosan „válaszadók” lennének. Számos példa létezik már erre a szociális munka szakirodalmában. Bemak (1996) felveti azt a lehetőséget, hogy gyerekekkel mint etnográfus társakkal dolgozzunk. Más példát találunk Bess Whitmore (1994) tanulmányában, aki a program értékelésébe vonta be a szolgáltatások felhasználóit; vagy ismeretes Baldwin (1997) beszámolója arról, hogyan dolgozott tanulási nehézségekkel küzdő emberekkel mint kutató-társakkal a nappali ellátásban.

Gyakran találkozunk a modern kutatási tradíció továbbélésével, ahogy a helyi jellegű, lokális tudás mellett megjelenik az igény az univerzalitásra, az általánosíthatóságra. Nem problémamentes az a posztmodern hozzáállás, amely – decentralizálva a szerzői jelenléteket – helyt ad a vélemények pluralitásának; ez a probléma megjelenik a szociális munka-kutatásokban is. A posztmodern spektrum másik végpontján – ahogyan már láthattuk – a vallomásos etnográfia régi hagyományokra tekint vissza, amely a kutató cselekvéseit explicitté teszi. Ez még igazából a realizmus egyik formája; a kutató felelős a kiválasztásért és az adatok értelmezéséért, de a folyamat magyarázata során kísérletet tesz az elkötelezettséggel, a megbízhatósággal vagy az ismételhetőséggel kapcsolatos konvencionális kutatási feltételek biztosítására. Ilyenképpen a reflexivitás a realizmus egy rejtett formája lehet, meggyőzővén a hallgatóságot, hogy a kutató „valóban ott volt”, burkoltan rá szeretne beszélni bennünket, hogy elhiggyük: ez egy autentikus kutatói beszámoló. Tovább haladva a kontinuum mentén, a kutató elméleti helyzetét még nyilvánvalóbbá tevő állásfoglalást találunk. Seale (1999) érvelése szerint nem mindig világos, hogy mit is értünk „elmélet” alatt, amely néha attitűdök csoportjára, értékekre vagy előítéletekre utal, anélkül hogy technikai szempontból is érthető lenne, hogy mi alkotható meg az „elmélet” segítségével. Az ilyen kutatásokra még mindig úgy tekinthetünk, mint modernista törekvésekre, amelyek egyes szám első személyben elmesélt narratívát hivatottak megalkotni, bár olyat, amelyen belül az alkalmazott retorikai eszközök megerősítik az olvasót abban, hogy bízni tudjon a szerző nyíltságában és szavahihetőségében. A leginkább „reflexív” kvalitatív kutatás a szociális munkában egy lényegét tekintve modernista kutatási hagyományba ágyazódik – paradox módon megkövetelve a szerzői mibenlét decentralizálását, pedig az egyes szám első személy használata és a terepre adott szubjektív válaszok miatt a szerző gyakrabban kerül a középpontba, mint eddig valaha. A szociális munkában még mindig kevés jele van a radikális posztmodern reflexivitásnak, amely összeköti az innovatív vagy kísérleti szövegformákat, a többszólamú

szövegeket, amelyekben a vélemények őszintén sokszínűek, habár néhány kutató a szolgáltatás igénybe vevőivel írja azt.

Egy másik módja a kvalitatív szociálismunka-kutatások rendszerezésének, hogy – az összehasonlító szociálismunka-kutatások sokkal deduktívabb módszerével szemben – egy előre meghatározott történelmi keretben, ismeretelméleti és módszertani kérdésekre fektetve a hangsúlyt induktív módon válogatjuk szét és határozzuk meg a lényeges témákat, vagy a kvalitatív szociálismunka-kutatások előfeltételezéseit. Ilyen jellegű projekt zajlott Popay és Williams (1998) vezetésével a kvalitatív egészségkutatás területén. Jómagam is részt vettem a munkájukban, hogy kialakítsam a saját projektemet: felvázoljam, hogy néz ez ki a szociális munka szempontjából. A szóba kerülő kategóriák közül néhányat valójában a saját – kvalitatív szociálismunka-kutatások körében végzett – történelmi áttekintésem előlegezett meg. Vannak olyan témák, amelyek időről időre előtérbe kerülnek, ilyen a szervezeti kultúra megértése, a szociális munka „láthatatlan” folyamatainak vizsgálata, a szolgáltatásokat igénybe vevőknek a szociális munka gyakorlatáról alkotott észrevételeinek felderítése és komplex politikai kezdeményezések értékelése. Ezek közül a tanulmányok közül néhány – amelyeket Popay és Williams (1998) különbségmodellnek neveznek – önálló kvalitatív tanulmány. Mások kvantitatív módszerekkel együtt jelennek meg, hogy ezek egyoldalúságát kompenzálják.

A kvalitatív szociálismunka-kutatás témáit a következőképpen lehet csoportosítani (az idézett példák csupán illusztrációk):

1. *„Magától értetődő” gyakorlatok a szociális munkában, például:*

Maluccio (1979): Felvételi gyakorlat a szociális munkában

Dingwall, Eekelaar és Murray (1983): Döntéshozatal a gyermekvédelmi gyakorlatban

Stenson (1993): Szociálismunka-interjúk dekonstrukciója

Parton, Thorpe és Wattam (1997): Kockázatkezelés a gyermekvédelemben

2. *A szolgáltatásokat igénybe vevők és a szociális munkások viselkedésének megértése, például:*

Mizrahi és Abramson (1985): Együttműködés szociális munkások és orvosok között

Gilgun és Connor (1989): Hogyan látják a gyermekeken elkövetett szexuális zaklatást maguk az elkövetők?

Martin (1994): Afroamerikai emberek narratívái, *oral history*

Belcher (1994): A társadalmi mozgás a hajléktalan emberek körében

3. *A szolgáltatásokat igénybe vevők véleményét bemutató kutatások, például:*

Mayer és Timms (1970): A szociális esetmunka nyelve

Rees (1979): A szociális munka szemtől szemben

Fisher (1983): Beszélgetés kliensekkel

Whitmore (1990): Programértékelés a résztvevők szemszögéből

4. *Szervezeti kultúra és változásmenedzsment, például:*

Satyamurti (1981): Professzionális alkalmazkodási stratégiák feszültségekkel teli környezetben

Pithouse (1987): A szociális munka szakmai láthatatlansága
Baldwin (2000): A szociális munka esetmenedzsmentté alakulásának vizsgálata
White (2001): A gyermekvédelmi gyakorlat etnográfiai vizsgálata

5. *Komplex politikai kezdeményezések megértése*, például:

McGrath (1991): Multidiszciplináris teammunka
Lewis és Glennerster (1996): A közösségi ellátás megvalósítása szociális osztályokon
Gould (1999b): Multidiszciplináris gyermekvédelmi gyakorlat

A kvalitatív kutatás mint gyakorlat?

A kvalitatív szociálismunka-kutatás fejlődését ez idáig a társadalomtudományi kutatás szélesebb kontextusában tekintettük át. Az elmúlt években élénk vita folyt arról, hogy a kvalitatív kutatás milyen hatással van a szociális munka gyakorlatára. Első pillantásra meggyőző érvnek tűnhet, hogy a szociálismunka-kutatásban a kvalitatív módszereknek kellene elsőbbséget élvezniük, mivel alapvetően hasonlítanak a gyakorlati folyamatokhoz. Ezt a nézetet általában Jane Gilgun írásainak (Gilgun és Connor 1989; Gilgun 1994) tulajdonítják, aki először használta azt a hasonlatot, miszerint a gyakorlat úgy illik a kvalitatív kutatáshoz, mint „ahogyan a kéz a kesztyűhöz”. Ugyanezt feltételezi Heineman Pieper (1994), a naturalisztikus klinikai kutatás (*naturalistic clinical research*) szószólója is.

Gilgun érvelése kifejezetten a megalapozott elméleten nyugszik, de a kommentátorok általában a kvalitatív kutatás egészére vonatkozó következtetéseket vonnak le. Gilgun érvelése lényegében arról szól, hogy a gyakorlat és a kvalitatív kutatás számos vonatkozásban megegyezik: a kutatásban a hangsúly azon van, ahogyan az adatközlők értelmezik a világot, ez kongruens a szociális munka egyik alapelvével, miszerint „Kezdd ott, ahol a kliens tart!” Az adatok kontextualizálása egyezik azzal, ahogy a szociális munka hangsúlyozza: az embereket a saját környezetükkel való összefüggésben kell megérteni. Az egyes esetek „sűrű” leírása párhuzamos azzal, ahogyan a szociális munka individualizálja a szociális munka felmérési és beavatkozási folyamatát. A megalapozott elmélet mind deduktív, mind induktív magyarázatokat használ ugyanúgy, ahogy a szociális munka is szintetizálja a kutatásalapú tudást és a gyakorlati bölcséletet. Mind a szociális munkások, mind a kutatók használják az állandó összehasonlítást, és elemző általánosítással alkotnak hipotéziseket, tesztelik és módosítják feltevéseiket. Mindkettő természetes körülmények között zajlik, ugyanolyan adatgyűjtési módszereket használnak – mint megfigyelés és interjúkészítés –, és mindkettő egyensúlyra törekszik az empátia és az elemző pártatlanság között.

A szóképek szemléletes érveket adhatnak; és Gilgun kesztyűhasonlata megcáfolhatatlannak tűnt egészen addig, míg Padgett (1998a, 1999) – a kvalitatív szociálismunka-kutatás előfutára – azt állította, hogy alaposabb szemrevételezés után a kesztyű valójában nem illik a kézre. Padgett egyetért azzal, hogy a szociális munka tudásbázisa értékes hozzájárulást jelent a kvalitatív kutatáshoz, de számos olyan kritériumra hívja

fel a figyelmet, amelyek azt támasztják alá, hogy a gyakorlat és a kutatás nagyon különböző vállalkozások, és bizonyos tudományos és etikai okok miatt a kettő nem összetéveszthető. Először is azt állítja, hogy a két paradigma különböző környezetben helyezhető el; a gyakorlat jórészt elmélet- és modellvezérelt, társas vagy egyéni működés normatív nézőpontjai között helyezkedik el; a kvalitatív kutatás elméleteket alkot, és nem normatív. Padgett szerint a két cselekvés céljai divergensek. A gyakorlatnak egy sor feladata van, amelyre jogi felhatalmazást kapott, amelyeket a szolgáltató és a szolgáltatást igénybe vevő együtt teljesít, amelyek egymással ütközhetnek, vagy konfliktusban lehetnek, de feltételezhetően hozzájárulnak a „segítés” fogalmához; a kutatás célja viszont tudás szerzése. Padgett továbbá azt is állítja, hogy a gyakorlat és a kutatás során eltérő kapcsolatok alakulnak ki, az előbbi gyakran időben korlátozott, és az egyik fél dönt úgy, hogy további javulás nem várható a folytatástól. Utóbbit a területen való nem tervezett alámerülés jellemzi, ami akkor ér véget, amikor a kutató úgy ítéli meg, hogy további értelmezésre már nincs mód. A gyakorlattól eltérően a kvalitatív kutatással a „valódi munka” akkor kezdődik el, amikor a válaszadó feladata befejeződött: a leírással, az adatelemzéssel és a feldolgozással. Padgett leghevesebb reakciót kiváltó megjegyzése az volt, hogy a kutatás és a gyakorlat összeolvasztása etikai szempontból eredendően problémás, mivel elmossa a határokat a titoktartás, az informált beleegyezés és a kutatásból/kezelésből való kilépés körül (Padgett 1998a: 376).

Izgatott válaszok és viszontválaszok jelentek meg a *Social Work* című folyóirat oldalain. A vitázók szerint Padgett érvelése a szociális munka karikatúrája, ami a gyakorlatot elavult fogalmakkal értelmezi, privatizált, klinikai tevékenységnek tekinti, amely anakronisztikus, pszichológiai paradigmákba ágyazottan működik (Bein és Allen 1999). Pieper és Tyson (1999) válaszukban az etikátlan gyakorlatra összpontosítottak, azt állítva, hogy a gyakorlat és a kvalitatív kutatás kombinálásával a szociális munka szakmai etikáját nem kell felfüggeszteni, ha a kutatási előírásokat betartjuk. Habár – ahogyan Padgett (1999) később rámutat – Piper és Tyson különösen „szűken” értelmezik a naturalisztikus klinikai kutatást, hogy saját márkanevüket mentsék, ahelyett hogy részt vennének a kvalitatív gyakorlati kutatásról szóló szélesebb körű vitákban, újabb vitákat generálva.

Padgett érvelése talán nem teljes mértékben következetes. Ha a kvalitatív kutatás különbözik a gyakorlattól, de nagyban hozzájárul a szociális munka tudásbázisához, akkor hogyan jött létre ez az eredmény? Talán itt segíthet, ha – Reid (1994) szavaival élve – „új keretbe helyezük az ismeretelméleti vitát”. (Tudatában vagyok annak, hogy e szemináriumsorozat elején azt javasoltam, hogy az ismeretelméletet tekintsük egy összezavaró, elidegenítő szónak, de nem látok rá más alternatívát, anélkül hogy hosszabb körülírásba bonyolódna.) E tanulmány hátralevő részében meghatározok néhány olyan kritériumot, amelyek szerint meg lehet ítélni, hogy a kvalitatív kutatásból származó tudás hasznosítható-e a gyakorlatban is, valamint megpróbálom összehangolni a kvalitatív, a kvantitatív és a gyakorlatból származó tudást.

A kvalitatív kutatás mint evidencia

Ha a kvalitatív kutatás hozzájárul a politikához és a gyakorlathoz, indokolt az az elvárás, hogy meghatározható legyen néhány kritérium, amelyek a kutatáshoz szükséges minőség és használhatóság sztenderdjeit alkotják. Az evidenciaalapú gyakorlat fő képviselői azt állítják, hogy a gyakorlat számára a legfőbb érték egy módszertani hierarchia alapján vezethető le, ahol a véletlenszerű mintavételen alapuló, kontrollált vizsgálatok állnak a csúcson. A sors iróniája, hogy az evidenciaalapú orvosláson belül – amelyből az *evidenciaalapú gyakorlat* a szociális munkában levezeti a modelljét – sokkal bonyolultabb vita alakult ki. Így, bár néhány klinikai beavatkozás a leginkább *véletlenszerű, kontrollált vizsgálatokkal* igazolható, léteznek még tényezők – megfelelés, költséghatékonyság, szakmai döntéshozó mechanizmus, földrajzilag és multiszektorálisan megalapozott intervenciós programok, hogy csak néhányat említsünk –, amelyek egy sokkal differenciáltabb és plurálisabb megközelítést kívánnak annak meghatározásához, hogy mi számít bizonyítéknak, beleértve a kvalitatív kutatást is (Popay és Williams 1998). A szakirodalomban széles körű és misztikus viták folynak a kvalitatív kutatás megfelelő érvényességi és megbízhatósági kritériumairól. Máshol már kifejtettem ezeknek a vitáknak néhány technikai vonatkozását (Gould 1999a), és felvettem, hogy közülük néhányat talán egy védekező mechanizmus mozgat, hogy megmutassa: nincsenek megfelelő tudományos eszközei, de bonyolulttá és zavarossá tudja tenni önmagát. Mint ahogyan Reid (1994) érvelt, a témákat abban a nyelvi közegben érdemes elhelyezni, amelynek mind a gyakorló szakember, mind a kutató számára értelme van; mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatásban szükségünk van olyan kritériumokra, amelyek érthetőek a szélesebb szakmai közegben is, nem kizárólag az elit – az oktatók vagy a döntéshozók – körében.

Véleményem szerint elfogadható, hogy a kvantitatív kutatók indokolt kérdéseket tesznek fel a módszertanról, amelyeket – helytelenül – olyan viták ferdítenek el, amelyek azt állítják, hogy a „pozitivizmus” (így általában) a fasizmus szinonimája. Ésszerű elvárás például, hogy mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatási publikációk bemutassák a kutatási kérdéseket, a körülményeket és a módszereket, hogy az olvasó megítélhesse ezek alkalmasságát. Az előbbi leírásokon belül szintén ésszerűnek tűnik elvárni minden kutatástól, hogy a mintavétel és az elemzés részleteit mutassa be, elfogadva azt is, hogy az elvárások eltérőek lesznek. Ezeken a konvergenciapontokon kívül még inkább ésszerű az az elvárás, hogy a kvalitatív kutatásokban az érvényesség és a megbízhatóság hagyományos kritériumai a kvantitatív kutatástól eltérő logikát kövessenek. Popay és Williams (1998) nyomán a kvalitatív kutatás alkalmasságának megítélése abból következik, hogy mit neveznek „elsődleges markernek”, ami azt jelenti, hogy a kutatás megmagyarázza-e a szubjektív jelentését, cselekedeteit, illetve kontextusát annak, amit kutat. Ebből az elsődleges megkülönböztetésből származnak azok a különféle sztenderdek, amelyek a kvalitatív kutatás alkalmasságának bizonyítására alkalmazhatók:

A szociális kontextus iránti érzékenység. A kutatást a valós környezethez (amelyben a kutatás folyik) alkalmazkodva és arra fogékonyan tervezték meg?

Elméleti bizonyíték vagy céltudatos mintavétel. A mintavétel során megfelelő reprezentációhoz jutnak-e a vizsgált struktúrák és folyamatok, valamint ezeken belül az egyes emberek, illetve helyzetek?

Megfelelő leírások. A vizsgált egyének vagy események leírásai eléggé részletesek-e ahhoz, hogy elegendő következtetést vonhassunk le belőlük?

Az adatok minősége. A szubjektív ítéleteket és tapasztalatokat saját jogukon értelmezi-e a kutatás, „szakértői” fordítás nélkül? Hogyan rangsorolja és egyezteti az eltérő információforrásokat?

Elméleti és fogalmi megfeleléség. Ha a kutatás „megalapozott”, hogyan mozog az adatok bemutatásától – beleértve az idézeteket és példákat – az elemzés, a bemutatás és az elméletalkotás felé? Ha nem megalapozott, megfelelően alá van-e támasztva elméletileg, és az eredmények kapcsolódnak-e az idézett elméleti tudásanyaghoz?

Tipikusság. Mennyire meggyőzőek az eredmények, és hogyan terjeszthetők ki más populációkra?

Politikai relevancia. Figyelmet kapott-e minden(ki), amit vagy akit (személyek, szervezetek, csoportok – a ford.) érinthet a kutatás?

Következtetések

A szociális munka kvalitatív kutatása folyamatosan fejlődik az elméleti és módszertani hagyományok világában. A szociális munka kutatói eklektikusan válogatnak azokból a módszerekből, amelyeket a kvalitatív kutatásokban eddig alkalmaztak, beleértve az etnográfát, a megalapozott elméletet, az esettanulmányokat, a narratív kutatást, a diszkurzív elemzést és a kooperatív kutatást, látszólag vajmi keveset törődve a paradigmaháborúkban való saját részvételükkel. Olyan módszereket alkalmaznak, amelyek felvetik azokat a kérdéseket, amelyek a társadalomkutatás más területein is foglalkoztatják a kvalitatív kutatókat. Idetartozik a feltáró kutatás (mely új vizsgálati területeket ír le és térképez fel); az érzékenység kérdése (hol nem elég érzékenyek a statisztikai kutatások); a szakemberek és a szolgáltatásokat igénybe vevők által alkotott vonatkoztatási keretekre és a jelentésre vonatkozó kutatás, a programok és intervenciók értékelése (amikor a kvantitatív eredményekkel ellentétben a folyamatot szeretnénk megragadni); esettanulmányok (amelyekben a holisztikus megközelítés fontosabb, mint egy bizonyos változó szerinti mérés) és a politikailag elkötelezett kutatások (amelyek visszautasítják a tényisztelepre épülő pozitívizmus követelte semlegességet). Habár nehéz lenne bizonyítani, hogy a szociális munka egyértelműen hozzájárult a kvalitatív módszertanhoz, az bizonyos, hogy a kvalitatív kutatás lényegesen hozzájárult (és folyamatosan hozzájárul) a szociális munka ismeretalapjához.

Az, hogy ez a tudásanyag miként befolyásolja a szociális munka gyakorlatát és döntéshozatali folyamatait, nem csak a kvalitatív kutatásokban kérdés; mind a kvantitatív mind a kvalitatív forrásokból származó ismereteket úgy kell értelmezni és közvetíteni a gyakorló szakemberek felé, hogy az megfeleljen az igényeiknek (bár azzal érveltem ez idáig, hogy mindkettő megítélhető explicit sztenderdekkel, amelyeknek gyakorlati relevanciájuk van a praxisban dolgozók számára). Újrafogalmazva Wittgenstein klasszikus talányát: a szabályok nem írják le saját alkalmazhatóságukat; az előírások nem következnek deduktívan az ismeretekből – döntéseket hozunk, mérlegelünk és improvizálunk – és ezek mind számítanak. Ahogyan Reid javasolja, újra kell gondolnunk az ismeretelméleti vitát a szociális munkában. És nem azért, hogy egy adott paradigma felsőbbrendűsége-

gét hirdessük, sokkal inkább azért, hogy konceptualizáljuk (fogalomalkotás), vagy modellezzük, hogy milyen hatása van a kvalitatív kutatásnak a gyakorlatban, a kvantitatív kutatással és a gyakorlatalapú tudással együtt. Elismerve, hogy a szociális munka komplex, bonyolult gyakorlati tevékenység, amely magában foglalja mind az induktív, mind a deduktív érvelés reflektív szintézisét, mondhatjuk, hogy a kvalitatív kutatásból származik a „leginkább alkalmazható tudás”, Reid szavaival „a gyakorlati tapasztalatból és kutatásból származó javaslatok hálózata” (Reid 1994: 464).

Fordította: Szegedi Tamara

Hivatkozások

- Altheide, D. and Johnson, J. (1997): Ethnography and Justice. In G. Miller and R. Dingwall (eds.): *Context and Method in Qualitative Research*. London, Sage.
- Atkinson, P. (1995): Some perils of paradigms. *Qualitative Health Research*, 5, 117–124.
- Baldwin, M. (1997): Day Care On The Move: Learning from a participative action research project at a day centre for people with learning difficulties. *British Journal of Social Work*, 27, 951–958.
- Baldwin, M. (2000): *The use of self in therapy*. 2nd edn. Binghamton, NY, Haworth Press, Inc.
- Becker, H. S. (1963): *Outsiders*. New York, Free Press.
- Bein, A. and Allen, K. (1999): Hand in Glove? It fits better than you think. *Social Work*, 44 (3), 274–277.
- Belcher, J. R. (1994): Understanding the process of drift among the homeless: a qualitative analysis. In E. Sherman and W. J. Reid (eds.): *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press, 126–134.
- Bemak F. (1996): Street Researchers: A New Paradigm Redefining Future Research with Street Children. *Childhood*, 3 (2), 147–156.
- Besa, D. (1994): Evaluating narrative family therapy using single-system research designs. *Research on Social Work Practice*, 4 (3), 309–325.
- Borden, W. (1992): Narrative Perspectives in Psychosocial Intervention following Adverse Life Events. *Social Work*, 37 (2), Mar, 135–141.
- Brun, C. (1997): The Process and Implications of Doing Qualitative Research: An Analysis of 54 Doctoral Dissertations. *Journal of Sociology and Social Welfare*, XXIV (4), 95–111.
- Davis, L. and Srinivasan, M. (1994): Feminist research within a battered women's shelter. In E. Sherman and W. J. Reid (eds.): *Qualitative research in social work*. New York, Columbia University Press, 347–348
- Denzin, N. and Lincoln, Y. (1994): Entering the field of qualitative research. In N. Denzin and Y. Lincoln (eds.): *Handbook of Qualitative Research*. London, Sage.
- Dingwall, R., Eekelaar, J. and T. Murray (1983): *The Protection of Children: State Intervention and Family Life*. Oxford, Blackwell.

- Fish, B. and Condon, S. (1994): A Discussion of Current Attachment Research and Its Clinical Applications. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 11 (2), 93–105.
- Fisher, M. (1983): *Speaking of Clients*. Sheffield, University of Sheffield.
- Flick, U. (1998): *An Introduction To Qualitative Research*. London, Sage.
- Geertz, C. (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books.
- Gilgun, J. (1994): Hand in Glove: The Grounded Theory Approach and Social Work Practice Research. In E. Sherman and W. J. Reid (eds.): *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Gilgun, J. and Connor, T. (1989): How Perpetrators View Child Sexual Abuse. *Social Work*, May, 249–251.
- Glaser, B. and Strauss, A. (1967): *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago, Aldine.
- Goffman E (1961): *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth, Penguin.
- Goldstein, H. (1991): Qualitative Research and Social Work Practice: Partners in Discovery. *Journal of Sociology and Social Welfare*, XVIII (4), 101–119.
- Gould, N (1999a): Qualitative Practice Evaluation. In I. Shaw and J. Lishman (eds.): *Evaluation and Social Work Practice*. London, Sage Publications.
- Gould, N. (1999b): Developing an Approach To Qualitative Audit of Inter-Disciplinary Child Protection Practice. *Child Abuse Review*, 8, 193–199.
- Gould, N. and Moultrie, K. (eds.) (1997): *Effective Policy, Planning and Implementation: Information management in social services*. Aldershot, Avebury.
- Gould, N. and Taylor, I. (eds.) (1996): *Reflective Learning For Social Work*. Aldershot: Arena.
- Hyde, C. (1994): Reflections on a journey: A research story. In C. K. Riessman (ed.) (1994): *Qualitative Studies in Social Work Research*. Thousand Oaks, Sage.
- Kerslake, A. and Gould, N. (eds.) (1996): *Information Management for Social Services*. Aldershot, Ashgate.
- Krumer-Nevo, Michael (1998): What's your story? Listening to the stories of mothers from multi-problem families. *Journal of Clinical Social Work*, 26 (2), 177–194.
- Lazar, B. (1998): The Lull of Tradition: A Grounded Theory Study of Television Violence. *Children and Social Work. Journal of Child and Adolescent Social Work*. 15 (2), 117–131.
- Lazzari, M., Ford, H. and Haughey, K. (1996): Making a difference: Women of action in the community. *Social Work*, 41 (2), 197–205.
- Lewis, J. and Glennerster, H. (1996): *Implementing The New Community Care*. Buckingham, Open University Press.
- Liebow, E. (1967): *Tally's Corner, a study of Negro street-corner men.*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Maluccio, Anthony N. (1979): The influence of the agency environment on clinical practice. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 6, 734–755.

- Martin, R. (1994): Life forces of African-American Elderly Illustrated Through Oral History Narratives. In F. Sherman and W. Reid, W. (eds.): *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Mayer, T. and Timms, N. (1970): *The Client Speaks: Working Class Impressions of Casework*. New York, Atherton Press.
- McGrath, M. (1991): *Multi-disciplinary teamwork*. Aldershot, Avebury.
- Miles, M. and Huberman, A. (1994): *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. Thousand Oaks, Sage.
- Mizrahi, T. and Abramson, J. (1985): Sources of strain between physicians and social workers. *Social Work in Health Care*, 10 (3), 33–51.
- Mulroy, E. (1997): Building a neighbourhood network: interorganizational collaboration to prevent child abuse and neglect. *Social Work*, 42 (3), 255–264.
- Padgett, D. K. (1998a): Does The Glove Really Fit? Qualitative Research and Clinical Social Work Practice. *Social Work*, 43 (4), 373–380.
- Padgett, D. K. (1998b): *Qualitative Methods in Social Work Research*. Thousand Oaks, Sage.
- Padgett, D. K. (1999): The Research-Practice Debate in a Qualitative Research Context. *Social Work*, 44 (3), 280–282.
- Parton, R., Thorpe, D. and Wattam, C. (1997): *Child Protection: Risk and the moral order*. Basingstoke, Macmillan.
- Pithouse, A. (1987): *Social Work: The social organisation of an invisible trade*. Aldershot, Avebury.
- Pieper, M. H. and Tyson, K. (1999): Response to Padgett's „Does The Glove Really Fit?“ *Social Work*, 44 (3), 278–279.
- Polsky, H. W. (1962): *Cottage Six*. New York, Russell Sage Foundation.
- Popay, J. and Williams, G. (1998): Qualitative Research and Evidence-based Healthcare. *Journal of the Royal Society of Medicine*.91 (Suppl. 35), 32–37.
- Rees, S. (1979): *Social Work Face To Face*. New York, Columbia University Press.
- Reid, W. J. (1994): Reframing the Epistemological Debate. In E. Sherman, E. and W. J. Reid (eds.): *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Riessman, C. K. (1990): Strategic Uses of Narrative in the Presentation of Self and Illness: A Research Note. *Social Science and Medicine*, 30 (11), 1195–1200.
- Riessman, C. K. (1991): Beyond Reductionism: Narrative Genres in Divorce Accounts. *Journal of Narrative and Life History*, 1 (1), 41–68.
- Riessman, C. K. (ed.) (1994): *Qualitative Studies in Social Work Research*. Thousand Oaks, Sage.
- Sands, R. G. (1990): Ethnographic Research: A qualitative research approach to the study of the interdisciplinary team. *Social Work in Health Care*, 15, 115–129.
- Sands, R. G. (1995): The parenting experience of low-income single women with chronic mental disorders. *Families in Society*, 76 (2), 86–96.

- Satyamurti, C. (1981): *Occupational Survival: The Case Of The Local Authority Social Worker*. Oxford, Basil Blackwell.
- Seale, C. (1999): *The Quality of Qualitative Research*. London, Sage Publications.
- Shaw, I. (1999): *Qualitative Evaluation*. London, Sage.
- Shaw, I. and Gould, N. (2001): *Qualitative Research in Social Work – Method and Context*. London, Sage.
- Sherman, E. and Reid, W. J. (1994): Coming of Age in Social Work – The Emergence of Qualitative Research. In E. Sherman and W. J. Reid (eds.): *Qualitative Research in Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Stenson, K. (1993): Social work discourse and the social work interview. *Economy and Society*, 22 (1), 42–76.
- Stevens, J. (1997): Opportunity, outlook and coping in poor urban African American late-age female adolescent contraceptors. *Smith College Studies in Social Work*, 67 (3), 456–475.
- Trethewey, A. (1997): Resistance, Identity and Empowerment: A Postmodern Feminist Analysis of Clients in a Human Service Organization. *Communication Monographs*, 64 (4), 281–301.
- Ward, T., Connolly, M., McCormack, J. and Hudson, S. (1996): Social workers' attributions for sexual offending against children. *Journal of Child Sexual Abuse*, 5 (3), 39–56.
- White, S. (2001): Auto-ethnography as reflexive inquiry: The research act as self surveillance. In I. Shaw and N. Gould (eds): *Qualitative Social Work Research: Method and Content*. London, Sage..
- Whitmore, B. (1990): *An Introduction to Tropical Rain Forests*. New York, Oxford Univ. Press.
- Whitmore, E. (1994): Empowerment in program evaluation: a case example. *Canadian Social Work Review*, 7 (2), 215–229.

HOGYAN LESZ A ZAJBÓL VÉLEMÉNY? A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐK TUDÁSÁNAK FELHASZNÁLÁSA A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN*

A politikusok és a kutatók szívesen és sokszor használják a szegénységben élő emberek véleményét és tudását egy cikk vagy egy előadás bevezetőjének színesítésére, de arra már nem tartják érdemesnek ezeket az ismereteket, hogy a politikai berendezkedésre vagy a beavatkozási módszerekre vonatkozó következtetéseket vonjanak le belőlük. A szegénységben élő emberekre általában úgy tekintünk, mint akik nem rendelkeznek az általánosan elvárt vagy bármilyen más pozitív ismeretanyaggal (Krumer-Nevo 2005); emiatt a véleményüket inkább pusztán zajként értelmezzük, ami semmit sem jelent, vagy torz, leegyszerűsítő, irreleváns észrevételeiket tükrözi. Gyakran a kutatások is mellőzik a szegénységben élő emberek véleményét azzal, hogy a kutatás tárgyaként kezelik őket, és nem alanyként vagy résztvevőként (Lister és Beresford 2000). Politikai összefüggésben: a szegénységben élők szintén ki vannak zárva a szakpolitikai döntéshozatalból (Beresford és Turner 1997; Beresford et al. 1999); a szociális munka gyakorlatában a beavatkozási programok azon a feltételezésen alapulnak, hogy a szakemberek a tudás birtokosai, míg a kliensek azok, akik irányításra szorulnak, vagy akiket meg kell megváltoztatni (Katz 1995; Rosenfeld 1993). Az említett három területen a politikusok és a szociális munkások hajlamosak a szegény emberekről beszélni, és nem a szegény emberekhez szólani, vagy velük beszélni. Azt feltételezik, hogy a szegénységben élőknek kell a szakemberektől tanulniuk, és sohasem fordítva. Tanulmányom kétségbe vonja az ilyenfajta feltételezéseket, és bebizonyítja: az átlagembereknek, a szociális jóléti rendszerek klienseinek és a szociális juttatásokat élvezőknek van legitim és életszerű tudásuk; és példák segítségével bemutatja, hogy a politika, a kutatás és a gyakorlat miként hasznosíthatja a szegénységben élők tudását. A példákat saját gyakorlatomból merítem, amelyekkel a szociális munka kutatása során Izraelben szembesültem, de felhasználom más európai, amerikai és a fejlődő országokban élő kollégák tapasztalatait is. Habár a szegénységnek vannak helyi és nemzeti sajátosságai is, a példáim azt mutatják

* Michal Krumer-Nevo (2008): From noise to voice. How social work can benefit from the knowledge of people living in poverty? *International Social Work*, 51 (4), 556–565.

be, hogy a szegény emberek milyen módon tudnak tevőlegesen is hozzájárulni a politikához, a kutatáshoz, továbbá a különféle beavatkozási módszerekhez.

Első példa: a szegénységben élők hozzájárulása a szakpolitika alakításához

A szegénységgel foglalkozó politikai döntéshozók többnyire kizárják a szegénységgel kapcsolatosan közvetlen tapasztalatot szerzett embereket a politikát meghatározó vagy azt végrehajtó folyamatokból. Mégis, az elmúlt tíz évben elhangzottak olyan vélemények, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a szegénységben élőket be kell vonni a politikai vitákba.

Angliában Beresford és munkatársai szegénységben élő emberek közreműködésével állampolgári csoportként jelentést írtak a jóléti állam jövőjéről, válaszul arra, hogy a jóléti állam szolgáltatásainak felhasználóit kizárták a Munkáspárt Társadalmi Igazságosság Bizottságából (Beresford et al. 1999; Beresford és Turner 1997).

Azt kérték, hogy a szolgáltatások igénybe vevőinek tudását használják fel a nyilvános viták során, és azt állították, ez napjainkban lehetséges, mivel: „Ma már vannak formális szándéknyilatkozatok és kötelezettségek az ilyen ismeretek iránt, és a szolgáltatást igénybe vevők és szervezeteik képesek elérni, néha valójában kikényszeríteni, hogy ezek az ismeretek a politikai, szakmai, tudományos és politikai döntéshozók napirendjébe kerüljenek” (Beresford 2000: 493).

Hasonló kezdeményezések születtek a közelmúltban Skóciában „annak érdekében, hogy a 2007-es skót parlamenti választásokra való felkészülés során szegénységben élők hangja hallgattassék meg azzal kapcsolatban, milyen hatással van életükre a skót kormányzati politika” (Green 2007: 1). Indiában (IVO 2006) és Izraelben úgyszintén egyetemi oktatók, társadalmi aktivisták, gyakorló szociális szakemberek és politikusok a szegénységben élőkkel együtt vettek részt három állásfoglalás megírásában, amelyek három fontos szociális terület: a jóléti, az oktatási és a lakhatási rendszerek terén fogalmazták meg a szegények tapasztalatait, elvárásait és javaslatait (Krumer-Nevo és Barak 2006, 2007). Franciaországban az ATD Negyedik Világ Mozgalom – a szegénység megszüntetéséért harcoló emberi jogi szervezet – bevonja a szegénységben élő embereket a szegénységről folytatott nyilvános vitákba. 1987-ben a mozgalom kezdeményezte, hogy október 17-ét a szegénység elleni küzdelem nemzeti napjává nyilvánítsák, és 2002-ben az ENSZ Általános Közgyűlése a Szegénység Elleni Küzdelem Nemzetközi Napjává nyilvánította azt (47/196-os számú határozat, 1992. december 22.). Ezek a mozgalmak – amelyek tagjai között találhatók olyan emberek is, akiknek van közvetlen tapasztalatuk a szegénységről – publikációikon keresztül hatnak a nemzetközi és a helyi politikára, és hozzájárulnak a diszkrimináció, valamint a szegénységben élő emberek kirekesztése ellen szimbolikus szinten vívott harchoz (Wresinski 1994 és pl. Despouy 1996: 6).

Ezt a tendenciát erősíti az akciókutatás és a résztvevő akciókutatás hagyománya, amely a tudásalkotás folyamatában a kölcsönösség és a viszonyosság elvét hangsúlyozza, mint a társadalmi igazságosság elérésének egyfajta eszközét (Chataway 2001; Kemmis és McTaggart 2000; McTaggart 1991; Reason és Bradbury

2001). A Világbank is elfogadja eszközként ezt a fajta megközelítést, amely megkönnyíti a hatalommal való felruházást, és lehetőséget teremt arra, hogy a helyi viszonyoknak megfelelően a szegénység szélesebb körű meghatározását alkalmazzák, ami nemcsak anyagi, konkrét deprivációt jelent, hanem elégtelen oktatást, rossz egészségi állapotot, erőtlenséget, valamint a méltóság és tisztelet hiányát (Robb 2002; lásd pl. Narayan és Petesch 2001; Narayan et al. 2000a, 2000b).

Második példa: a szegénységben élők közreműködése a kutatásokban

A narratív kutatások célja, hogy fényt derítsenek a megkérdezettek tapasztalataira, ahogyan azokat megélt és elmesélt történetekben kifejezik (Pinnegar és Daynes 2007). A következő példa szegénységben élő asszonyok narratív és élettörténeti kutatások során felszínre kerülő tapasztalatait mutatja be, illetve azt, hogy ezek milyen hatást gyakoroltak a beavatkozási tervekre. A szegénységben élő emberekkel kapcsolatos narratív és élettörténeti kutatások nem új keletűek. Stack 1975-ben írt kítűnő tanulmányát a résztvevő megfigyelésre és élettörténetekre alapozta, és ő csak egyetlen példa, de ez a megközelítés széles körben elterjedt az 1990-es évek óta (lásd pl. Edin és Kefalas 2005; Hays 2003). Ezek a tanulmányok jól mutatják, milyen stigmát és szégyent jelent szegénységben élni. E tanulmányok egyike – amely Izraelben készült – arra a kettős tapasztalatra mutat rá, amit azok a nők szereztek, akik hosszú ideig éltek szegénységben. Egyrészt a szegénység következményeként elszenvedett kínokra, másrészt a szegénység elleni harcra és ellenálló képességre, ami olyan mindennapi viselkedésben nyilvánul meg, mint például a házasságkötéssel vagy a gyermekvállalással kapcsolatos döntések (Krumer-Nevo és Barak 2006). Ez a kétfajta tapasztalat – a kín és a küzdelem – ellentmond azoknak a szakmai feltételezéseknek, amelyek a szegény nők passzivitására vagy deviáns viselkedésére vonatkoznak, és visszautasítja azt a vélekedést, amely szerint a szegénységben élő emberek hozzászoktak az erőszakhoz; ahhoz, hogy életük szenvedés és megaláztatás. Rainwater (1970) azt állítja, hogy a középosztályhoz tartozó embereknek nehézséget okoz a szegénységben élők megértése, mert azt gondolják, életük elviselhetetlen, úgy érzik, nem tudnák elviselni, amin a szegénységben élő emberek keresztülmennek, amit elszenvednek. Úgy vélik, a szegény embereknek hozzá kell szokniuk szenvedésükhöz, hozzá kell edződniük, másként képtelenek lennének túlélni azt. E szélsőségesen redukcionista álláspont szerint a szegények embersége legyengült, nem érzik át teljesen, nem reagálnak megfelelően a fájdalomra. Ennek a feltételezésnek a fényében meglepő, hogy a megkérdezett nők saját akaratukból milyen sok, extrém szenvedésről beszéltek. Minden nő elmondta, hogy a szegénységtől való szenvedés miatt hogyan élt át mély depressziót. Voltak olyan – olykor hosszú – időszakok az életükben, amikor teljesen megsemmisülve érezték magukat, mintha az élet nem érné meg a küzdelmet. Legtöbbjük világosan kimondta, hogy öngyilkossági gondolataik voltak azokban az időszakokban, mások csak utaltak rá: „A gyerekek jelentenek mindent, őértük élek, ha nem lennének a gyermekeim...” Az a felismerés, hogy a szegénységben élő emberek maguk sem tekintik normálisnak vagy elviselhetőnek élethelyzetüket, és úgy tekintenek magukra, mint akik harcolnak a szegénység ellen, megváltoztathatja azt a gondolkodásmódot, ahogyan a szakemberek a szükségleteikre tekintenek. Mindezt emberségük

alapvető bizonyítékának tekintik, ami lehetővé teszi a változást is. Ha ők maguk nem éreznék át mélyen saját szenvedésüket, vagy nem küzdenének ellene, sokkal nehezebb, vagy talán lehetetlen lenne bevonni őket a körülményeik megváltoztatásáért folytatott munkába. De szenvedésük érzékelése hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy alternatív beavatkozási módokat keressünk. Ezek a felismerések szembeszállnak a szegénység kultúrájának elméletével (Lewis 1968) és azzal az elképzeléssel, hogy azok az emberek, akiknek alapszükségleteik kielégítetlenek, csak konkrét, felszínes és uniformizált objektív problémákkal hozakodnak elő.

Erre a hamis okfejtésre alapozva számos szegényeknek szervezett intervenció program csak az alapszükségletekre összpontosít. A szegénységben élő emberek problémáit sokszor különböző kategóriákhoz tartozó, elkülönült és egymástól független nehézségeknek tekintik: funkcionális alkalmatlanságot látnak, a családtervezés hiányát, a pénz beosztásával kapcsolatos problémákat, nem megfelelő szülői vagy interperszonális készségeket. Alig foglalkoznak a szegények szenvedésével, megaláztatásaival és marginalizálódottságával, és nem veszik figyelembe a szegénységükkel vívott mindennapos küzdelmeiket sem. Holisztikus, sokoldalú, intenzív intervenciókat akkor tudunk létrehozni, ha felismerjük a szegények fájalmát és küszködéseit, és emberi létük bizonyítékának tekintjük ezeket (Krumer-Nevo 2006).

Harmadik példa: Miként befolyásolja a kliensek hangja a szociális munkát?

A harmadik példa egy közösségi projektből származik, amely során a szociális munka elméletének és gyakorlatának összekapcsolódását vizsgáltuk az egyik legszegényebb és leginkább marginalizálódott módon fejlődő izraeli városban.

Minden azzal kezdődött, hogy a jóléti osztály élére új vezető került, aki nem volt megelégedve azzal a fajta gyakorlattal, ahogyan az osztály kezelte a régóta szegénységben élő embereket. Többségüket a jóléti osztály munkatársai évek óta ismerték, néhányukat születésüktől fogva; de az éveken át tartó szakmai erőfeszítések ellenére jelentős változás nem volt érzékelhető az életükben. Senki sem dolgozott közülük, és mindannyian szociális ellátásokból éltek. A férfiak egy része alkoholt és drogot fogyasztott; néhány gyermeknél magatartásbeli, érzelmi vagy tanulási problémák jelentek meg. A családok nem voltak elégedettek azokkal a szolgáltatásokkal, amelyeket a jóléti osztálytól kaptak. És a szociális munkások sem voltak elégedettek azzal, ahogy az emberek reagáltak a nekik nyújtott szolgáltatásokra (a kliensek és a szociális munkások egymásról alkotott képéről részletesen lásd Krumer-Nevo, Slonim-Nevo és Hirshenzon-Segev 2006). A kliensek és a szociális munkások között olyan kapcsolat jött létre, amit Shamai és Sharlin (1996) „a kétségbeesés koalíciójá”-nak nevez.

A jóléti osztály új vezetője elég bátor és leleményes volt ahhoz, hogy az egyetem segítségét kérje, hogy kijussanak ebből a zsákutcából. Az első lépés az volt, hogy a családokat kérték meg arra, hogy definiálják saját problémáikat, nyilatkozzanak arról, milyenfajta segítségre van szükségük, és mondják el, mit gondolnak a jóléti osztályról. Azt is megkérdezték tőlük, miért fordulnak folyamatosan a jóléti osztályhoz, amikor nem elégedettek azzal, amit kapnak (Krumer-Nevo, Slonim-Nevo és Hirshenzon-Segev 2006).

Az eredmények megjósolhatók voltak. Az emberek általában azt mondták, hogy leginkább pénzre van szükségük, hogy számítógépet vegyenek a gyerekeknek, hogy átalakítsák a konyhát, vagy javítsanak a lakáskörülményeiken. Amikor a szociális munkások meghallották ezeket a válaszokat, biztosak voltak abban, hogy itt nem születik megoldás. Csak arra láttak bizonyítékot, amit már eddig is tudtak: „Az embereknek nincs szükségük arra a professzionális terápiára és kezelésre, amit mi ajánlunk. Csak pénzt akarnak, amit a jóléti osztály nem tud nyújtani.” A jóléti osztály nem fogadja el azt, amit az emberek a saját szükségleteikről gondolnak, mert ezekről többnyire egyéni vagy családi szintű, viselkedésbeli, illetve érzelmi változások fogalmaival gondolkodnak. A szociális munkások nem értenek egyet klienseik szükségletmeghatározásaival, tehát hogy pénzre van szükségük; sem azokkal az ötletekkel, ahogyan ők kielégítenék ezt a szükségletet. A szociális munkások szemszögéből az emberek pénzszerzésre csak munkával elégíthető ki. De a munka a kliensek számára azt jelenti, hogy le kell mondaniuk a szociális juttatásokról, és ők nem ezt akarják. A kliensek hangjának, véleményének meghallása tehát azt jelentette: elfogadják, hogy pénzre van szükségük, és segítséget nyújtanak a pénzszerzésben úgy, hogy szociális jövedelmeiket ne kelljen feladniuk. Első hallásra az ötlet bizarrnak tűnt. De a projektben résztvevők reakciói felbátorítottak bennünket. Összehívtunk mindenkit, aki az interjúkban részt vett, hogy átgondoljuk, hogyan nyújthatnánk nekik segítséget. Az első találkozóra tizenhét ember érkezett. A megbeszélést az egyetem szociális munkás tanszékének két tagja és a helyi jóléti osztály vezetője moderálták. Izgatott légkörben kezdődött a találkozó. Az emberek elmondták problémáik, szükségleteik és vágyaik közül néhányat, és úgy döntöttünk, létrehozunk egy csoportot, amely a „Fény az alagút végén” nevet kapta. Ezek után több mint két éven keresztül rendszeresen, hetente egyszer találkoztunk. Mindannyian a csoport résztvevői voltunk. A döntések demokratikus módon születtek.

A második találkozó története ízelítőt ad a csoporttal végzett munkánkból. Egy férfi, aki nagyon kimerültnek látszott, azt mondta, az egész napot a polgármester irodájában töltötte. Egy szociális bérlakásprogram keretében kapott ugyan egy lakást, de az kicsi és penészes volt, egerek, sőt patkányok mászkáltak a házban. Nagyon mérges és elkeseredett volt, és azt mondta, senki sem fog neki segíteni; ha nincsenek személyes kapcsolataid a hatóságokkal, nem kapsz segítséget. A csoporttagok egyetértettek vele. Drasztikus fellépésre van szükség – mondták. Egy nő azt javasolta, hogy a férfinak oda kellene vinnie a kiskorú gyermekeit a hivatal elé, és fenyegetőzni, hogy felgyújtja őket, ha nem kap segítséget. A hangulat egyre feszültebbé vált. Megkérdeztük a férfit, mit gondol erről az ötletéről. Megkönnyebbülésünkre azt válaszolta: „Én nem vagyok ilyenfajta ember, más megoldást fogok keresni.”

Ugyanazon a találkozón másféle szükségletek is szóba kerültek, például fogorvosi kezelésre lenne szükség, vagy éppen egy mosógépre. Végül megegyeztünk abban, hogy leveleket írunk adományozóknak, elektromos berendezéseket forgalmazóknak, fogorvosoknak (ingyenes kezelés érdekében), a Lakásügyi Minisztériumba, a közösségi lakhatási társasághoz és ennek kormányzati felügyeletéhez, hogy segítsenek a lakásproblémák megoldásában. Mindannyian aláírtuk a leveleket. Megállapodtunk néhány alapszabályt illetően is: diszkréció, titoktartás és egymás tiszteletben tartása. Találkozásaink során rengeteg harag és szenvedés fogalmazódott meg, de olykor nevtünk, és élveztük egymás társaságát. Négy találkozó után a résztvevők úgy érezték, hogy nem tudunk több adományt szerezni, és amire leginkább szükségük van, az a stabil, magasabb jövede-

lem. Úgy érezték, egyéneként nem képesek teljes munkaidőben dolgozni, sőt még részmunkaidőben sem, de ha csapatként működhetnének, jobb esélyeik lennének. Létrehoztunk egy olyan szolgáltatást, amelynek keretében azok a nők és férfiak, akik egész életükben főztek, együtt azokkal, akik még sohasem főztek, ízletes fogásokat alkothattak eladásra. Első ügyfelünk a negevi Ben-Gurion Egyetem volt, könnyű frissítőket rendeltek az egyetemen rendezett kulturális eseményekre. A visszajelzések nagyon biztatóak voltak. Egyre több megrendelést kaptunk, így a várható profit is több lett, ami nagyobb gazdasági szabadságot adott. Például az az asszony, akinek készpénze volt szüksége azért, hogy a férje bekerülhessen egy droghasználóknak szóló detoxikáló programba, az összeget kölcsönként megkapta. A visszafizetési garanciát a jövőbeni profit jelentette. Ez más esetekben is így történt. A várható keresetek, valamint az, hogy a csapat hajlandó volt pénzt kölcsönadni tagjainak, fontos erőforrássá vált. Ami a csoportban történt, hatalmas változások indított el a csoporttagokban egyénileg, és a családjukban is. Nemcsak az életük változott meg, hanem a szociális munkások szakmai koncepciója is a jóléti osztályon. Azok az emberek, akiktől semmit sem vártak, akikre úgy tekintettek, hogy nincs semmiféle erősségük, csak bajt okoznak a társadalomnak, és akik tényleg visszautasítottak minden együttműködést az intézményekkel, bebizonyították, hogy birtokában vannak különböző képességeknek és erősségeknek, képesek értékes célokért küzdeni, ezeket megvalósították, élvezték a munkájukat, fejlődtek és sikereket értek el.

A csoportba való beavatkozás sikeresnek tekinthető (további részletekért lásd Slonim-Nevo és Krumer-Nevo, megjelenés alatt). Megváltoztatta az emberek önértékelését: a kezdeti elidegenedés és marginalizáció csökkent, megerősödtek, kapcsolatokat alakítottak ki, anyagi körülményeik javultak. Csoportjukból támogató forrás és önszolgáltató erő lett. A jóléti osztállyal való kapcsolat szintén fejlődött. Habár hosszú ideje kapcsolatban álltak a szociális munkásokkal, mielőtt a csoporthoz csatlakoztak volna, a csoport működése révén új tapasztalatokra tettek szert, mind a szociális munkások, mind a klienseik. A projekt egyedisége abban is rejlik, hogy mi, szakemberek feladtuk a „mindentudó” szerepünket, és „tanulókká” váltunk – a kliensekért, és velük együtt. Ez nem azt jelenti, hogy feladtuk volna a tudásunkat vagy szakmai készségeinket. Inkább azt, hogy úgy használtuk azokat, hogy klienseink teljes jogú partnereivé váljunk, és együtt találjuk meg a megfelelő utat számukra, hogy hozzájussanak ahhoz a segítséghez, amelyre szükségük van (Rosenfeld 1993).

Összegzés

Írásom három példát mutatott be arra, hogyan lehet felhasználni a szegénységben élő emberek tudását és véleményét a kutatás, a politika és a gyakorlat területén. A szegény emberek mondanivalójával kapcsolatos szakmai attitűdváltás igazi kihívás. Felbukkannak leküzdendő akadályok, és e megközelítésnek is megvan a maga határai; ezek bemutatása meghaladja e cikk terjedelmi korlátait. A cikk azt a tudatos szándékot hangsúlyozza, hogy meghalljuk a hangot, nem csupán a zajt. Azok az emberek, akik nem jól képzettek, és akik dühösnek és idegennek érzik magukat, talán artikulálatlanul beszélnek, kaotikusan, ami zajnak tűnik. A szociális munkások kutató, politikaformáló és gyakorló szakember szerepükben a társadalom delegáltjai

a szegénység elleni küzdelemben. A szegénységben élők meghallgatása hatalmas lehetőséget rejt magában, és ennek szakértelmünk részévé kell válnia.

Fordította: Szegedi Tamara

Hivatkozások

- Beresford, P. (2000): Service Users. Knowledges and Social Work Theory: Conflict or Collaboration? *British Journal of Social Work*, 30 (4), 489–503.
- Beresford, P. and Turner, M. (1997): *It's Our Welfare: Report of the Citizens' Commission on the Future of the Welfare State*. London, National Institute for Social Work.
- Beresford, P., Green, D., Lister, R. and Woodard, K. (1999): *Poverty First Hand: Poor People Speak for Themselves*. London, Child Poverty Action Group.
- Chataway, C. J. (2001): Negotiating the Observer–Observed Relationship: Participatory Action Research. In D. L. Tolman and M. Brydon-Miller (eds.): *From Subjects to Subjectivities: A Handbook of Interpretative and Participatory Methods*. New York and London, New York University Press, 239–255.
- Despouy, L. (1996): *The Realization of Economic, Social and Cultural Rights*. Final Report on Human Rights and Extreme Poverty. Geneva, Commission on Human Rights, Economic and Social Council, UN.
- Edin, K. and Kefalas, M. (2005): *Promises I Can Keep: Why Poor Women Put Motherhood before Marriage*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Green, M. (2007): *Voices of People Experiencing Poverty in Scotland: Everyone Matters?* York, Joseph Rowntree Foundation. <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/2020-experiencing-poverty-scotland.pdf>
- Hays, S. (2003): *Flat Broke with Children: Women in the Age of Welfare Reform*. New York, Oxford University Press.
- IVO (Instituut voor Ontwikkelingsvraagstukken, Development Research Institute of Tilburg University) (2006): Identifying the Poor: A Case from Kerala, India. Discussion Note no. 3. <http://www.uvt.nl/ivo/fulltext/DN03.pdf>
- Katz, M. B. (1995): *Improving Poor People: The Welfare State, the 'Underclass' and Urban Schools as History*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Kemmis, S. and McTaggart, R. (2000): Participatory Action Research. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (eds.): *Handbook of Qualitative Research*. 2nd edn. London, Sage, 567–605.
- Krumer-Nevo, M. (2005): Listening to „Life Knowledge”: A New Research Direction in Poverty Studies., *International Journal of Social Welfare*, 14 (2): 99–106.
- Krumer-Nevo, M. (2006): *Women in Poverty: Life Stories: Gender, Pain, Resistance*. Tel-Aviv, Hakibutz Hameuchad Publications (in Hebrew).

- Krumer-Nevo, M. and Barak, A. (2006): Service Users Perspectives on the Benefits System in Israel: A Participatory Action Research. *Journal of Social Policy and Administration*, 40 (7), 774–790.
- Krumer-Nevo, M. and Barak, A. (2007): Service Users and Personal Social Services in Israel: Are We Ready to Hear What Clients Want to Tell Us? *Journal of Social Service Research*, 34 (1), 27–42.
- Krumer-Nevo, M., Slonim-Nevo, V. and Hirshenzon-Segev, E. (2006): Social Workers and Their Long-term Clients: The Never Ending Struggle. *Journal of Social Service Research*, 33 (1), 27–38.
- Lewis, O. (1968): *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*. London, Panther Books.
- Lister, R. and Beresford P., with Green, D. A and Woodard, K. (2000): Where Are „the Poor” in the Future of Poverty Research? In J. Bradshaw and R. Sainsbury (eds.): *Researching Poverty*, Aldershot, Ashgate, 284–304.
- McTaggart, R. (1991): Guiding Principles for Participatory Action Research. In R. McTaggart (ed.): *Participatory Action Research: International Contexts and Consequences*. Albany, NY, State University of New York Press, 25–44.
- Narayan, D. and Petesch, P. (2001): *Voices of the Poor From Many Lands*. New York, Oxford University Press.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K. and Petesch, P. (2000a): *Voices of the Poor: Crying out for Change*. Oxford and New York, Oxford University Press.
- Narayan, D., Patel, R., Schafft, K., Rademacher, A. and Koch-Schulte, S. (2000b): *Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?* Oxford and New York, Oxford University Press.
- Pinnegar, S. and Daynes, G. (2007): Locating Narrative Inquiry Historically. In D. J. Clandinin (ed.): *Handbook of Narrative Inquiry: Mapping a Methodology*. Thousand Oaks, CA, Sage, 3–34.
- Rainwater, L. (1970): Neutralizing the Disinherited: Some Psychological Aspects of Understanding the Poor. In V. L. Allen L. (ed.): *Psychological Factors in Poverty*. New York, Academic Press, 9–28.
- Reason, P. and Bradbury, H. (2001): Introduction. In Reason, P. and Bradbury, H. (eds.): *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. 1–14. London, Sage, 9–28.
- Robb, C. M. (2002): *Can the Poor Influence Policy? Participatory Poverty Assessments in the Developing World*. 2nd edn. Washington, DC, World Bank and International Monetary Fund.
- Rosenfeld, J. M. (1993): Partnership: Guidelines for Social Work Practice with and for Excluded Populations. *Chebra U'revacaha [Society and Welfare]*, 13 (3), 225–235.
- Shamai M. and Sharlin, S. (1996): Who Writes the „Therapeutic Story” of Families in Extreme Distress: Overcoming the Coalition of Despair. *Journal of Family Social Work*, 1 (4), 65–82.
- Slonim-Nevo, V. and Krumer-Nevo, M. (in press): Membership in an Emerging Social Firm: The Clients Perspectives. *Families in Society*.
- Stack, C. B. (1975): *All Our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. New York, Harper Colophon Books.
- Wresinski, J. (1994): *Chronic Poverty and Lack of Basic Security: A Report of the Economic and Social Council of France*. Landover, MD, NEW/Fourth World Publications.

A REZILIENCIÁTÓL A REZISZTENCIÁIG

Az erősségeket középpontba állító szemlélet rekonstrukciója a szociális munka gyakorlatában*

A szociális munka sok praxismodellje összpontosít elsősorban a rezilienciával¹ kapcsolatos koncepciókra. Ezzel ellentétben a rezisztenciát² és a lázadást, amelyek a hátrányos helyzetűek fontos stratégiái, gyakran elhanyagolják a szociális munkások a fejlett országokban. A szerzők igyekeznek újraértelmezni és újjáéleszteni az erősségeket középpontba állító szemléletet egy olyan keret felépítésével, ami magában foglalja a reflektív gyakorlat elméletét is.

Kulcsszavak: reziliencia, rezisztencia (ellenállás/ellenálló képesség), szociális munka gyakorlata, erősségek.

Az 1990-es évek óta a klinikai szociális munka³ gyakorlata átalakult. Valaha a pszichoanalízis és a pszichiátria mintái formálták, ma viszont az ökológiai rendszeren alapuló, integrált, az általános szociális munka

* Wei-he Guo and Ming-sum Tsui (2010): From resilience to resistance: A reconstruction of the strengths perspective in social work practice. *International Social Work*, 53, 233–245.

¹ A reziliencia a pszichológiában az embereknek azt a pozitív képességét jelenti, hogy megbirkózzanak a stresszel és a sorscsapásokkal. A megbirkózás következménye lehet, hogy az egyén „visszaáll” a normál működés korábbi szintjére, vagy a sorscsapás tapasztalatát önmaga „megacélozására” használja fel, azaz a működésnek a korábnál magasabb szintjét éri el (hasonlóan a védőoltáshoz, ami ellenállóképessé teszi a szervezetet, így a fertőzés későbbi megjelenésekor már nem betegszik meg). A rezilienciát általában folyamatnak és nem az egyén tulajdonságának tekintik (lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_resilience). A kifejezést ilyen formában használja a pszichológiai irodalom, ez az egyik oka annak, hogy én sem igyekeztem lefordítani. A másik okot a következő lábjegyzetben látja az olvasó. – *A ford.*

² A rezisztencia kifejezésnek van magyar megfelelője: ellenállás vagy ellenálló képesség. Azért tartottam meg a címben az idegen szót, mert nem akartam „lerontani” az abban megjelenő szójátékot, amely arra utal, hogy mind a két kifejezésnek – a rezilienciának és a rezisztenciának – végső soron ugyanaz a jelentése: képesség arra, hogy az egyén ellenálljon vagy megbirkózzon nagyon nehéz helyzetekkel, de a mód, ahogy ezt teszi, nagyon különböző. A tanulmány gondolatmenete is erre a jelentésbeli azonosságra – vagy legalábbis hasonlóságra – és a kivitelezési módban látható különbségre épül. Ettől függetlenül a fordításban általában a magyar kifejezést (ellenállás) fogom használni, mivel az idegen szó (rezisztencia) általában az ellenálló képesség (és nem az ellenállás) jelentésben fordul elő a magyar szövegekben. – *A ford.*

³ Klinikai szociális munkán a közvetlen, klienskapcsolatban végzett munka értendő. – *A ford.*

koncepciójához illeszkedő nézőpontot tükröz (Chu, Tsui és Yan 2009; Goldstein 1990b; Johnson 1998). Az új hangsúly – ahogy Specht és Courtney (1994) megjegyzi – segített szembenézni azzal, hogy elveszett a szociális munkába vetett hit. Bár a modell máig is a problémamegoldáson alapul, manapság a problémákat nem csak az egyén patológiás jellemzőiként értelmezik, hanem a tranzakciós kapcsolatokban és funkciókban kialakult töréspontként (Carpenter et al. 2001; Johnson 1998). A hagyományos pszichoanalitikus szociális munkamodell másik alternatívája az erősségekre alapozó (*strengths-based*) szociális munka gyakorlata (Bonanno 2004; Gilligan 2004; Gutiérrez, Parsons and Cox 1998; Saleebey 2006; Schoon 2006). Ez a megközelítés a személyes elakadásokról, hiányokról és betegségről az erősségek felfedezésére, a kockázati és védő tényezők azonosítására irányítja a figyelmet (Luthar, Cicchetti és Becker 2000; Norman 2000; Patterson 2002). Néhány kutató rokonságot állapított meg az új ökológiai rendszer és az erősségekre alapozó megközelítés között (Miley, O'Melia és Dubois 2007). Ennek a két megközelítésnek a kombinációja egyre inkább a szociális munka gyakorlatának uralkodó (*mainstream*) modelljévé válik (Chu és Tsui 2008). Tanulmányunkban az erősségekre alapozó modell sajátosságaival foglalkozunk, és olyan új vonatkoztatási keretet ajánlunk, amely javítja annak hatékonyságát, és kiterjeszti perspektíváit.

Az erősségekre alapozó modell szerint erősségeink tesznek minket rezilienssé a nehézségek idején, így a szociális munkásoknak fejleszteniük és javítaniuk kell a szolgáltatások igénybe vevőjének erősségeit (Norman 2000). Az erősségekre alapozó modell felfedezni törekszik az igénybe vevő környezetében elérhető erőforrásokat (Miley, O'Melia és Dubois 2007). A „szegénység kultúrájáról” (Lewis 1959) és a „gyengék fegyveréről” (Scott 1985) szóló elméletek például a hátrányos helyzetű emberek hatalmát azonosnak tekintették az uralommal szembeni ellenállással, még akkor is, ha egyébként különböző háttérű és másban érdekelt emberekről volt szó. Az erősségekre alapozó modell feltételezi, hogy a szociális munkások képesek azonosítani a reziliencia forrásait, és erősíteni azokat (Norman 2000; Phillips és Cohen 2000).

Tanulmányunkban megkíséreljük az erősségekre alapozó, érdekérvényesítési esélyeket növelő (*empowerment*) általános szociálismunka-modell alapjait újraépíteni a legutóbbi praxiselméletekre – különösen Bourdieu (1977, 1984) műveire – támaszkodva. Schön reflektív gyakorlati módszerét is segítségül hívjuk ehhez (Schön 1983; Schön és Rein 1994). A cél egy olyan erősségekre alapozó szociálismunka-gyakorlati modell létrehozása, mely nemcsak a szolgáltatás igénybe vevőjének erősségeit támogatja, hanem a szociális munka mint hivatás lehetőségeit is bővíti.

A szociális munka gyakorlatának új, uralkodó modellje

Az erősségekre alapozó általános szociálmunka-gyakorlat a pszichoterápiás – betegségre összpontosító – uralkodó modell kritikájára született válaszban gyökerezik, és az ökológiai rendszer, valamint az érdekérvényesítési esélyek növelésének elméletén alapul. Johnson (1998) szerint az ökológiai rendszer elmélete jó alapot biztosít az integrált, általános szociálmunka-gyakorlat modellje számára; újraéleszti a „személy a környezetben” megközelítést, és eszközt ad a személyes, csoport- és közösségi munka integrációjához. Az ökológiai rendszer elméletéből kiindulva a szociálmunka-intervenció tranzakciós viszony, tehát a szolgáltatás igénybe vevőjének részvételétől függ. Mindazonáltal Johnson (1998) szerint a problémamegoldás alapvető marad az általános szociális munka gyakorlatában, bár elismeri, hogy az erősségekre alapozó szemlélet fontos kiegészítő fókuszot biztosít.

Az *empowerment* egyike a szociálmunka-gyakorlat legfontosabb eszközeinek, bár ezt az 1950-es és 1960-as években a pszichoterápiás megközelítés elhomályosította. A polgárjogi mozgalmak idején, az 1970-es évek Amerikájában az *empowerment* perspektíváját a radikális szociális munkások élesztették fel (Solomon 1976). Az 1990-es évekre az *empowerment* már a hátrányos helyzetűek segítése legalapvetőbb stratégiájának számított (Pease 2002). Gutiérrez, Parsons és Cox (1998) szerint ennek lényege a hatalom nélküliek segítése lehetőségeik és erejük feltárásában, hogy képesek legyenek legyőzni a nehézségeket a mindennapi életben. Néhány kutató amellet érvel, hogy az *empowerment*-megközelítést a személyes, személyközi és környezeti intervenciók széles köre esetében használnunk kell (Pease 2002). Azt javasolják, hogy az általános szociális munka középpontja az *empowerment* legyen (Miley, O'Melia és Dubois 2007). 2005-ben ezt belefoglalták a szociális munka hivatalos meghatározásába, melyet az *International Federation of Social Work* (Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége) és az *International Association of Schools of Social Work* (Szociálmunkás-képző Iskolák Nemzetközi Szövetsége) együtt dolgozott ki.

„A szociális munkás hivatás elősegíti a társadalmi változást, a problémamegoldást az emberi kapcsolatokban, valamint az emberek érdekérvényesítési esélyének növekedését (empowerment) és felszabadulásukat a nagyobb jólét érdekében.” (IFSW 2005)

Saleebey (2006) javasolta az erősségekre alapozó megközelítést a szociális munkában. Bevezetése óta széles körben alkalmazzák a gyermekjólét, a szerhasználat, a családsegítés és az idősellátás területén. Az általa megjelenített új attitűdöt üdvözlötték a hátrányos helyzetben lévő hatalom nélküli emberek: az új bevándorlók, az alacsony jövedelmű csoportok és a krónikus betegségben szenvedők. Az erősségekre alapozó megközelítés különbözik az *empowerment*től, mivel nagyobb hangsúlyt tesz a szolgáltatás igénybe vevőjének erősségeire és képességeire. Eszerint minden igénybe vevőnek – dacára problémáinak és hátrányos környezetének – vannak saját erősségei. Eltérően a pszichoterápiás szociálmunka-modelltől, az erősségekre alapozó modell nem címkézi a szolgáltatás igénybe vevőjét diszfunkciónak, defektesnek vagy betegnek. Ebben a tekintetben az érdekérvényesítési esélyek növelésének megközelítésétől is különbözik, mivel nem

tekinti a szolgáltatás igénybe vevőjét eredendően hatalomnélkülinek sem. Az erősségekre alapozó modell átalakítja a szakmai kapcsolatot a szociális munkás és a szolgáltatás igénybe vevője közötti egyenlőtlen kettős-ből egyenlő, a problémamegoldás érdekében együttműködő partnerséggé. Az e modellben dolgozó szociális munkás a sorscsapásokkal való megbirkózás érdekében segíti a szolgáltatás igénybe vevőjét felfedezni és javítani lehetőségeit és képességeit (Goldstein 1990a; Saleebey 2006).

A rezilienciát fejlesztő programok arra jöttek létre, hogy az erősségekre alapozó megközelítést alkalmazzák a szociális munkában (Norman 2000). Norman a pozitív reziliencia 11 indikátorát különítette el. Személyes szinten az indikátorok a hatóképesség, a környezet reális felmérése, a szociális problémamegoldás, az irány vagy elhívás érzése, az empátia, a humor, az alkalmazkodó távolságtartás és a férfi-női nemi szerepeket keverő (*androgynous*) viselkedés. Interperszonális szinten ezek az indikátorok a pozitív gondoskodó kapcsolatok, a pozitív családi környezet vagy az intim környezet más formája, és a megfelelően magas elvárások. Norman (2000), valamint Phillips és Cohen (2000) a rezilienciával kapcsolatos faktorokat a következő csoportokban sorolta: egyéni, családi és kortársi-iskolai védelmi faktorok. Részletes értékelő kérdéseket fogalmaztak meg az erősségekre alapozó megközelítés vizsgálhatóvá tételére. Cowger és Snively (2006) kifejlesztette az erősségek felmérésének eszközét, amely 5 dimenziót és 51 kategóriát tartalmaz. Ezekkel az elvekkel és eljárásokkal kijavíthatók a klinikai szociálmunka-gyakorlat deficitközpontú modelljének hibái. A vizsgált tulajdonságokat pozitív jellemzőkként kezelik. Ezt tekintik a leghatékonyabb – és talán az egyetlen – eszköznek arra, hogy segítségükkel javítsák a szolgáltatás igénybe vevőjének érdekérvényesítési esélyét.

A szociális munka uralkodó modelljének kritikája

A rezilienciát fejlesztő programok valóban képessé teszik a hátrányos helyzetű embereket környezetük érdekeiknek megfelelő alakítására? Hogyan érthetjük meg a szolgáltatások igénybe vevőjének életében megjelenő sorscsapásokat? Ha nem változtatjuk meg kapcsolatunk természetét az igénybe vevővel, hanem csak átvisszük a fókusz a diszfunkciókról és tehetetlenségről az erősségekre, vajon ily módon segíthetjük-e őt megküzdeni a csapásokkal?

Lewis (1959) egyike volt az első kutatóknak, akik a szegénység kultúráját vizsgálták. Szerinte e kultúra alkotóelemei a „jelentős hasonlóságok a családi struktúrában, a rokonsági kapcsolatok természetében, a férj-feleség, szülő-gyermek viszony minőségében, az időkezelésben, a pénzköltési mintákban, az értékrendszerben és a közösségérzésben” (Lewis 1959: 2). Lewis azt találta, hogy a vizsgált családok közül néhánynak alig van indíttatása az életnívóján javítani, és nem tartják értéknek az oktatást, a ruházkodást vagy a saját maguk és gyermekeik tisztaságát. Bár a szegénység kultúrájának elméletét a liberálisok kritizálták, mivel véleményük szerint az a szegények megbélyegzésének és vádolásának eszköze, azt elismerik, hogy ez az elmélet valós képet mutat a szegények életéről. Így a szegénység kultúrájáról szóló vita a jelenség magyarázatáról és nem annak létéről folyik.

A rezilienciáról szóló korábbi kutatások nagy része eredetét tekintve észak-amerikai. Az Egyesült Királyság

ságban Schoon (2006) 30 ezer személyt követett a gyermekkortól a felnőttkorig. Schoon a tanulmányi eredményeket, a viselkedési alkalmazkodást, az egészségi és pszichológiai jóllétet, valamint az alkalmazkodási minták stabilitását vizsgálta. Munkája megmutatta, hogy a reziliencia a legfontosabb faktor a csapások legyőzésében a nehézségek idején.

Az erősségekre alapozó megközelítés – amely a rezilienciafejlesztő programokra teszi a hangsúlyt – nem foglalkozik megfelelően a szegénység kultúrájának kérdésével. A nehézségekkel küzdő emberek erősségeit és képességeit igyekeznek feltárni (Todd és Worell 2000). Ennek a megközelítésnek nyilvánvalóan vannak előnyei, de lehet túlzottan leegyszerűsítő is, amennyiben elhanyagolja azokat a hatásokat, amelyeket a nehézségek a társadalom különböző csoportjainak hatalmi viszonyaira gyakorolnak (Weick és Chamberlain 2002).

Az *empowerment*-megközelítés viszont a nehézségeknek a hatalmi viszonyokra gyakorolt hatását hangsúlyozza (Cadell, Karabanow és Sauchez 2001; Gutiérrez, Parsons és Cox 1998). Mindazonáltal a hatalmi viszonyok modernista értelmezése feltételezi az egyenlőtlen hatalmi struktúrát, beleértve ebbe a hatalmi egyensúlytalanságot a szakemberek és a szolgáltatások igénybe vevői között. A szakemberek kiváltságos helyzetben vannak, képesek növelni a hatalom nélküliek esélyeit érdekeik érvényesítésére. Ennek a következménye a „különbség dilemmája”, azaz a kérdés: „Miképp lehetséges azonosítani egy csoportot és szolgáltatásokat biztosítani számukra úgy, hogy ugyanakkor ne címkézzük meg és ne stigmatizáljuk őket?” (Parker, Fook és Pease 1999: 151). Parker és munkatársai megkísérelték ezt a dilemmát Foucault hatalomkoncepciójának alkalmazásával megoldani, és azt hangsúlyozták, hogy a hatalmat gyakorolják, de nem birtokolják (Foucault 1979; Parker, Fook és Pease 1999; Pease 2002). Álláspontjuk szerint a szakembereknek az érdekérvényesítési esélyek növelésének posztmodern szemléletéből kell kiindulniuk, ami a társadalom változó hatalmi struktúrájának kritikai reflexióját is magában foglalja. Emellett növelniük kell kommunikatív kompetenciájukat, hogy nyitottak legyenek a helyzetek alternatív értelmezésére.

Miközben a hatalmi viszonyok modernista szemléletének posztmodern kritikája sok gondolatot felvet, nehéz nem észrevenni az ellenőrzés hegemóniáját a jelen társadalmában. Bár Foucault (1979) értelmezése szerint a hatalmat bizonyos kiváltságos emberek gyakorolják, és nem birtokolják, azt is elismeri, hogy a jelenkori társadalom továbbra is az ellenőrzés egyre kifinomultabb eszközeit fejleszti ki. A társadalom nem ad teret annak, hogy az emberek szabadon alakítsák az általuk választott életmódot. Az ellenállás és a lázadás még mindig fontos életstratégiája az embereknek a mindennapi életben.

Néhány posztmodern gondolkodó kijelölte a jövőbeni diskurzus útjait, és amellet érvelt, hogy meg kell szabadulni a kritikai reflexiótól, és helyi a kontextust figyelembe véve kell kidolgozni olyan programokat (Leonard 1997; Pease és Fook 1999), ami eszközöket kínálhat a felszabaduláshoz. Mindazonáltal az ilyesféle programok túlzottan hagyatkoznak a magasan fejlett reflexiók kapacitására és a diskurzus kifinomultságára. Ugyanúgy, mint a rezilienciafejlesztő programok esetében, a helyi összefüggésekben létrejött programok gyakran nem veszik számításba azokat a kihívásokat, amelyeket a hatalom nélküli emberek jelentenek.

Scott (1985) rámutatott, hogy a veszélyeztetett helyzetben lévő embereknek vannak saját fegyvereik az elnyomás és a kizsákmányolás ellenében. A fegyverek közé tartozik „az elvárt cselekvés szabotálása,

a színlelés, a dezertálás, a látszatengedelmesség, a lopás, a tettetett ostobaság, a rágalmazás, a gyűjtogatás, a szabotázs, és így tovább” (Scott 1985: xvi). Az ok, amiért a szegények a nyílt, szervezett ellenállás helyett az ilyesféle közvetett eszközökhöz folyamodnak, a domináns csoport és az alávetettek közötti mérhetetlen egyenlőtlenségben és az ellenőrzés fejlett technológiájában rejlik. A kollektív szembeszállás kockázatainak elkerülése érdekében az emberek veszélyhelyzetekben a személyes és informális ellenállás formáit alkalmazhatják. Ezek a formák illenek azokhoz a vidéki társadalmakhoz, amelyek „falvakban, szétszórtaan élnek, formális szervezethez nélkül, és inkább felkészültek az ellenség erejét felőrlő, kiterjedt, gerillastílusú, védekező hadviselésre” (uo.: xvii). Scott rámutat, hogy a hatalom nélküli csoportok közvetett ellenállása pozitív hatású: „az ellenállásnak éppen az ilyesféle formái hosszú távon gyakran a legjelentősebbek és a leghatékonyabbak” (uo.: xvi).

Ha a szociális munka hivatása a veszélyeztetett emberek segítése a felszabadulásban és érdekeik érvényesítésében; akkor el kell fogadnia az embereknek a társadalmi igazságosság érdekében használt fegyvereit. A szociális munkásoknak ahelyett, hogy rákényszerítenék az embereket a középosztály értékei és viselkedési szerinti rehabilitációra, támogatniuk kell őket az erejük növelésére szolgáló kísérleteikben, amelyek során ellenállnak, sőt láznak a hatalmi viszonyok ellen. Ha a szociális munkások nem kérdőjelezik meg aktívan a hatalmi viszonyokat, felszabadítási projektjeik kudarcot vallanak, tekintet nélkül arra, hogy milyen erőfeszítéseket tesznek a személyes reziliencia és a kommunikatív kompetencia fejlesztése érdekében.

A hatalmi viszonyok figyelmen kívül hagyása mellett az erősségekre alapozó megközelítésnek van más hátránya is: a tiszta racionalitástól való függés. Eredetileg az erősségekre alapozó megközelítés figyelembe vette a társadalmi konstrukciókat ugyanúgy, mint a szociális munka gyakorlatának művészi és morális dimenzióit (Chu, Tsui és Yan 2009; Goldstein 1990a, 1990b, 2006). Goldstein álláspontja szerint a pszichoanalitikus szociális munka nem vette számításba a szakemberek patologizáló terminológiájának negatív hatásait. Az ilyesféle nyelv – állította – megcímkezi és paralizálja a szolgáltatások igénybe vevőit. Becker (1973) megfigyelte, hogy a kiváltságosok címkéket ragasztanak az alárendelt emberekre. Goldstein (2006) állítása szerint kudarcot vall a szociális munka deficitközpontú modellje azért is, mert a lineáris logikában gyökerezik. A lineáris logika előfeltételezi, hogy az okok megelőzik a hatásokat: ha meg akarjuk oldani a problémát, akkor meg kell találnunk és kezelniük kell az okát. Goldstein, az erősségekre alapozó szociálismunka-megközelítés egyik legjelesebb képviselője, a szociális munka uralkodó modelljének egyik központi problémáját azonosította. A szociális munka művészi és morális gyakorlat, nem redukálható technikai adatokra (Goldstein 1986, 1987, 1990a, 1990b, 2006). Az erősségekre alapozó megközelítést a rezilienciafejlesztési programok technikai szempontból operacionalizálták, ami a tiszta racionalitás szabályainak való megfelelést, és a szociális munka eredeti, művészi és morális lényegének elutasítását jelenti.

Az erősségekre építő szociálismunka-gyakorlat alapjai

A szociális munka területén sok elméletalkotó (Chu, Tsui és Yan 2009; Goldstein 1987, 1990a, 1990b, 2006; Hartman 1993; Specht és Courtney 1994) amellett érvel, hogy a szociális munka morális, politikai és művészi gyakorlat. Ahogy Specht és Courtney (1994) megfigyelte, a szociális munkának meg kell különböztetnie magát a pszichoterápiától; jelentést, értelmet, célt és a kötelesség érzetét kell építenie. A szociális munkának képessé kell tennie a szolgáltatás igénybe vevőjét érdekeinek érvényesítésére, és segítenie kell őt teljesíteni mindennapi kötelességeit. Az erősségekre alapozó megközelítés arra ösztönöz minket, hogy ne a különböző háttérű és eltérő szükségletekkel bíró igénybe vevők problémáit vagy hatalomnélküliségére hangsúlyozzuk, hanem tárjuk fel erősségeiket (Saleebey 2006). Az erősség azonban nem csak a rezilienciában található, megnyilvánul a rezisztenciában és a nehéz helyzetekben való túlélést biztosító stratégiákban is.

Az uralkodó szociálismunka-gyakorlat gyakran a szolgáltatásra, és nem az átformálásra vagy átalakulásra összpontosít. Még a közösségi munka gyakorlatában is találunk példákat arra, hogy nem a társadalmi akcióra, hanem az integrált szolgáltatásokra teszik a hangsúlyt. A szociális munka uralkodó formájának ilyesfajta strukturális sajátosságai ellenállhatnak a változásnak. Néhány kutató a helyzettel való elégedetlenségének adott hangot, és lehetőségeket javasolt, beleértve a strukturális szociálismunka-megközelítést (Mullaly 1993), a szociális munka progresszív szemléletét (Leonard 1997) és a posztmodern kritikai megközelítést (Pease és Fook 1999). Közben ezek a megközelítések hasznos nézőpontokat ajánlanak, nem nyújtják a szociális munka konkrét, operacionális keretét. Például: véleményünk szerint a Mullaly (1993) által ajánlott strukturális szociálismunka-modell túl általános ahhoz, hogy operacionálizálni lehetne, a Parker és munkatársai által kidolgozott posztmodern kritikai megközelítés viszont elsősorban a dekonstrukcióra épít. Ha egyetértünk az-za, hogy a szociális munka gyakorlati hivatás, akkor a praxiselmülethez kell fordulnunk további eligazításért (Parker, Fook és Pease 1999).

A praxiselmélet jelentősen hozzájárulhat a szociális munka gyakorlati kereteinek felépítéséhez. Bár sok kutató vizsgálta ezt a tárgyat (De Certeau 1984; Scott 1985), Bourdieu formálta meg az *Outline of a Theory of Practice* (1977)⁴ című művében, melyet 1984-ben és 1992-ben tovább finomított. Bourdieu két stratégiát kínál a strukturális kérdések tárgyalásához a szociális munkában. Először megállapítja, hogy a társadalom különböző területekre osztható, és minden területnek megvan a maga struktúrája. Ily módon elkerüli az általánosításokat, és beilleszti a konkrét gyakorlati kontextust a strukturális viszonyok bemutatásába. Másodszor, bevezeti a „habitus” fogalmát a szubjektív strukturális viselkedési modell megnevezésére. Ebben a modellben – Bourdieu (1977, 1984) megállapítása szerint – a struktúrának minden egyes területen három szintje van: az objektív, a szubjektív és a szimbolikus struktúra. Minden egyes személynek van konkrét, objektív strukturális pozíciója, amelyhez a tőke mellett sajátos források tartoznak. Az egyéneknek is vannak viselkedési habitusai és diszpozíciói, amelyek – bizonyos mértékig – függenek a társadalmi pozíciótól. A mindennapi életben az em-

⁴ Magyarul: Bourdieu, Pierre (2009): *A gyakorlat elméletének vázolata*. Budapest, Napvilág Kiadó, TÁRStudomány sorozat. – *A ford.*

berek különböző stratégiákat alkalmazva követik érdekeiket. Ezeknek a stratégiáknak a zöme szokványos, és a habitussal és a szocializációval válnak belsővé.

Bourdieu és Wacquant (1992) továbbá megállapítják, hogy a társadalomkutatásnak a reflektív gyakorlatot kell a középpontba állítania: a társadalomtudományoknak meg kell haladniuk a genetika és a viselkedés önmagáért való fogalmát, és a strukturális viszonyokkal kell foglalkozniuk, amelyek az emberi habitusokat és ízlést alakítják. Csak akkor állhatunk ellen az elnyomásnak, amikor tudatosítjuk a viselkedésünket befolyásoló strukturális viszonyokat. Bourdieu sem nem szociális munkás, sem nem elméletalkotó a szociális munka területén, de elméletei (Bourdieu 1977, 1984; Bourdieu és Wacquant 1992) használhatók egy új, a hátrányos helyzetű emberek felszabadítására és érdekérvényesítési esélyeinek növelésére szolgáló (*empowerment*) szociális munka gyakorlati keretének alátámasztására.

Ebben a keretben a következő kérdések merülnek fel:

- Mi a különbség a szolgáltatások igénybe vevőinek viselkedése és a domináns osztály viselkedése között?
- Mi a viszony a szolgáltatások igénybe vevőinek „habitusa” és társadalmi pozíciója között? Miért követnek bizonyos rutinokat? Vannak más módok a folytatásra?
- Milyen forrásokkal (azaz társadalmi, személyes és szimbolikus tőkével) rendelkeznek a hátrányos helyzetű emberek, amelyek képessé teszik őket életstílusuk megváltoztatására?
- Milyen stratégiákat alkalmaznak a hátrányos helyzetű emberek érdekeik érvényesítésére és a kizsákmányolás elleni fellépésre?

Ez az új keret, ami Bourdieu elméletén (1977, 1984) alapul, jobban alátámasztja az erősségekre alapozó megközelítést a szociális munkában, mint a már létező rezilienciafejlesztő programok. Kiterjeszti az erősségek koncepcióját, belefoglalva nemcsak a rezilienciát, hanem a rezisztenciát is. Az emberek mindennapi életében gyökerezik, és nem a középosztályi viselkedéshez alkalmazkodik. Gyakorlata magában foglalja a valódi morális és politikai akciókat, nem csak az érdekérvényesítési esélyek növelésének gesztusait. Természetesen magasabb elvárásokat támaszt a szociális munkásokkal szemben, hiszen nem tartalmaz világos végrehajtási előírásokat. Ez átvezet minket a következő kérdéshez: Hogyan lehetünk reflektív szociális munkások?

Hogyan válhatnak a szociális munkások reflektív szakemberekké?

Schön (1983) rámutat, hogy a hivatásbeli gyakorlatban sok probléma abból származik, ha a technikai racionalitásra támaszkodunk. Megállapítja, hogy a technikai racionalitás – ami a pozitivistá episztemológián alapul – nem adhat megfelelő eligazítást a gyakorlatban, mivel a szolgáltatások igénybe vevőinek élete tele van zűrzavaros helyzetekkel, amelyek nem engedelmessé válnak a technikai megoldásoknak (Schön 1983: 42). Schön nem folyamodik a posztmodernizmushoz; inkább a gyakorlat művészi aspektusának jelentőségére összpontosít. A társadalmi konstrukcionizmus mellett érvel:

„...azon a világon belül, amit [a pszichoanalitikus] segít létrehozni, a tények ellenállnak a pusztá véleménynek, és nem lehet őket elkerülni. Egy sajátos, megalkotott világon belül az analitikus – ahogy az építész is – felismerheti cselekedetei következményeit, megállapításainak érvényességét kísérletezéssel tesztelheti, láthatja, hogy hamisan vagy helyesen értelmezi a helyzetet.” (Schön 1987: 229–230)

Bár az idézet egy pszichoanalitikusra vonatkozik, alkalmazható a reflektív szociális munkásra is.

Schön (1983) gondolataiból kiindulva megállapíthatjuk, hogy a szociális munkás szakembereknek – mint más személyes kapcsolaton alapuló helyzetben dolgozóknak is – vannak átfogó elméleteik, amelyekkel a gyakorlati helyzeteket keretbe foglalják. Amikor egy komplex helyzettel találkozunk, elméleteink alapján értelmezzük azokat, és egy megoldással állunk elő. Ezután teszteljük a megoldás és a keretként szolgáló elmélet helyességét. Schön ezt „keretkísérletnek” (*frame experiment*) nevezi. Természetesen a specializált gyakorlat sok feltétele szokványos és ismétlődő. Következésképp „a gyakorlati tudás (*knowing-in-practice*) egyre inkább rejtetté és spontánná válik, a szakember pedig esetleg kihagy fontos lehetőségeket arra, hogy elgondolkodjon azon, mit is csinál” (Schön 1983: 61). A szakmai gyakorlat során viszont a szakemberek – különösen a szociális munkások – időnként váratlan helyzetekkel találkoznak, amelyek megkövetelik, hogy új keretbe helyezték tapasztalataikat. Ha a szakember nélküli a gyakorlati reflexió (*reflection-in-action*) képességét, a váratlan helyzetekre kevesebb figyelemmel reagál, alkalmazhatatlan kategóriákra hagyatkozik, és igyekszik kontrollálni a helyzetet. Mindezen stratégiák olyan technikák, amelyek gyakorlati tudásuk (*knowledge-in-practice*) megőrzésére szolgálnak (uo.: 69).

A gyakorlati reflexió nemcsak gyakorlati módszer, hanem a terepmunka-szupervízió módszere is lehet a szociális munkában (Schön 1987). Eszköze lehet az elhúzódó elvi ellentétek megoldásának is (Schön és Rein 1994). Schön úgy gondolja, hogy minden személyközi interakció a keretek koordinálásán és a kommunikáción alapul. A szupervízorok és a hallgatók helyzetértelmezési keretei eltérőek. Hogyan juttatja hozzá a szupervízor a hallgatókat a gyakorlati reflexió képességéhez? Az egyik lehetséges mód meghívni őket, hogy „kövessék”, azaz arra ösztönözni a hallgatókat, hogy lépjenek be a szupervízor világába, és figyeljék meg, hogy a szupervízor miképp foglalja keretbe a helyzeteket. Egy másik mód a „tükörszoba” létrehozása. Ebben mind a szupervízor, mind a hallgató egy-egy tükör – tükrözi a másikat –, és a hallgató ebből a kölcsönös reflexióból tanul (Schön 1987).

Ha a szociális munkás szakemberek különböző a világnézetük vagy a háttértuduk, akkor különböző kereteket alakíthatnak ki a helyzetek megformálására. A konfliktus a keretek összeegyeztethetlenségéből származik, ugyanúgy, mint a Kuhn (1996) által leírt különböző tudományos paradigmák közötti konfliktusok esetében. Hogyan oldjuk meg ezeket a konfliktusokat? Schön és Rein (1994) az átkeretezés empirikus episztemológiáját javasolta. Az első lépés az, hogy kritikusan viszonyuljunk a keretekhez. Ez magában foglalja az elvi konfliktust előidéző különböző keretek azonosítását és kritikai vizsgálat alá vételét. A második lépés a keretek kritikus megközelítése, azaz a szakemberek azokat a kereteket veszik vizsgálat alá, amelyek előidézték ellentétes pozícióikat, és elősegítik olyan normatív, nyilvános diskurzus kialakulását, amelyben az ellentétek reflektív vizsgálat révén nagy valószínűséggel megoldhatók (Schön és Rein 1994: 57).

A szociális munkásoknak el kell sajátítaniuk a keretek kritikus szemléletét, az erre vonatkozó reflexió képességét. Csak így lesznek kompetens, reflektív szakemberek, és nem pusztán technikusok. A Bourdieu és Wacquant (1992) által javasolt eszközök felhasználásával képesek lesznek arra, hogy segítsék a hátrányos helyzetű embereket az elnyomó helyzetekre reflektálni, a válaszstratégia megfogalmazása érdekében forrásaikat és tőkéjüket mozgósítani, továbbá viselkedésüket és környezetüket megváltoztatni.

Következtetések

A szociális munka uralkodó modelljei az ökológiai rendszer elméletén, valamint az erősségekre alapozó megközelítésen alapulnak, és a rezilienciafejlesztő programok terminusaiban operacionalizálják azokat. Az ilyesféle modellek azonban az erősség fogalmát leszűkítik a rezilienciára. Elhanyagolják az ellenállást és a lázadást, ami gyakran kulcsfontosságú forrás a hátrányos helyzetű emberek számára. Tanulmányunkban igyekeztünk az erősségekre építő megközelítést stabilabb alapokra helyezni, továbbá a praxiselmélet használatával új keretet találni a szolgáltatások igénybe vevői és a szociális munkás szakemberek erősségeinek fejlesztéséhez. Az új kerethez tartozik a reflexió a hátrányos helyzetű emberek viselkedési „habitusára”, a személyes viselkedés és a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció közötti viszonyra, a mindennapi életükben mozgósítható forrásokra és tőkére, valamint a nehézségek legyőzésére alkalmas stratégiákra. Javasoljuk, hogy a szociális munkások inkább a kompetens, reflektív szakember szerepét műveljék ki, semmint a racionális technokratáét. Az ilyen szakember intuitíven válaszol a mindennapi élet erősségeire, képessé teszi a hátrányos helyzetű embereket arra, hogy feltárják képességeiket, szembeszálljanak az egyenlőtlenséggel és legyőzzék a nehézségeket.

Fordította: Kozma Judit

Hivatkozások

- Becker, H. S. (1973): *Outsiders: Studies in the Society Deviance*. New York, The Free Press.
- Bonanno, G. A. (2004): Loss, Trauma and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive after Extremely Aversive Events? *American Psychologist*, 59 (1), 20–28.
- Bourdieu, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. J. D. (1992): *An Invitation to Reflective Sociology*. Chicago, IL, University of Chicago Press.

- Cadell, S., Karabanow, J. and Sauchez, M. (2001): Community, Empowerment, and Resilience: Paths to Well-ness. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 20 (1), 21–35.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, M. and Abel, N. (2001): From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What? *Ecosystems*, 4 (8): 765–781.
- Chambers, R. (1995): Poverty and Livelihoods: Whose Reality Counts. *Environment and Urbanization*, 7 (1), 173–204.
- Chu, W. C. K. and Tsui, M. S. (2008): The Nature of Practice Wisdom in Social Work Revisited. *International Social Work*, 51 (1), 47–54.
- Chu, W. C. K., Tsui, M. S. and Yan, M. C. (2009): Social Work as a Moral and Political Practice. *International Social Work*, 52 (3), 287–298.
- Cowger, C. D. and Snively, C. A. (2006): Assessing Client Strengths: Individual, Family, and Community Empowerment. In Saleebey, D. (ed.): *The Strengths Perspective in Social Work*. 3rd edn. Boston, MA, Allyn and Bacon, 106–123.
- De Certeau, M. (1984): *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Foucault, M. (1979): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York, Vintage.
- Gilligan, R. (2004): Promoting Resilience in Child and Family Social Work. Issues for Social Work Practice, Education and Policy. *Social Work Education*, 23 (1), 93–104.
- Goldstein, H. (1986): Toward the Integration of Theory and Practice: A Humanistic Approach. *Social Work*, 31 (5), 181–187.
- Goldstein, H. (1987): The Neglected Moral Link in Social Work Practice. *Social Work*, 32 (3), 181–187.
- Goldstein, H. (1990a): Joe the King: A Study of Strengths and Morality. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 81 (4), 347–353.
- Goldstein, H. (1990b): The Knowledge Base of Social Work Practice: Theory, Wisdom, Analogue, or Art? *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 71 (1), 32–43.
- Goldstein, H. (2006): The Literary and Moral Foundations of the Strengths Perspective. In Saleebey, D. (ed.): *The Strengths Perspective in Social Work*. 3rd edn. Boston, MA, Allyn and Bacon, 23–47.
- Gutiérrez, L. M., Parsons, R. J. and Cox, E. O. (1998): *Empowerment in Social Work Practice: A Source Book*. Pacific Grove, CA, Brooks/Cole Publishing.
- Hartman, A. (1993): The Professional is Political., *Social Work*, 38 (4), 365.
- IFSW (International Federation of Social Workers) (2005): Definition of Social Work. <http://www.ifsw.org/p38000208.html?print=true/>
- Johnson, L. C. (1998): *Social Work Practice: A Generalist Approach*. Boston, MA, Allyn and Bacon.
- Kuhn, T. S. (1996): *The Structure of Scientific Revolutions*. 3rd edn. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Leonard, P. (1997): *Postmodern Welfare: Reconstructing an Emancipatory Project*. London, Sage Publications.
- Lewis, O. (1959): *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York, Basic Books.

- Luthar, S. S., Cicchetti, D. and Becker, B. (2000): The Construct of Resilience: A Critical Evaluation of Future Work. *Child Development*, 71 (3), 543–562.
- Miley, K. K., O'Melia, M. and Dubois, B. (2007): *Generalist Social Work Practice: An Empowering Approach*. Boston, MA, Allyn and Bacon.
- Mullaly, R. (1993): *Structural Social Work: Ideology, Theory, and Practice*. Toronto, McClelland and Stewart.
- Norman, E. (2000): *Resiliency Enhancement: Putting the Strengths Perspective into Social Work Practice*. New York, Columbia University Press.
- Parker, S., Fook, J. and Pease, B. (1999): Empowerment: The Modern Social Work Concept par Excellence. In B. Pease and J. Fook (eds): *Transforming Social Work Practice: Postmodern Critical Perspectives*. London, Routledge, 150–160.
- Patterson, J. M. (2002): Understanding Family Resilience. *Journal of Clinical Psychology*, 58 (3), 233–246.
- Pease, B. (2002): Rethinking Empowerment: A Postmodern Reappraisal for Emancipatory Practice. *British Journal of Social Work*, 32, 135–147.
- Pease, B. and Fook, J. (eds.) (1999): *Transforming Social Work Practice*. London, Routledge.
- Phillips, M. and Cohen, C. S. (2000): Strength and Resiliency Themes in Social Work Practice with Groups. In E. Norman (ed.): *Resiliency Enhancement: Putting the Strengths Perspective into Social Work Practice*. New York, Columbia University Press, 128–142.
- Saleebey, D. (2006): Introduction: Power in the People. In Saleebey, D. (ed.): *The Strengths Perspective in Social Work*. 3rd edn. Boston, MA, Allyn and Bacon, 1–24.
- Schön, D. A. (1983): *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York, Basic Books.
- Schön, D. A. (1987): *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Francisco, CA, Jossey-Bass.
- Schön, D. A. and Rein, M. (1994): *Frame Reflection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*. New York, Basic Books.
- Schoon, I. (2006): *Risk and Resilience: Adaptations in Changing Times*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Scott, J. (1985): *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Solomon, B. B. (1976): *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*. New York, Columbia University Press.
- Specht, H. and Courtney, M. (1994): *Unfaithful Angels: How Social Work Has Abandoned its Mission*. New York, The Free Press.
- Todd, J. L. and Worell, J. (2000): Resilience in Low-income, Employed, African American Women. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 119–128.
- Weick, A. and Chamberlain, R. (2002): Putting Problems in Their Place: Further Explorations in the Strengths Perspective. In D. Saleebey (ed.): *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. 3rd edn. Boston, MA, Allyn and Bacon, 95–105.

ANTIDISZKRIMINÁCIÓS GYAKORLAT A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN

Bevezetés

Nagy-Britanniában a szexizmussal és a rasszizmussal kapcsolatos szempontok az 1980-as években kezdtek megjelenni a szociális munkában, a feminizmus és az antirasszista mozgalmak erősödésével párhuzamosan. Az 1990-es években a diszkriminációval és az elnyomással kapcsolatos tudatosság tovább erősödött, életre hívva az antidiszkriminációs gyakorlatot, amit az antidiszkriminációs törvények, mint például az 1998. évi Emberi jogi törvény, A faji egyenlőségről szóló 2000. évi (módosító) törvény, valamint a 2003. évi szexuális orientáción és vallási alapon történő diszkriminációt szabályozó törvény is támogatnak.

A szociális munkások nagyon fontos, „közvetítő” szerepet játszanak az állam és polgárai közötti kapcsolatban. E szerep befolyással és hatalommal jár, amelyben egyszerre van jelen a gondoskodás és a megerősítés, de az irányítás és az elnyomás lehetősége is, utóbbi történjen akár szándékosan vagy akaratlanul. A szociális munkában nem lehet a személyeset a politikaitól elválasztani: „Nincs középút, a beavatkozás vagy erősíti (vagy legalábbis elnézi), vagy valamilyen mértékben enyhíti az elnyomást” (Thompson 1992a).

Az antidiszkriminációs gyakorlat megvalósításának célja, hogy megszüntesse az elnyomást a szociális munkában, a saját gyakorlatban és intézményi szinten egyaránt, a kliensek kezébe adva a saját életük feletti irányítását a forrásokhoz való hozzáférés, az oktatás, a politikai és öntudatosság, döntéshozás stb. területein.

Az elnyomás és a diszkrimináció tükrözi a társadalmi különbségeket a társadalmi osztály, etnikai csoport, társadalmi nem, életkor, fogyatékoság, nemi identitás stb. szempontjából, amelyek kijelölik a társadalomban elfoglalt helyünket; összességében a hatalom és az egyenlőtlenség dimenziói. Ezek egymással kölcsönhatásban vannak, gyakran többszörös elnyomás a következményük, így az antidiszkriminációs gyakorlatban érdemes integrált megközelítést alkalmazni.

Ahhoz, hogy megértsük, hogy a kliensek társadalmi körülményeiben és az állammal való kapcsolatában hol és hogyan jelentkezik az egyenlőtlenség és a diszkrimináció, fontos az elméleti hátteret szemügyre venni. Három, egymással szorosan kapcsolódó és egymásra ható szintet érdemes vizsgálni: a személyes vagy pszichológiai, a kulturális és a strukturális szintet (Thompson 1992b).

Az első az egyéni gondolatok, érzések, attitűdök és cselekedetek szintje. Itt a segítő mint egyén dolgozik

a klienssel, és ezen a szinten törhetnek elő például az előítéletek, amelyek gátolják az igazságos, nem ítélező gyakorlat megvalósulását.

A kulturális szint a gondolkodás és a viselkedés hasonló mintázatai, a társadalmi értékek, a kulturális normák, a helyes és normális fogalmáról kialakított megegyezés szintje. Itt mutatkozik a társadalmi normákkal szembeni konformitás a szocializáció folyamata során, valamint például a vallás, a hitrendszerek, a nacionalitás. Ezt a szintet magától értetődő feltevések, „íratlan szabályok” jellemzik.

A humor jó példája annak, hogyan befolyásolja az egyéni gondolkodást és tetteket a hátrányosan megkülönböztető kultúra, amelyben például szexista viccek is megerősítik és legitimálják a társadalmi nemi szerepekről kialakult feltevéseket. A nyelv, mint a kultúra része, szintén nagyon fontos szerepet játszik a diszkrimináció kialakításában és fenntartásában.

A legfelsőbb szint, amelyikbe a másik kettő ágyazódik, a strukturális szint, ahol a társadalmi megosztás és a hatalomelosztás a hangsúlyos, valamint az, ahogy az elnyomás és a diszkrimináció intézményesül, és áthatja a társadalmat.

Habár a személyes szint a kulturálisba van ágyazva, ez nem jelenti azt, hogy személyes gondolataink vagy cselekedeteink a kulturális és társadalmi hatások pusztá leképeződései. Arról van inkább szó, hogy a személyest a tágabb kulturális és társadalmi kontextusban lehet értelmezni.

Az antidiszkriminációs gyakorlat kialakításához fontos látnunk, hogy miként hat komplexen egymásra a három szint. A rasszizmusnak a kultúrába és társadalomba való beágyazódása – amit a média, a politikai propaganda és a szocializációs folyamatok tartanak fenn – olyan erős, hogy csak nagyon tudatosan lehet felszámolni mindennapi életünkben és munkagyakorlatunkban. Minél távolabb vagyunk azonban a személyes szinttől, annál nehezebb változásokat elérni, ezért fontos, hogy együttesen is szembeszálljunk a diszkriminációs kultúrával és ideológiával.

A diszkrimináció gyakran olyan finom, bújtatott formában van jelen, hogy csak akkor vesszük észre, ha felhívják rá a figyelmünket. Ezért kívánatos, hogy a szociális munkások számára elérhető legyenek a folyamatos szakmai fejlődést biztosító, tudatosságfokozó tréningek, illetve ilyen modulok a képzés részei legyenek a szociális munkásokat képző felsőoktatásban.

A következőkben áttekintjük, hogy a kor, a társadalmi nem (*gender*), az etnicitás, a fogyatékoság és a nemi identitás milyen szempontjai érvényesülnek az antidiszkriminációs gyakorlat kialakításakor.

Gender és szexizmus

Abercrombie és munkatársai (2000) szerint:

„A gender (avagy társadalmi nem) a nemek közötti különbségtétel társadalmi szempontja. Az ezen a területen jelentkező szociológiai viták elismerik, hogy inkább társadalmi, mintsem biológiai folyamatok jelentik a kulcsot a nők (és a férfiak) társadalmi pozíciójának megértéséhez. Azokat az elképzeléseket, miszerint a nő biológiája – gyermekszülésre való képessége – határozza meg döntően az életét, felvál-

totta egy komplex vita arról, hogy hogyan hatnak egymásra különböző társadalmi folyamatok, számos mintázatot létrehozva a társadalmi nemek kapcsolatában.”

A gender fogalmához szorosan kapcsolódik a szexizmus, ami társadalmi nemi alapú egyenlőtlenség, diszkrimináció és elnyomás, azaz a férfi hegemonia. A szexizmus hatása a szociális munkára egy fontos kérdés, ami számos, a szociális munka elméletében és gyakorlatában központi jelentőségű problémakörre hívja fel a figyelmet.

Egy régi, de találó definíció szerint a szexizmus „...meggyőződések, attitűdök és intézmények olyan mélyen gyökerező, gyakran nem tudatos rendszere, ahol az emberek értéke között nemek és nemi szerepek alapján tesznek különbséget (Bullock és Stallybrass 1977). A definícióból kiderül, hogy a szexizmus mindhárom szinten jelen van: az egyén meggyőződése és tettei, a kulturális értékek és normák, valamint az intézményi és strukturális mintázatok hátrányos helyzetbe hozzák a nőket. Ez olyan helyzetet teremt, ahol például a nők ugyanannyi munkáért kevesebbet keresnek, és jobban kiszolgáltatottak a munkaerőpiacon, kisebb presztízsű és kevésbé biztonságos foglalkoztatottsági területeken koncentrálnak, jóval több házimunkát végeznek, mint a férfiak, és nagymérvű egyenlőtlenségeket tapasztalnak a lakhatás, a szociális juttatások és az egészségügy területén (Abercrombie et al. 2000).

A szexizmus szorosan kapcsolódik a patriarchátus fogalmához, ami a férfi uralmát jelenti általánosságban, miként az a hatalom társadalomban való elosztásában is tükröződik. Millett (1971) szerint a hatalom strukturális szinten túlnyomórészt férfi jelenség: a társadalom katonai, rendvédelmi, ipari, technológiai, egyetemi, tudományos, politikai és gazdasági területein a hatalom a férfiak kezében összpontosul. A szexizmus tehát a hiedelmek, gyakorlatok és intézményi strukturák olyan rendszere, amely megalapozza, illetve megerősíti a patriarchátust. Patriarchális ideológia támogatja a hagyományos családi modellt, amelyben a férfi a kenyérkereső, családfenntartó és territóriumának védelmezője, aki részt vesz a közéletben, míg a nő az anya, aki neveli és gondozza a gyerekeket, és elsősorban a családi életet tartja szem előtt, a gyerekek pedig az azonos nemű szülő szerepeire szocializálódnak. Különböző szerepek és elvárások vonatkoznak a fiúk és a lányok viselkedésére, a nyelvre, a társas kapcsolatokra, a gondolkodásra, az érzelmi válaszadásra stb., amelyeket a társas interakciók, az oktatás és a média folyamatosan megerősítenek.

Társadalmunkban az úgynevezett „családról alkotott mítosz” erősíti meg, hogy a nukleáris család és a nemi alapon történő munkamegosztás az univerzális és kívánatos forma. Ezáltal a család egy olyan ideológiai helyszínné válik, ahol a társadalmi nemi különbségek létrejönnek. A nukleáris család normaként való hangsúlyozásával más családi formák deviánsnak és nemkívánatosnak tűnnek. A patriarchális családon belüli nemi szerepeknek való megfelelésből származó nyomás pedig fontos része a szocializációs folyamatnak. Azoknak az embereknek, akik megpróbálnak eltérni a rájuk osztott társadalmi nemi szerepektől, és nem felelnek meg az elvárásoknak, szankciókkal kell szembenézniük: derogatív jelzőkkel, sőt gyakran marginalizációval és a társadalomból való kivetettséggel, gondoljunk csak a melegekre.

A szexizmus egy további szempontja a szexualitáshoz kapcsolódik, azon a burkolt (vagy gyakran nyílt) feltevésen alapul, hogy a férfi szexualitás egy olyan hajtóerő, amelynek „nehéz ellenállni”. Ezt aztán gyakran

használják a férfiak nők elleni agressziójának magyarázataként, ami jó példája annak, hogyan használható a biológiai alapokon való érvelés a férfiak társadalmi hatalmának és dominanciájának legitimálására a nőkkel szemben. Ez a dominancia egy lépéssel tovább menve erőszak formájában jelentkezhet. A nők ellen elkövetett erőszak komolyságát a szociális munkában még nem ismerjük el teljesen (Mullender 1996). Különböző okok miatt – beleértve a jogalkalmazó szervek alacsony fokú együttműködő képességét – az esetek nagy részét nem jelentik, és így azok nem szerepelnek a bűnügyi statisztikákban. Ezek a témakörök a gyerekek ellen elkövetett szexuális abúzus megértése és az arra adott válaszok szempontjából is nagyon fontosak.

A szexizmus egyik legfontosabb vonatkozása a szociális munkában a hagyományos szociálmunka-elméletek férfiközpontú alapjainak újragondolása. Ahogy Mullender (1997) megjegyzi:

„Nem lehet megérteni a személyes és társadalmi világot anélkül, hogy figyelembe vennénk a társadalmi nemeket. Szakemberként nem lehetséges megfelelően és igazságosan beavatkozni/közbelépni az emberek életébe, hacsak nem ismerjük fel azokat a módokat, ahogyan a nők hátrányt szenvednek a hatalom egyenlőtlen elosztása miatt, amelyek a nőket és férfiakat egyaránt merev, dichotóm szerepekbe és kapcsolatokba kényszerítik.”

Fontos tehát, hogy a szociális munkás kritikus szemléletet alakítson ki, ami megkérdőjelezi a hagyományos feltevéseket. Ha ez nincs meg, a szociális munka erősítheti a szexizmust, illetve nem ismeri fel, hogy a szexizmus rejtőzik a probléma mélyén, amelyet elvileg meg kell szüntetnie. Ennek a kárát az érintett nők szenvedik el. Jó példa erre a szegénység, mivel a nők javakhoz való hozzáférése korlátozottabb, mint a férfiaké. Ez a „szegénység elnőiesedése” (Spicker 2001) néven ismert jelenséghez vezet, mivel sok nő a férfiakra vagy szociális juttatásokra van utalva: 1995-ben a világ legszegényebb lakosságának 70 százaléka nő volt (UN 1996). Ehhez kapcsolódó fogalom a „másodlagos szegénység”, ami azt jelenti, hogy még azokban a háztartásokban is, ahol viszonylag jó anyagi körülmények között élnek, a nők gyakran meg vannak fosztva a javak jelentős részétől, mivel a háztartásban élő férfi a családi vagyon aránytalanul nagy részét saját szabadidős tevékenységeire fordítja (Bryson 1999).

A szociális munka során történő beavatkozás célja az *empowerment* (képessé tétel), és nem a rendbe hozás. A feladat nem az, hogy segítsük a nő beilleszkedését a családban az őt „megillető” helyre, hanem hogy támogassuk az erőgyűjtésben, amivel szembeszállhat az általa tapasztalt elnyomással. Ennek fontos része, hogy elkerüljük a sztereotip feltételezéseket, mint például hogy a férfi a családfő és a fő döntéshozó egy kétszülős családban. Ha nem vagyunk elég óvatosak, a családi dinamika feltérképezése szexista következtetésekhez vezethet. Gyermekvédelmi esetekben is – azon felül, hogy a gyerek(ek)re figyelünk – a *szülőkre*, és ne csak az anyára irányítsuk a munkát. Ellenkező esetben fennáll a kockázata annak, hogy az anyát hibáztatjuk, megerősítve azt az elképzelést, miszerint elsősorban a nők a felelősek a család életéért.

A család mítosza megerősíti a szexizmust azáltal, hogy a családi élet pozitívumait hangsúlyozza, a negatívumoknak pedig csekély jelentőséget tulajdonít. A szociális munkások rendszerint nagyon is tudatában vannak a család destruktív hatásainak, de ennek ellenére beszippanthatja őket a család mítosza, és kritika

nélkül támogathatják a családi értékeket. Fontos, hogy a szociális munka gyakorlatában a családról alkotott kiegyenlített kép érvényesüljön, ami figyelembe veszi annak erősségeit és gyengeségeit is.

Megfigyelték, hogy a szociális munkások gyakran olyan negatív jelzőkkel illetik a kliens nőket, mint „tehetetlen”, „gyámoltalan”, annak érdekében, hogy további segélyforrásokhoz juttassák őket. Ennek a taktikának az a hátulütője, hogy erősíti a függőséget, ezért kerülendő.

A nők gyakran „láthatatlanok” a férfiak uralta világban, mivel az általuk elért teljesítményeket és eredményeket ritkán értékeli megfelelő mértékben. Fontos, hogy a szociális munkások ne sétáljanak be ebbe a csapdába, és megfelelően értékeljék a nőket, gondolataikat, érzéseiket és munkájukat. Mikroszinten a szociális munka hozzájárulhat a női kliensek (és munkatársak) önbizalmának növeléséhez, társadalmi szinten pedig szerepet játszhat a nők szexista leértékelésének megszüntetésében.

A szexuális zaklatás szintén fontos, ide kapcsolódó téma: „A kellemetlen szexuális megjegyzések, pillantások, tettek vagy fizikai kontaktus kényelmetlen helyzetbe hozza a nőket, aláássa önbecsülésüket, rontja munkateljesítményüket és kilátásukat az előléptetésre” (SSI 1991). Ez mind a női kliensekre, mind pedig a női munkatársakra vonatkozik. A szexuális zaklatás a nők szükségletei és érzései iránti érzéketlenségen alapul, ami a nőkről mint szexuális tárgyról kialakult kulturális nézetek tükröződése. A szexizmusellenes szociális munka során fel kell lépni a szándékos zaklatás ellen, és megfelelő érzékenységet kell kifejleszteni, amelynek segítségével elkerülhetők a zaklatás nem szándékos formái.

A szexizmusellenes gyakorlat tehát magában foglalja a nők és a férfiak társadalmi helyzetéről kialakult nézetek megkérdőjelezését, a kritikus szemlélet kialakítását, valamint a széles körben elterjedt diszkriminatív attitűdök, értékek, gyakorlatok és struktúrák elutasítását.

Etnicitás és rasszizmus

Storkey (1991) így definiálja az etnicitást:

„Valamennyi tulajdonság, amely hozzájárul a kulturális identitáshoz; származás, fizikai megjelenés, nyelv, családszerkezet, vallási hiedelmek, politika, étkezési szokások, művészet, zene, irodalom, valamint a testtel, társadalmi nemekkel, ruházkodással, oktatással szembeni attitűd.”

Habár az etnicitás fogalma „különbséget” sugall, mégis inkább a „hiány” a gyakran hozzá társított fogalom. A többségi társadalomban az etnikai kisebbségek tagjaira gyakran mint alacsonyabb rendűekre tekintenek, így diszkrimináció és elnyomás áldozataivá válnak. Ideológiai szinten az etnikai kisebbségeket biológiailag különbözőnek jelenítik meg a többségi társadalom csoportjához képest; ebből fakad, hogy az etnikai különbség (amelyet szolidaritás, hasonló értékek és pozitívan értékelt kulturális identitás jellemez) rasszok szerinti alacsonyabbrendűségként értelmeződik, amiből kirekesztés, marginalizáció, elnyomás következik. Fontos tehát az etnikai csoporthoz és a rasszhoz való tartozást együtt vizsgálni, mivel az etnicitásra jellemző kulturális különbségeket politikai eszközként használják arra, hogy megerősítsék a többségi társadalom hatalmát az-

által, hogy a különbségeket a többségi társadalom normáihoz képest deviánsnak tekintik. Az etnikai hovatartozásból a rasszok szerinti megkülönböztetésbe való átcsúszás felismerésének hiánya a rasszizmus elfedéséhez vezet. A rassz nem biológiai kategória, hanem társadalmi és politikai folyamatok alakítják ki, amelyek során az etnikai különbségeket a rasszok szerinti alacsonyabb-/felsőbbrendűséggel azonosítják, látszólag biológiai alapon. Blackburn (2000) szerint „biológiai szempontból egy faj van – az emberi faj –, mérsékelt különbségekkel, és számos hasonlósággal”. Chakrabarti (1990) szerint:

„A rasszizmus olyan hiedelem vagy gondolatrendszer, amelyekben különböző csoportokat – amelyeket valós vagy kitalált biológiai tulajdonságok (például bőrszín) alapján határoznak meg – negatív tulajdonságokkal ruháznak fel (...).”

Egy másik definíció alapján a rasszizmus a hatalom és a hatalomnélküliség sokdimenziós, összetett rendszere, ahol a hatalommal rendelkező csoport uralkodik. Mikro- és makroszinten egyaránt működik, a társadalmi rendszerek és intézmények különböző folyamatai tartják fenn, ami jól megfigyelhető azokban a különbségekben, ahogy a kevesebb hatalommal rendelkezők jutnak hozzá az egészségügyi, szociális, oktatási, lakhatási, jogi és igazságszolgáltatáshoz, a több hatalommal rendelkezőkhöz képest (Burke és Harrison 2000).

A rasszizmus különböző szinteken jelentkezik. Személyes szinten az előítéleteken keresztül, ami fontos része a rasszizmus kialakulásának. Sok ember vall rasszista nézeteket, vagy akár rasszista csoport tagja, de az is gyakran előfordul, hogy nem is vagyunk az előítéleteink tudatában, és csak akkor vesszük észre, amikor szembesítenek vele.

Kulturális szinten a rasszista viccek, sztereotípiák és a fehérek felsőbbrendűségét hirdető elképzelések tartoznak ide. Minden olyan mintázatot, értékeket, viselkedést vagy bármilyen normát, ami eltér a fehér többségi társadalométól, alacsonyabb rendűnek tekintenek.

Strukturális szinten vizsgálva:

„...a rassz szerinti különbségek a társadalmi rétegződésnek és a hatalom egyenlőtlen elosztásának fontos szempontjai, egyéni és csoportszinten. A rasszizmus bele van ágyazva a társadalom struktúrájába és fő intézményeibe. A diszkrimináció és az elnyomás, amit az etnikai kisebbségekhez tartozók tapasztalnak, nem csupán egyéni előítéletekből származik, hanem tükrözi a társadalmi intézmények hátrányosan megkülönböztető gyakorlata is.” (Thompson 2006)

A szakirodalom alapján levonható egyik következtetés, hogy a szociális munka korábban komolyan elhanyagolta a társadalmi problémák etnikai dimenzióját és a rasszizmus etnikai kisebbségekre gyakorolt hatását. Ezen túlmenően maga a szociális munka gyakorlata is rasszista lehet, még ha akaratlanul is. Ez nem azt jelenti, hogy a szociális munkások rasszisták, és szándékosan ártanak az etnikai csoporthoz tartozó klienseknek. A szociális munkások tetteit szélesebb kulturális és strukturális kontextusban kell látni, de ebből ne következik, hogy ez a kontextus határozza meg teljes mértékben személyes szinten a tetteket. Ahogy ezt Rooney (1980) megvilágítja: „Nehéz elfogadnunk, hogy a humanitás és a keresztény etika által vezérelt napi munkavégzésünk során az intézményesített rasszizmus folyamatának szereplői lehetünk.”

Az utóbbi húsz évben a szociális munkában elkezdődött a rasszok szerinti, kultúrával és etnikai hovatartozással kapcsolatos feltételezések újraértékelése, és tudatosabbak lettünk a rasszizmus jelenlétével és hatásaival szemben.

A büntetés-végrehajtás területe jó példa arra, ahogy a rasszizmus megjelenik a szociális munkában. Az itt jelentkező gyakori rasszista feltevések hátrányosan befolyásolják a valamilyen etnikai csoporthoz tartozó vádlottal való bánásmódot a bíróságon. Whitehouse (1986) fekete kliensekkel kapcsolatos tanulmányában ezt írja:

„Ha a szociális munkásnak sztereotip attitűdje és elvárásai vannak, hajlamos olyan információt kiválasztani a kliensről, ami ezt megerősíti. Ha a kliens úgy érzi, hogy sztereotip értékelés alanya, hajlamos visszahúzódní, minél kevesebb információt adni, és együttműködést tanúsítani. Ez aztán úgy értékelhető, hogy nem kooperatív, és »valamit titkol«.”

A szociális munkások és pártfogó felügyelők hatalma a bíróságon igen nagy, ha a bíróságok által elfogadott jelentések és ajánlások magas számát tekintjük. Ahol ez a hatalom akaratlan sztereotípiákon, rasszista feltevéseken, illetve intézményesített rasszizmuson alapszik, az etnikai csoporthoz tartozó kliensek komoly károkat fognak elszenvedni.

A feltérképezés során fennáll annak a veszélye, hogy a többségi fehér normákat vesszük alapul anélkül, hogy a kulturális különbségeknek kellő figyelmet szentelnénk. Ez nemcsak torzítja, és így érvényteleníti a feltérképezést, hanem kultúrájuk leértékelése miatt elidegeníti a klienseket (Thompson 2002). Az etnikai szempontból érzékeny szociális munka többek között azt jelenti, hogy figyelembe vesszük a kulturális szempontokat, és alapvető tudásunk van a helyi etnikai kisebbségekhez tartozó közösségekről és kultúrákról.

Habár a bevezetőben említett rendelkezések törvényi szinten szabályozzák a szociális munkát Nagy-Britanniában, hatékonyságukról megoszlanak a vélemények. Ahmad (1990) kifejti, hogy

„...egyetlen törvény sem képes önmagában rasszizmusellenessé tenni a szociális munkásokat. Sok függ attól, hogy ők hogyan értelmezik, illetve hogyan sértik meg a törvényt, megerősítve a rasszizmust. És sok függ attól is, hogy miként használja a társadalom a törvényi szabályozást mint eszközt a rasszizmus szociális munkában való elkerülésére.”

A következőkben felsorolt pontok célja, hogy tájékoztassanak, növeljék tudatosságunkat, további vizsgálódást és vitát generálva.

Az első lépés, amit a rasszizmussal szemben tehetünk, hogy felismerjük a viselkedésünket és attitűdjeinket befolyásoló strukturális és kulturális hatásokat, és megszüntetjük a rasszizmusra való hajlamunkat, ami szociális munkásként jelen lehet a saját gyakorlatunkban (pl. a sztereotípiákra való építés).

Az etnikai kisebbségekhez tartozó kliensekkel végzett szociális munkát a kulturális *különbségekre*, ne pedig azok *hiányára* alapozzuk! Mindent meg kell tenni, hogy a feltérképezés és a beavatkozás ne alapuljon negatív sztereotípiákon, amelyek megerősítik a rasszizmust. Az a gyakori tendencia, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozó egyéneket, családokat, sőt egész közösségeket alacsonyabb rendűnek és deviánsnak tüntetik fel

a társadalomban, nagyon veszélyes és kerülendő. Ilyen lehet például annak a feltételezése, hogy a cigányság körében nagyobb arányú a bűnözés. Ehelyett fontos lenne segíteni az etnikai kisebbségekhez tartozók pozitív identitásának kialakítását; ez vonatkozik a nevelőszülőségre és az örökbefogadásra is. A jövőben sokkal több tanulmányra és kutatásra lenne szükség ahhoz, hogy jobban megértsük, milyen élményekre van szüksége az etnikai kisebbségekhez tartozó gyerekeknek ahhoz, hogy támogatni tudjuk a gyerekek és fiatalok pozitív identitásának kialakulását.

Sokan nem értenek egyet a pozitív diszkrimináció elvével, mert azt gondolják, hogy gyakorlata során az etnikai kisebbségekhez tartozó kliensekkel szemben pozitív megkülönböztetést alkalmaznak a fehér kliensek rovására; pedig inkább arról van szó, hogy segítségével helyreállítják és biztosítják az igazságosságot a gyakorlati szociális munka megtervezése során. Ez magában foglalja azoknak a hátrányoknak a felismerését, amelyeket az etnikai csoportokhoz tartozók a rasszizmus miatt szenvednek el, valamint olyan irányelvek és gyakorlat kialakítását, amelyek segítenek ezeket a hátrányokat leküzdeni. A hátrányt csökkentő megkülönböztetés figyelmen kívül hagyása az etnikai különbségekre érzéketlen, „etikailag vak” megközelítésekhez vezet.

A rasszizmussal való szembeszállás nem csak azt jelenti, hogy a saját gyakorlatunkat megtisztítjuk a hátrányos megkülönböztetés elemeitől. Idetartozik a másoktól elhangzó rasszista megjegyzések, attitűdök és tettek megkérdőjelezése is. Fontos, hogy találjunk hozzánk hasonló, nem rasszista módon gondolkodó munkatársakat, mivel így nagyobb eséllyel birkózhatunk meg a szociális ellátórendszerben jelen lévő rasszista struktúrákkal és intézményi gyakorlatokkal. Az antirasszista gyakorlat kialakítása nemcsak a szociális munkások, hanem a munkahelyi vezetők és oktatók felelőssége is. A vezetők feladata, hogy napirendre tűzzék a rasszizmusellenes szociális munka gyakorlatának kialakítását, és ennek megvalósításában támogassák a munkatársakat. A szociális munka tantárgyat oktatók fontos szerepet játszanak abban, hogy „kontextust adjanak a változáshoz” azzal, hogy segítenek a diákoknak megérteni a rasszista elnyomás természetét, és stratégiát alakítsanak ki a leküzdésére. Az antirasszista gyakorlat akkor fog működni igazán, ha az antirasszizmussal kapcsolatos szempontok áthatják a törvényeket, a gyakorlatot, a vezetést és az oktatást, ahelyett hogy csak adalékként foglalkoznának vele. Munkánkban nemcsak egy választható „extrának”, hanem alapvető szempontnak kellene lennie, kapcsolódva a társadalmi nem és a gazdasági státusz kérdéseire.

Az antirasszista gyakorlat során is nagyon fontos az *empowerment*, a képessé tétel, ami megerősíti a klienst és hagyja, hogy ő gyakorolja az irányítást a saját élete felett; ne alakuljon ki függőség, és a kliens ne rendelődjön alá az ellátórendszer hatalmának.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés fogalma sokkal kevésbé vált köznyelvvé az angolban például a szexizmushoz és a rasszizmushoz képest, és bár egyre gyakrabban használják a szociális munkában és a társadalomtudományokban, csak nemrégiben kezdett megjelenni a hétköznapi beszédben.¹ Ez az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos tudatosság hiányát tükrözi, és jól látszik, hogy kevésbé tartják tanulmányozásra érdemes témának.

A korral – és azon belül is főleg az időskori problémákkal – kapcsolatos témák elhanyagolása önmagában is az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés jellemzője.

A kor nem egyszerűen a biológiai érés kérdése, hanem nagyon fontos társadalmi indikátor; a társadalmi struktúrának egy olyan dimenziója, amelyik nagy különbségeket okoz a hatalom, a kiváltságok, a lehetőségek és az esélyek terén.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés személyes, kulturális és strukturális szinten egyaránt jelen van (Butler 1975):

„Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés miatt könnyebb nem észrevenni az idős emberek gyakran rossz társadalmi és gazdasági helyzetét; segít, hogy ne foglalkozzunk azzal, hogy a mi termelésorientált társadalmunk kevés hasznát veszi azoknak, akik nem termelnek – jelen esetben a nyugdíjaskort elérők... Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés eltérő formában jelentkezik, személyes és intézményi szinten is – sztereotípiák és mítoszok, nyílt megvetés vagy egyszerűen a kapcsolat kerülése; hátrányos megkülönböztetés a lakhatás, a foglalkoztatás és az ellátás területein; feliratok, karikatúrák és viccek formájában.”

Nézzük meg, melyek azok a lépések, amelyek segítségével az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés elkerülhető a szociális munkában!

Az életkorral kapcsolatos sztereotípiák gyakran vezetnek az idős emberekről kialakult negatív feltételezésekhez, diszkriminációt és elnyomást alakítva ki. Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetésen alapuló gyakorlat elleni fellépés ezeknek a hiedelmeknek az elkerülésén és elutasításán alapszik, ami a szociális munkában különösen fontos a feltérképezés folyamatában, mivel ha nem vagyunk elég óvatosak, a felmérést saját feltevéseinkkel torzíthatjuk el.

Az idősek az egyik legkiszolgáltatottabb csoport, akiket gyakran sújt a „szegénység, a rossz lakhatási körülmények, a nem megfelelő és gyakran hátrányosan megkülönböztető egészségügyi és szociális ellátás” (Jack 1995). Fontos tehát felismerni, hogy az idős emberek megerősítésére nagy szükség van, mivel „a költségvetésű kormányok, a helyi önkormányzatok és az ellátórendszer tagjai problémaként tekintenek az idősekre egyre növekvő számuk és az egészségügyi és szociális ellátás állítólagosan nagyobb igénybevétele miatt” (Jack 1995). Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés elleni gyakorlatban tehát az *empowerment*nek

¹ Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés fogalma a magyarban szinte teljesen ismeretlen. – A szerk.

kell érvényesülnie a helyreállítással szemben. Ezáltal a szociális munkás az idős emberek egyéni erőforrásait támogatja például az érdekképviseletükkel és a forrásokhoz való juttatásukkal.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés miatt elhanyagoljuk az idős embereket, vagy hasznavehetetlennek tüntetjük fel őket. Ez az időskor „teher” modellje: az idősekre úgy tekint a társadalom, mint akik már túl vannak a fénykorukon, már nem produktívak, nem járulnak hozzá a gazdasághoz, így csak terhet jelentenek az állami források szempontjából, társadalmilag feleslegesek. Az érvelést gyakran használják mentségként azokban az esetekben, amikor az idősek nem jutnak megfelelő ellátáshoz, vagy a fiatalabbak megkülönböztetett figyelmet kapnak.

Az idős embereket ért negatív sztereotípiák internalizálása (belsővé tétele) – hasonlóan a rasszizmushoz és a szexizmushoz – alacsony önértékelésükhöz vezet. Ha a klienseket partnerként kezeljük a hagyományos, paternalista szociális munkás és kliens közti kapcsolat helyett, és rendszeresen konzultálunk velük, nemcsak passzív elfogadói lesznek, hanem aktív résztvevőivé válnak az ellátásukról hozott döntéseknek, ami segít önértékelésük növelésében.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés hatása, hogy aláássa az emberek méltóságát és önbecsülését. Sok idős ember számára nehéznek bizonyul, hogy életének értelmet és célt találjon, ami gyakran lehangoltságot és depressziót vált ki. A szociális munka során az a feladat, hogy motiváljunk, segítsünk értelmes célokat találni, valamint növeljük a kliensek önértékelését és méltóságát.

Az időskorra gyakran úgy tekintenek, mintha betegség lenne. Általános jelenség, hogy a kor előrehaladtával nagyobb valószínűséggel betegszünk meg, de ez messze áll attól a gyakori feltevéstől, hogy az összes vagy legtöbb idős ember beteg. A valóságban az időskori betegségek mértékéről és súlyosságáról való elképzelések eltúlzottak. A problémát csak súlyosbítja, hogy az időskorral foglalkozó szakirodalom nagy része is orvosi szempontból közelíti meg a témát. Mindez nagyban kihat az idős emberek magukról kialakított képére és önbizalmára. Kerüljük tehát az orvosi terminológia használatát a szociális munka kontextusában, inkább feltérképezésről és intervencióról, semmint diagnózisról és kezelésről beszéljünk!

A különböző ellátások megfelelősége és hatékonysága nagymértékben függ a feltérképezés minőségétől, ami meghatározza az intervenció kereteit. Fontos tehát, hogy a feltérképezés integrált legyen, számos tényezőt figyelembe véve. A csapda, amibe sok gyanútlan szociális munkás besétál az, hogy az elérhető ellátásokat rutinszerűen párosítja a kliens igényeivel.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés ideológiájának egyik fontos szempontja az infantilizáció (kiskorúsítás), azaz az idős emberek gyerekként való kezelése. Az időskort gyakran második gyerekkornak tekintik, és az idős emberek abban a helyzetben találják magukat, hogy szakemberek és rokonok helyettük döntenek, a megkérdezésük nélkül, illetve érdekeik figyelmen kívül hagyásával, vagy leereszkedő módon beszélnek velük (pl. bácsi, néni). Amikor a védelmükről vagy ellátásukról van azonban szó, az idős emberekkel már nem úgy bánnak, mint a gyerekekkel, és a velük végzett szociális munka gyakran perifériára szorul.

Gyakori az a hiedelem, hogy az emberek szellemi teljesítőképessége jelentősen csökken, miután elérték egy bizonyos életkort, amit még az az elgondolás is kísérhet, hogy a zavarodottság az öregedés folyamatának „normális” része. Így az idős embereket gyakran butának tartják, és az az elvárás alakul ki velük szemben,

hogy lassú a felfogásuk, és nem képesek összetett dolgokat megérteni. Ez ahhoz vezethet, hogy a szociális munkások leegyszerűsített, leereszkedő módon beszélnek velük.

A társadalom- és gazdaságpolitikában mutatkozó életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés hatására az idős emberek és gondozóik ellátása visszaszorul, ami olyan szituációkat szül, ahol a nyomás és a stressz növekvő valószínűséggel vezet időskori bántalmazáshoz.

Szólni kell az időskori szexuális aktivitásról is, ami gyakran megütközést vált ki, sőt egyesek „undorítónak” tartják, ezáltal megtagadva az idősek jogát a szexualitáshoz.

Az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetéssel szemben fellépő gyakorlatban fontos tehát, hogy az idősek védelme ne menjen saját életükhöz való jogaik rovására, tiszteletben tartva a döntéshez való jogukat és a saját életükért való felelősségvállalás jogát. Fontos, hogy az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetést ne különálló egységként tekintsük, hanem vegyük figyelembe a szexizmussal való kölcsönhatást is (az idős emberek nagy része nő), és együttesen lépünk fel ellenük.

A fogyatékossgal élő személyek megkülönböztetése

Habár a fogyatékossgal élő személyekkel végzett szociális munka régóta folyik, csak nemrégiben kezdték alapjaiban megkérdőjelezni. A fogyatékossgal élők mozgalma egy új – a szociális munka hagyományos nézeteivel szemben nagyon kritikus – megközelítést hozott. Ez a megközelítés inkább a fogyatékossgal társadalmi, semmint orvosi vagy pszichológiai modelljén alapszik, ami nagymérvűen megváltoztatta a fogyatékossgáról való gondolkozásunkat.

A fogyatékossgal élő személyekkel végzett szociális munka soha nem kapott fontos státuszt. Gyakran az orvosi diskurzus részeként jelent meg, a szociális munka fő vonalától távol, kevésbé elismerten; a kutatás és a szakmai fejlődés területein kis pénzügyi támogatást és viszonylag kevés figyelmet fordítottak rá. Ezt önmagában is hátrányos megkülönböztetésnek tekinthetjük, ami jól mutatja a fogyatékossgal élők és a jóllétükkel kapcsolatos témák alacsonyra értékelt pozícióját. Mindez jól illusztrálja a fogyatékossgal élőkkel szembeni előítéleteket és a velük szembeni hátrányos megkülönböztetést, ami a szociális munka elméletében és gyakorlatában viszonylag új fogalom, de az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetéshez hasonlóan szerencsére egyre nagyobb teret nyer.

A hátrányos megkülönböztetés marginalizálja a fogyatékossgal élőket, akik az elnyomás hatására nem vehetnek részt a *mainstream* társadalomban annak teljes jogú tagjaiként. A fogyatékossgal élőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés sok jellemzője hasonló az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetéshez: ilyen például az infantilizálásuk vagy a betegként való kezelésük.

A diszkrimináció itt is a személyes előítéletek, kulturális értékek és társadalmi erők együtteséből származik. A személyes előítélet a fogyatékossgal élőkkel szembeni ellenérzés és elutasítás formájában jelentkezik, és – paradox módon – rosszul kifejezett/tapintatlan jótekingy törődésben, melynek során a méltóságot és az emberi jogokat leereszkedéssel és nemes tettekkel tévesztik össze.

A kulturális értékek számos, a fogyatékossgal és a fogyatékossgal élőkkel kapcsolatos, rendszerint negatív nézetet tükröznek. A legtöbb kulturális norma a többségben lévő ép testűekhez igazodik, és gyakoriak azok az elképzelések, amelyek a fogyatékossgal élőköt beilleszkedésre képtelennek vagy személyes tragédiák százalmas áldozatainak tekintik. Ők is bántó és lealacsonyító viccek és humor elszennvedői. A fogyatékossgal ritkán tekintenek a társadalmi rétegződés szempontjaként, hiába látszik a szerepe nagyon tisztán a társadalmi felosztásban. Ez abban tükröződik, hogy a közszolgáltatások és közintézmények elérhetők a „köz” számára, de nem veszik figyelembe, hogy mennyire megfelelők a fogyatékossgal élő emberek számára például az akadálymentesség szempontjából.

A fogyatékossgal élők így intézményi szinten a *mainstream* társadalomból kizárt, marginális társadalmi csoportként definiálódnak.

A fogyatékossgal társadalmi modellje a csökkent képesség és a fogyatékossgal közötti alapvető különbségen alapszik, amit 1976-ban, a modell kidolgozásának kezdeti szakaszában így definiáltak (UPIAS 1976):

„A fogyatékossgal a fennálló társadalmi berendezkedés által okozott hátrány vagy korlátozott cselekvés, amely egyáltalán nem, vagy csak kismértékben veszi figyelembe a csökkent fizikai képességű embereket, kizárva őket a társadalom tevékenységeinek főáramából.”

Ennek alapján a Fogyatékossgal Élők Derbyshire-i Koalíciója – a fogyatékossgal élők mozgalmának kulcsszereplői Angliában – a fogyatékossgalot inkább társadalmi, semmint egyéni értelemben definiálja:

„Mi azt gondoljuk, hogy a fogyatékossgalot a szegregáló társadalmi berendezkedés hozza létre, ami nem biztosít egyenlő esélyeket a csökkent képességű emberek számára a társadalmi tevékenységekben való részvételhez. Elköteleztünk vagyunk valamennyi korlát eltávolításában, legyen az fizikai, szervezeti vagy hozzáállásbeli, valamint azok helyettesítésében olyan megoldásokkal, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy teljes jogú szereplői legyünk az ország társadalmi, politikai és gazdasági életének.”
(DCDP Nyilatkozat az esélyegyenlőségről, 1986)

A szexizmussal, a rasszizmussal és az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetéssel párhuzamosan a fogyatékossgal élőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés is nagymértékben azon a sztereotípián alapszik, hogy a fogyatékossgal élők szükegszerűen „dependensek”, mivel félrevezető módon az ellátás során a klienseknek nyújtott „segítségét” hangsúlyozzák, ami a szakemberek kezébe adja a hatalmat, még függőbb helyzetet alakítva ki. Sapey (1998) szerint:

„A függetlenségről alkotott alternatív nézet a fogyatékossgal élők mozgalmából származik, és a helyett hogy az egyének azon képességével foglalkozna, hogy saját maguk végezzenek el feladatokat, inkább az ahhoz való jogukat hangsúlyozza, hogy meghatározzák, hogyan, hol és mikor legyenek a feladatok elvégezve. A fókusz tehát áthelyeződik az egyén alkalmatlanságáról a korlátokra, amelyekkel a csökkent képességű emberek szembetalálják magukat, fizikai értelemben és autonómiájuk korlátozásában egyaránt.”

Ez számos, a szociális munkásokkal kapcsolatos kérdést vet fel: ők is részesei-e a küzdelemnek, hogy eltávolítsák a korlátokat, vagy ők maguk is korlátozó szerepet játszanak a fogyatékossgal kapcsolatos hagyományos közelítésnek köszönhetően? A fogyatékossgal élőkkel végzett szociális munka új megközelítése radikálisan eltér a hagyományos nézőponttól. A változás nagy része maguktól a fogyatékossgal élőkől származik, akik arra vállalkoztak, hogy átalakítsák a segítő-segített kapcsolatot. A mozgalmat továbbra is ők vezetik, de ez nem azt jelenti, hogy a szociális munkások ne járulhatnak hozzá nagyban az ügghöz. Habár nyilvánvaló, hogy a fogyatékossgal élők elsősorban emberek, mégis előfordul, hogy ez feledésbe merül a szociális munkás és a fogyatékossgal élő kliens interakciója során. Az antidiszkriminációs gyakorlatnak azon kell alapulnia, hogy a személyt lássuk mindenekelőtt.

A fogyatékossgal élőkkel végzett szociális munkát évekig az úgynevezett orvosi modell uralta. A fogyatékossgal élőket betegként kezelni – mint akik orvosi felügyeletre szorulnak – helytelen és kerülendő. Helyette a fogyatékossgal élőket tömörítő szervezetek olyan ellátást szeretnének, amelyek jogokon, és nem könyörületen alapulnak. Sapey és Hewitt (1991) szerint a szociális munkának sok szerepe lehet abban, hogy segít a fogyatékossgal élőknek érvényesíteni a saját érdekeiket és választásukat, a hagyományos paternalista kapcsolatot partneri viszonyra felváltva, amely a fogyatékossgal élőket nem dependensnek, hanem egy elnyomott csoportnak tekinti, akiktől a társadalom megtagadja a számukra szükséges segítséget, ami más csoportok számára könnyebben elérhető.

A diszkrimináció része az a tendencia, hogy a fogyatékossgal élőkre úgy tekintünk, mint akik segílyre szorulnak, szemben a „normális” emberekkel. Ez egy megosztó hiedelem, ami elkülöníti a fogyatékossgal élőket a társadalom többi tagjától. Annak elfedése, hogy valójában mindenki támogatásra szorul, és hogy ezt közforrások finanszírozzák, ahhoz vezet, hogy a fogyatékossgal élők számára szükséges támogatások „különlegesnek” és költségesnek tűnnek, és privilégiumként, nem pedig jogként tekintenek rá. A valóság az, hogy a támogatások mindenkinek szólnak, a fogyatékossgal élők szükséglete pedig más, nem különleges. Jó példa erre a közintézmények akadálymentesítése. Ahol például lépcsőkre van szükség az épületbe való bejutáshoz, ott ezt természetesnek tartják, ha viszont egy rámpát kell felszerelni kerekesszékes részére, azt különleges kérésnek tekinthetik, és a költségekre hivatkozva megtagadhatják. Morris (1991) frappánsan fogalmazza meg a fogyatékossgal inkább társadalmi, mintsem fizikai voltát: „nem a járásra való képtelenség, hanem az épületbe vezető lépcsők akadályozzák meg az embert”.

A függőség kérdésének van egy olyan vetülete, ami a fogyatékossgal élők gondozását végzőket olyan szerepbe kényszeríti, amely megerősíti a függőség és a betegség képzetét. A hátrányos megkülönböztetés ideológiája abba az irányba tolhatja a gondozókat, hogy akaratlanul is hozzájárulnak az emberek elnyomásához, akiknek legtöbb esetben pedig őszintén próbálnak segíteni.

A függetlenséget hangsúlyozzák a Központok az Integrált Lakhatásért stratégiájában is, ahol az életük irányítása feletti hatalmat a fogyatékossgal élők kezébe adják. Ez olyan szemléletmódot feltételez, amely szerint a szociális munka főként nem esetmunkán alapul, hanem szélesebb körű kezdeményezéseken és az egész közösség bevonásán.

Habár a kor, a társadalmi nem, az etnikai és a szexuális kisebbséghez való tartozás is fontos dimenziói

a fogyatékossgal élők tapasztalatának és hátrányos megkülönböztetésének, a fogyatékossgal élők többszörös elnyomása kevésbé kutatott és elhanyagolt terület.

Összefoglalva: a hangsúly a fogyatékossgal élőkkel végzett szociális munkában is a kliensek emberi jogain, esélyegyenlőségén, függetlenségük kialakításán, megerősítésükön, valamint érdekképviseletükön van.

Mentális betegségek és tanulási nehézségek

A mentális betegséggel élőket gyakran éri hátrányos megkülönböztetés és ellenségesség a társadalom és a szakemberek részéről egyaránt. Ennek egyik oka az, hogy velük kapcsolatban is egy orvosi modell van érvényben, amelyik viszont az erkölcsi, társadalmi és politikai kérdéseket orvosi problémaként kezeli. Az orvostudományban a mentális betegségek besorolására használt klasszifikációs rendszer egyrészt az orvosok kezébe adja hatalmat, másrészt pedig olyan sztereotípiákhoz vezet, amelyek csak általánosságokat tartalmaznak a valamilyen „mentális betegségben szenvedőről”, figyelmen kívül hagyva az egyedi, emberi dimenziót.

A tanulási nehézséggel élők is hasonlóan negatív címkék elszennvedői. Ahogyan a fogyatékossgal élők-nél láttuk, itt is mindkét csoportra jellemző az elmagányosodás, a marginalizáció, a *mainstream* társadalomból való kizáródás.

A tanulási nehézséggel élők társadalomba való visszaintegrálásának fontos elképzelése volt a „normalizáció” (Wolfensberger 1972), ami a tanulási nehézséggel élőkre rakta a terhet, az őket eredetileg kizáró struktúrák és ideológiák „normalizálása” helyett. A másik kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerül – és különösen fontos jelentősége van a különféle etnikai csoportba tartozó személyek esetében – az, hogy mi számít normálisnak. Jó példa erre a diákok értékelése az oktatási rendszerben, ahol a tesztek azon a feltevésen alapszanak, hogy a gyerekek a fehér középosztálybeli életre jellemző képekkel fognak azonosulni. Az etnikai csoportokról alkotott negatív sztereotípiák, a nem megfelelő kulturális megközelítés, nyelvi és kommunikációs nehézségek tovább rontják az etnikai csoportokhoz tartozó gyerekek eredményeit (Baxter et al. 1990)

Az antidiszkriminációs szociális munka alapelvei itt is hasonlóak a fogyatékossgal élőkről szóló fejezetben elmondottakhoz.

Nemi identitás szerinti megkülönböztetés

Nagy-Britanniában a melegekkel szembeni diszkrimináció az 1980-as és 1990-es években felerősödött, párhuzamosan a szélsőjobboldali szervezetek megerősödésével. A melegek ellen elkövetett erőszakos, homofób támadásokat a rendőrség folytonos zaklatása tette még súlyosabbá. Homoszexuális férfiakat és néha nőket tartóztattak le és ítélték börtönre mindkét fél beleegyezésével történő nemi kapcsolat létesítése miatt. Az antidiszkriminációs szókincsben ekkortájt jelent meg a heteroszexizmus fogalma, ami azt a

„...széles körben elterjedt nézetet tükrözi, miszerint a heteroszexualitás a norma, amelyhez minden embert mérni kell; mindenkiről az a feltételezés, hogy heteroszexuális, hacsak nem bizonyított az ellenkezője, és bárki, aki nem illik bele ebbe az elképzelésbe, az abnormalis, beteg, erkölcstelen és alacsony rendű. A heteroszexualitás feltételezése és felsőbbrendűsége a törvények, a média, a vallás és a nyelv által intézményesített, ami vagy aktív diszkrimináció formájában jelentkezik a nem heteroszexuálisokkal szemben, vagy elhallgatással teszi őket láthatatlanná.” (Wise 2000)

Hasonlóan a rasszizmushoz, a heteroszexizmus ideológiája is gyakran álbíológiai alapokon nyugszik, azt hangsúlyozva, hogy a homoszexualitás nem természetes, ennél fogva deviáns. Az egyik tényező, ami a heteroszexizmus mélyén húzódik, az a félelem, hogy a homoszexualitás elfogadása aláássa a családi értékeket, elzüllesztve a társadalmi és erkölcsi rendet. Az efféle félelem és paranoia oda vezet, hogy sok ember a nemi identitásának leplezésére, illetve a megtorlástól való félelméből fakadóan annak tagadására kényszerül. A heteroszexizmus különös problémát jelent az idősek és fogyatékosokkal élők esetében, mivel róluk gyakran azt gondolják, hogy aszexuálisak.

A heteroszexizmus egyik fontos vonatkozása a szociális munkára nézve az a hamis feltételezés, hogy a meleg pedofilek, és veszélyt jelentenek a gyerekekre. Nagyon fontos, hogy ne hagyjuk, hogy az ilyen diszkriminatív sztereotípiák negatívan befolyásolják munkánkat.

A szociális munkások maguk is rendszerint azt feltételezik, hogy a kliensek heteroszexuálisok, és még az is előfordul legrosszabb esetben, hogy homofób vicceket és megjegyzéseket tesznek. Az antidiszkriminációs szociális munkában mindez tehát kerülendő.

Az identitás – beleértve a nemi identitást – fontos fogalom a szociális munkában, így nem szabad elhanyagolni. Nagy-Britanniában például az 1989. évi gyermekvédelmi törvény kimondja, hogy a szociális ellátórendszernek napirendre kell tűznie a szexuális kisebbségekhez tartozó fiatalok szükségleteit. Továbbá az is fontos, hogy a szexualitással és a nemi identitással kapcsolatos tréningek ne csak mellékes, hanem hangsúlyos szerepet kapjanak a szakemberek képzésében.

Hivatkozások

- Abercrombie, N. and Warde, A. with Deem, R., Penna, S., Soothill, K., Urry, J., Sayer, A. and Walby, S. (2000): *Contemporary British Society*. 3rd edn. London, Polity.
- Ahmad, B. (1990): *Black Perspectives in Social Work*. Birmingham, Venture Press.
- Baxter, C., Poonia, K., Ward, L. and Nadirshaw, J. (1990): *Double Discrimination*. London, King's Fund Centre.
- Blackburn, D. G. (2000): Why race is not a biological concept. In B. Lang (ed.): *Race and Racism in Theory and Practice*. New York, Rowman and Littlefield.
- Bryson, V. (1999): *Feminist Debates: Issues of Theory and Political Practice*. London, Macmillan Press.
- Bullock A. and Stallybrass, O. (1977): *Dictionary of Modern Thought*. London, Fontana.

- Burke, B. and Harrison, P. (2000): Race and Racism in Social Work. In M. Davies (ed.): *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*. Oxford, Blackwell, 282–283.
- Butler, R. N. (1975): *Why Survive? Being Old in America*. New York, Harper and Row.
- Chakrabarti, M. (1990): *Racial Prejudice, in working with Children and Young People*. Open University, Workbook 6, part 1 of K254. Milton Keynes, Open University Press.
- DCDP (1986): *Development of the Derbyshire Centre for Integrated Living*. Chesterfield, Derbyshire Coalition of Disabled People.
- Jack, R. (1995): Introduction. In Jack, R. (ed.): *Empowerment in Community Care*. London, Chapman and Hall.
- Millett, K. (1971): *Sexual Politics*. London, Rupert Hart-Davis.
- Morris, J. (1991): *Pride against Prejudice*. London, Women's Press.
- Mullender, A. (1996): *Rethinking Domestic Violence*. London, Routledge.
- Mullender, A. (1997): Gender. In M. Davis (ed.): *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell.
- Rooney, B. (1980): Active Mistakes – A Grass-roots Report. *Multi-Racial Social Work*, 1.
- Sapey, B. (1998): Social Work and Independent Living. In B. Lesnik, B. (ed.): *Countering discrimination in social work: international perspectives in social work*. Aldershot, Avebury, 49–65.
- Sapey, B. and Hewitt, N. (1991): The Changing Context of Social Work Practice. In M. Oliver (ed.): *Social work: Disabled people and disabling environments*. London, Jessica Kingsley.
- Spicker, P. (2001): Income and Wealth. In M. May, R. Page E. and Brundson (eds.): *Understanding Social Problems: Issues in Social Policy*. Oxford, Blackwell.
- SSI (Social Services Inspectorate) (1991): *Women in Social Services: A Neglected Resource*. London, HMSO.
- Storkey, E. (1991): *Race, Ethnicity and Gender*. Open University, Unit 8 of D103, Society and Social Science. Open University, Milton Keynes.
- Thompson, N. (1992a): *Existentialism and Social Work*. Aldershot, Avebury.
- Thompson, N. (1992b): *Anti-discriminatory practice*. 1st edn. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Thompson, N. (2002): *People Skills*. 2nd edn. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Thompson, N. (2006): *Anti-discriminatory practice*. 4th edn. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- UN (United Nations) (1996): *Platform for Action and the Beijing Declaration*. New York, United Nations.
- UPIAS (The Union of the Physically Impaired Against Segregation) (1976): *Fundamental Principles of Disability*. London, Union of the Physically Impaired Against Segregation.
- Whitehouse, P. (1986): Race and the Criminal Justice System. In V. Coombe and A. Little (eds.): *Race and Social Work*. London, Tavistock.
- Wise, S. (2000): Heterosexism. In M. Davies (ed.): *The Blackwell encyclopaedia of social work*. Oxford, Blackwell, 154.
- Wolfensberger, W. (1972): *The Principle of Normalization in Human Services*. Toronto, National Institute on Mental Retardation.